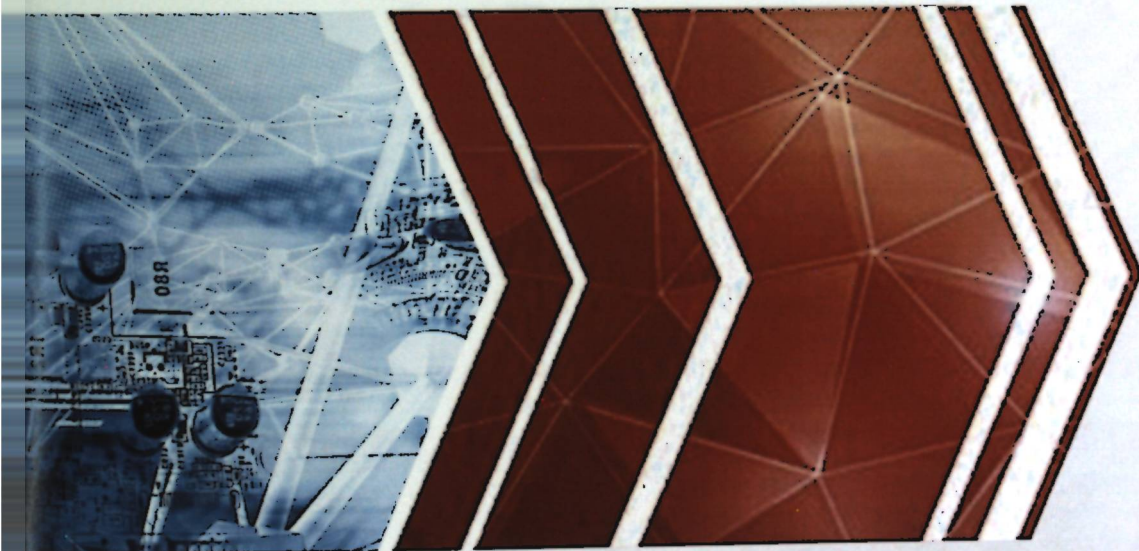

**КЫРГЫЗ
РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК
ИЛИМДЕР
АКАДЕМИЯСЫ**

2019

**Жылдык
отчет**

КЫСКАЧА ЖЫЛДЫК ОТЧЕТ

2019

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ**

М.С. Джуматаев
КРнын УИАнын Президенти,
академик

КР УИАнын 2019-ЖЫЛДАГЫ ИШМЕРДИГИНИН ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ ЖАНА 2020-ЖЫЛГА КАРАЛГАН МИЛДЕТТЕРИ

Урматтуу кесиптештер, урматтуу коноктор жана жылдык чогулуштун катышуучулары! Сиздердин назарыңыздарга Кыргыз Республикасынын улуттук илимдер академиясынын 2019 - жылы аткарган илимий жана илимий уюштуруучулук иштеринин аткарылышы, жыйынтыктары тууралуу баяндама сунуш кылынат.

2019 жылы Улуттук илимдер академиясы 98 илимий долбоордун (анын ичинде 27 бюджеттен каржыланган), алкагында иш алып барды жана өткөн жылкы жалпы чогулушта коюлган жалпы маселелерди чечүүгө бүткүл күч-аракетин жумшады.

Албетте негизги маселе – бул Улуттук илимдер академиясынын илимий иштеринин өлкөбүздүн экономикасына, өндүрүшкө, социалдык турмушуна таасир берген натыйжаларга жетишүү. Өзгөчө өлкөбүздүн Президенти С.Ш. Жээнбековдун 2019-жылды «Региондорду өнүктүрүүнүн жана санариптештирүү» деп жарыялашы иштелип жаткан илимий долбоорлордун мазмунуна толуктоолорду киргизүүгө түрткү берди.

Өткөн жылы, Улуттук илимдер академиясынын жыйынтыктоочу жалпы чогулушунда 2019 - жылга коюла турган 4 маселеге агайын токтолуп кеттим эле. Алар: УИА тарабынан аткарыла турган долбоорлорду өлкөнүн экономикасына, өндүрүшкө жана социалдык турмушуна салымын кошо турган нуска буруу; илимий-изилдөө мекемелеринин

илимий-аспаптык базасын чыңдоо; эл аралык, илимий маалымат чордонуна кирген биздин окумуштуулардын макалаларынын жана жаш окумуштуулардын санын көбөйтүү.

2019-жылдагы биздин негизги аракет - Улуттук илимдер академиясы тарабынан аткарылып жаткан илимий долбоорлордун өлкөбүздүн экономикалык жана социалдык турмушуна жарыгы тийип, натыйжаларга жетишүү. Жаңы долбоорлорду түзүүнүн эң негизги шарттарынын бири-изилдөөлөрдөн кайтарымдуу жыйынтыктарды алуу. Ар бир долбоордун күтүлгөн жыйынтыгы көрсөтүлүп, аткаруу мөөнөттөрү белгиленген.

2019-жылдагы негизги илимий жана илимий-уюштуруучулук жетишкендиктер боюнча төмөнкүлөргө токтолуп кетмекчимин.

Физика-техникалык, математикалык жана тоо-кен-геологиялык бөлүмдүн институттары илимий долбоорлорду кайтарымдуу маселелерге багыттоонун натыйжасында:

Геология институтунда Туркстан-Алай чөлкөмүндөгү (Ош жана Баткен облустары) алтынга байланышкан металлогениялык карта түзүлдү; Нарын облусунун 1:300000 масштабдагы ландшафттык картасы түзүлүп, Нарын жана Ак-Талаа райондорунун жер жана суу ресурстарын колдонуу өзгөчөлүктөрү изилденди.

Сейсмология институтунда Кыргыз Республикасынын территориясын сейсмикалык райондоштуруунун жаңы картасы түзүлдү. Бул карта боюнча 8 баллга чейинки жер

типирөөлөр мүмкүн болгон аймактар такталып, өлкөнүн, сейсмикалык коркунучу көрсөтүлгөн калк жашаган пунктарынын тизмеси түзүлдү.

Физика институтунда аморфтук кремнийдин пластинасынын катмар колөмүнүн түрдүү тереңдиктерине фокустук жазуунун үч өлчөмдүк түз лазердик жазуу технологиясы иштелип чыкты. Жаңы принциптеги 10 Мэв ультра чоң дозага чейинки рентген, электрондук жана гамма нурданууларын өлчөөчү дозиметр жаралды. Геоскан пилотсуз учуучу аппаратынын жардамы менен тартылган аэрофотосүрөттөрдү чечмелөө технологиясы иштелип чыкты.

Матрица таануу жана автоматика институтунда жаңы принципте иштеген, дүйнөдө аналогу жок, бурулуп ургулоо аракетиндеги перфоратор иштелип чыгып, изилденип, жогорку эффективдүүлүгү далиленди. Жаратылыш ташын массивден ажыратуу үчүн өтө эффективтүү болгон гидроклин технологиясы негизделди. Айлана-чөйрөнүн геоэкологиялык параметрлеринин жана байкоолордун (мисалы, абанын сапатынын индекси болгон PM2.5 оор майда бөлүкчөлөрдүн концентрациясынын) мезгилдик катарларын изилдөө, көрсөтүү жана божомолдоо үчүн моделдер түзүлдү.

Суу көйгөйлөрү жана гидроэнергетика институтунда Ала-Арча суусунун өзөнүндө жайгашкан жаратылыш паркынын жетекчилигине сел коркунучу туралуу өз убагында эскертүү үчүн түзүлгөн автоматикалык система өркүндөтүлдү. Санариптик технологияларды колдонуп, айыл чарбасына мүнөздүү агрофирманын мисалында, математикалык модели түзүлүп, анын эффективтүү өнүгүү варианттарын эсептөөнүн усулу жана алгоритми иштелип чыкты.

Геомеханика жана жер казынасын оздоштуруу институтунда Айдаркен-Кадамжай тоо кен өнөр жай районундагы, катуу жер типирөөлөр жана селдердин натыйжасында пайда болуучу геокоркунучтуктарды баалоо аяктады жана жыйынтыктар Баткен областынын Кадамжай районунун, Кадамжай сурма комбинатынын, Айдаркен сымап комбинатынын жетекчилерине берилди. Өткөн жылдын 1-декабрында Лысый мөңгүсүнүн бассейнинде болуп өткөн калдыктардын кулашынын негизги себеби болуп да техногендик каталардын натыйжасы болду. Мындай тыянак окуяны изилдөөнүн жыйынтыгында келип чыкты,

анткени бул институтта учурда иштеп жаткан жана консервацияланган тоо-кен өнөр жайынын калдыктарын сактоочу жайлардын коопсуздугун экспресс-баалоо боюнча илимий-техникалык сунуштар иштелип чыккан.

Химия-технологиялык, медикобиологиялык жана айыл чарба илимдер бөлүмүнүн илимий иштеринин жыйынтыктарынын эң маанилүүсү катары:

Химия жана фитотехнологиялар институтунда наногуминдик жер семирткичтерди жана өсүмдүктөрдү өстүрүүчү стимуляторлорду алуунун жана айыл чарбасында колдонуунун технологиясы иштелип чыкты. Дары жана эфир майлары алынуучу өсүмдүктөрдүн түрлөрүнүн Ысык-Көл жана Чүй өрөөндөрүндөгү таралуу ареалдары жана өнөр жай үчүн маанилүү запастарынын картасы түзүлдү. Кыргызстандын жаратылыш өсүмдүк ресурстарын рационалдуу колдонуу үчүн карлик алмалардын, чычырканактардын көчөттөрүн өстүрүү жана бак отургузуу, жемиштерди өстүрүүдө тамчылатып сугаруу боюнча көрсөтмөлөр иштелип чыкты.

Биология институтунун кызматкерлери тарабынан Кыргызстандын өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсүн инвентаризациялоонун натыйжасында дагы илим үчүн жаңы 3 тамырлуу өсүмдүк, 5 өсүмдүк, 2 козу карын, 3 фитопаразит нематоду, 2 курт-кумурска жана 2 кененин түрү табылып жазылды.

Сымап чыккан Айдаркен аймагындагы топурак-өсүмдүк катмарын изилдөөнүн натыйжасында техногендик аянттарда сымаптын камтылышы нормадан көп экендиги көрсөтүлдү. Аймактагы жердин сымапты камтылыш карта-схемасы түзүлдү. Өткөн жылдагы изилдөөлөрдүн натыйжасында Кыргызстандын жер ресурстарынын, климаттын өзгөрүшү боюнча эл аралык эксперттик группанын классификациясына ылайык, санариптик картасы түзүлдү.

Биотехнология институтунда өткөн жылдагы изилдөөлөрдүн жыйынтыгында туризмди өнүктүрүү үчүн биокоопсуздук боюнча электрондук карта түзүлүүдө, төрт-түлүк малды инфекциялык жана өзгөчө кооптуу ооруларынан коргоо үчүн вакциналар жана биологиялык каражаттар иштелип чыгууда. Түштүк Корея окумуштуулары менен бирдикте тооктун

«Ханхат» породасынан эки башка климаттык шатта молекулярдык-генетикалык шартта изилдөөлөрдүн жыйынтыгы аныкталды. Жүн өндүрүүчүлөр, кайра иштетүүчү субъектилер, бизнес чөйрөсү жана илим бириккен «меринос жүн» кластери түзүлдү.

Бийик тоо физиологиясы жана медицина койгөйлөрү институтунда Алай районунда калкынын ыңгайлануусунун өздүк жеке ресурстарын баалоо жүргүзүлгөн. Адамдардын белгисиз келечекке сабырдуулук кылуу, жагымсыз жашоо жагдайларына туруктуулук жана көтөрүмдүүлүк касиеттери ар бир аймакта айырмаланат жана климаттык комфортко жараша өзгөрүп турат. Аймактык аспекте ден соолуктун интегралдык көрсөткүчүнүн жардамы менен аймактарда жашаган элдин ден соолугунун абалы бааланган.

Бул медициналык-демографиялык жана социалдык өнүгүүнүн өзгөчөлүктөрүн изилдөөгө, көйгөйлүү аймактарды табууга, элдердин ден соолугун прогноздоонун негизинде изилденген аймактардын мамлекеттик социалдык-экономикалык саясатын аныктоого жардам берди.

Коомдук илимдер бөлүмүндөгү илимий институттардын долбоорлорунун натыйжасында, **Дж.Алышбаев экономика институтунда**, Кыргызстандын экономикасынын структуралык жана мейкиндик трансформациясынын өнүгүүсүнүн негизги себептери жана регионалдык интеграциялык топтор менен өз ара таасирлеринин талдоосу жасалды, институционалдык көйгөйлөр жана макроөйрө факторлорунун ишкердиктин өнүгүүсүнө таасирлери, евразиялык интеграциянын шартында эмгек ресурстарын пайдалануу өзгөчөлүктөрү каралды.

Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институту кыргыз тилин жана адабиятын диахрондук жана синхрондук илилдөөсүн улантты. Мамлекеттик тилдин басма сөз, мыйзам чыгаруу, саламаттыкты сактоо чөйрөсүндө колдонулушу каралып, кыргыз маданият мурастарынын поэтикасы, жанрдык өзгөчөлүктөрү изилденди.

Б.Джамгерчинов атындагы Тарых, археология жана этнология институтунун илимий кызматкерлери 20 томдук «Кыргыздар» сериясын түзүү, редактордук иштерин

жүргүзүшүп, унутта калган, көзү өткөн агартуучу-окумуштуулардын (Сыдык Карачев, Мукаш Айтбаев) эмгектери туура бааланып, объективдүү баа берилди. Ушул мезгилге чейин белгисиз болгон Чоң Алай өрөөнүндө жаңы археологиялык маданияттын үлгүсү ачылды. Апрель элдик революциясынын чыгыш себептери, жүрүшү жана жыйынтыктарына объективдүү баа берилди.

А.Алтымышбаев атындагы Философия, укук жана социалдык-саясий изилдөөлөр институтунун кызматкерлери 5 томдук «Кыргыздардын дүйнө таанымынын генезиси жана эволюциясы», «Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн конституциялык өнүгүүсүнүн тарыхый-укуктук аспектиси» деген темадагы илимий-изилдөө иштерин улантышты. Улуу инсан, мамлекеттик жана коомдук ишмер Т. Усубалиев жөнүндө изилдөө жүргүзүлүп философия, тарых, саясат таануунун алкагындагы проблемаларды камтыган чыгарма жазылып жарык көрдү.

Түштүк бөлүмүнүн жаратылыш ресурстарын пайдалануу институтунда гумин-минералдык жер семирткичин пахтанын жалбырагын азыктандырууга колдонуу, өсүмдүктүн өсүшүнө, тушүмдүүлүгүнө, ошондой эле буланын технологиялык касиеттерине он таасирин тийгизери аныкталды.

Көмүрдүн майдаларын брикеттөө үчүн жаңы органикалык бирикме сунушталды. Бул бирикме брикеттөө үчүн чыгымды 2-3 эсеге кыскартууга мүмкүнчүлүк берет жана брикеттин сапаты жогоруу бойдон сакталат.

Жалал-Абд илимий борборунда табигый шартта түштүк Кыргызстандын тоолуу аймактарында жаңгактын 30дан ашуу түрү алынды. Жаңгакты өстүрүүнүн жаңы ыкмасы иштелип чыкты. Бул ыкма жаңгактын түшүмдүүлүгүн жогорулатат. Жаңы иштеп чыгуу үчүн автордук күбөлүк алынды.

Сузак районунун Көгарт дарыясынын бассейниндеги көчкү агымдарынын пайда болуу өзгөчөлүктөрү аныкталды жана көчкү коркунучу бар беттердин туруктуулугун баалоо иш чаралары иштелип чыкты.

Гуманитардык жана регионалдык изилдөөлөр институтунда Ош шаарынын совет мезгилиндеги тарыхынын негизги аспектилери изилденди жана Ош областынын археологиялык эстеликтеринин картасы түзүлдү.

Изилдөөлөрдөн алынган бул жыйынтыктар илимий мекемелер аткарып жаткан долбоорлорунун практикага түз таасир бере турган корутундуларынын бир бөлүгү. Ал эми кеңири маалымат сиздерге таратылып берилген жылдык отчетто толук берилген.

Бардыгыңыздарга белгилүү 2019-жыл өлкөбүздүн президенти тарабынан «Региондорду өнүктүрүүнүн жана санариптештирүүнүн» жылы деп жарыяланган. Улуттук илимдер академиясы дагы бул жарлыкты жетекчиликке алып, өзүнүн иш пландарына киргизди. Албетте биринчи кезекте, региондордун көйгөйлөрү биздин илимий долбоорлордон орун алды. Бүгүнкү отчеттогу илимий натыйжалардын басымдуу бөлүгү региондордун көйгөйлөрү менен байланышканын баса айта кетмекчимин.

Улуттук илимдер академиясы уюштурган маанилүү иш-чара катары 2019-жылдын 2-3-июлунда Ош шаарында Ош мамлекеттик университетинин базасында өткөрүлгөн «Илим жана билим региондорду өнүктүрүүнүн жана санариптештирүүнүн факторлорунун бири» аттуу I Эл аралык илимий-инновациялык форум саналат. Бул форум акыркы жылдары Түштүк региондо Президенттин администрациясынын, Жогорку Кеңештин депутаттарынын, Өкмөттүн аппаратынын, Билим берүү жана илим министринин, Кыргызпатенттин жетекчисинин, ЖАКтын жетекчисинин, академиялык илимдин, жогорку окуу жайларынын, жергиликтүү мамлекеттик бийлик өкүлдөрүнүн, ошондой эле кошуна Өзбекстандын илимдер академиясынын, Фергана өрөөнүндө жайгашкан жогорку окуу жайларынын өкүлдөрүнүн катышуусунда өткөрүлгөн чоң иш-чара болду. Бүгүн ошо иш-чарага катышкан биздин академиктер менен корреспондент-мүчөлөргө чоң ыраазычылык билдирип кетем. Бул форумда маанилүү чечимдер кабыл алынган, быйылкы жылы аларды аткаруу пландалууда.

Илимий мекеменин ишин баалоочу негизги көрсөткүчтөрүнүн бири бул албетте илимий эмгектер, монографиялар, макалалар, патенттер. Отчеттук жылда Улуттук академиянын окумуштуулары тарабынан 1062 илимий эмгек жарыяланды, анын ичинде 48 монография, 842 макала жазылып, 28 патент алынды. Айта кетүүчү нерсе бул биздин окумуштуулардын эмгектеринин эл аралык рейтинг жогору

басылмаларда жарыяланышы. Өткөн жылы ИЦББРИде – 440, Scopus – 33, Web of Science – 33 макала жарык көрдү. Бытыркыга караганда өсүш бар, өзгөчө Scopus 13 пайызга, ал эми Web of Science 43 пайызга өстү. Биз бул тенденцияны сактоого аракеттенүү зарыл, анткени бул көрсөткүчтү бүт дүйнө колдоно баштады. Илимий мекеменин жана анда эмгектенген кызматкерлердин ишмердүүлүгүн баалоо үчүн ушуга чейин академияда кабыл алынган рейтинг-системасы колдонулуп келет. Бул система кээ бир учурда талаш-тартыш жаратууда, бирок урматтуу кесиптештер, бизде, учурдагы талапка жооп бере турган баалоо системасы болуусу зарыл. Азырынча, биздин окумуштуулардын илимий иштеринин жыйынтыктары өндүрүшкө колдонулушуна толук мүмкүнчүлүктөр түзүлбөй жатканына байланыштуу, эл аралык жогорку рейтингдүү басылмаларда жарыяланган макалалар илимий эмгекке баа берүүдө чоң роль ойноосу керек. Эгерде биз бул тенденцияны сактасак, 2-3 жылдын ичинде эл аралык илимий маалымат чордонунда (Scopus, Web of Science, ИЦББР) индексацияланган басылмаларга макалаларды, илимий эмгектерди жарыялоонун деңгээлин жакшы көтөрүп алат элек. Албетте жогорку рейтингдүү басылмаларда жарыялоо үчүн макалалардын сапаты мыкты болуусу абзел. Мыкты макалалар жогорку деңгээлде жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн натыйжасында болот.

Биздин окумуштуулардын лабораториялык базасы, өзгөчө өлчөп-ченөөчү аспаптардын эскилигине байланыштуу алынган илимий жыйынтыктардын ишенимдүүлүгү да күмөн жаратат. Бул багытка бюджет тарабынан акыркы үч жылда жыл сайын пландалган каражат толук бөлүнбөй жатат. Негизинен аспаптар паркы чет өлкөлөрдөн келген гранттар же биргелешип аткарылган долбоорлордун эсебинен толукталып жатат. Өткөн жылы Улуттук илимдер академиясынын жетекчилиги биздин илимий лабораториялардын базасын чыңдоо үчүн бир жолу 250 миллион сом каражат бөлүү жөнүндө Өкмөткө, Жогорку Кеңешке кайрылып, бирок бюджеттин тартыштыгынан колдоо тапкан жоктуз. Биз бул ишти быйыл да улантмакчыбыз.

Улуттук илимдер академиясынын жетишкендиги – бул 2019-жылдын 1-апрелинен тартып кызматкерлердин айлык акысынын 30 пайызга

жогорулады. Эгерде 2018 - жылы КР УИАсында орточо айлык 7630 сомду түсө, 2019- жылы 1- апрелден тарта 10904 сом болду. Айта кетүү керек айлык акы 2011 жылдан бери көтөрүлбөй келген. Академиянын жетекчилигинин дагы бир милдети бул кызматкерлердин иштөө шартын жакшыртуу. Илимий кызматкерге кызмат орду ыңгайлуу, жарык, жылуу болуусу зарыл. 2019- жылы бул багытта, мамлекеттен бөлүнгөн каражатты үнөмдүү пайдаланып, биздин илимий мекемелердин жетекчилери жакшы иш алып барышты десем жаңылышпайм. Мен ири ондоп-түзөөлөрдү эле атап кетейин. Мындай иштер Суу көйгөйлөрү жана гидроэнергетика институтунда, Биология институтунун токой бөлүмүндө, Ботаникалык бактын башкы имаратында, Горький көчөсүндөгү оранжереясында жана теплицаларында аткарылды. Азыркы Тил жана адабият институту менен Философия институтунун ремонту биздин бардык илимий мекемелерге үлгү боло тургандай болуп калды. Ал эми айрым бөлүктөрү ремонт жасалган институттарды санасак бардык илимий мекемелерге каражат бөлүнүп, же имараттардын ички ремонту ондолуп, жылытуу жана суу түтүк системалары ирээтке келтирилди. Өткөн жылы мындай иштерге бюджеттен каражат бөлүндү. Биздин оюбузча бул иштерди улантып, алдын ала пландап, берилген каражатты үнөмдүү пайдаланса дагы 2-3 жылда мамлекет УИАсына берген имараттарды калыбына келтирип алабыз. Быйылкы жылы академияга кошумча дагы 20 миллион сом ботаникалык бактын ирригация маселесин чечкенге жана территорияны капиталдык тазалоодон өткөрүү үчүн бөлүнүп жатат.

2019-жылга коюлган маселе бул улуттук академиянын илимий лабораториялары менен бөлүмдөрүнө жаштарды тартуу. 2019-жылдын 30-декабрында биздеги жаш окумуштуулардын саны 212 түзүп, бардык илимий кызматкерлердин 22,5 пайызды түздү. Өткөн жылда жаштардын санын көбөйтүү үчүн негиз түзүүгө жакшы аракеттер жасалды. Анткени Кыргыз Республикасынын билим жөнүндөгү мыйзамына өзгөртүү киргизилип, магистрлер жогорку окуу жайлары менен катары Улуттук илимдер академиясынын илимий мекемелеринде дагы даярдалат деген жобо кошулду. Албетте магистратураны уюштуруу, ишин алып баруу

үчүн убакыт талап кылынат. Ошондуктан биз академик А.А. Айдаралиевдин сунушун кабыл алып, биргелешкен Магистратура жана докторантура (PHD) институтун ачтык. Анткени Эл аралык университетте бул багытта мол тажрыйба топтолгон. Биздин оюбузча бул аракет, биринчиден биздин институттарга жаш илимпоздордун келишине жол ачат, экинчиден биздин кызматкерлер башка жогорку окуу жайларга барып лекция окубай өзүбүздө эле иштеп, кошумча эмгек акы тапканга мүмкүнчүлүк алат. Бизди кабатыр кылганы бул ишке академиянын кээ бир мекемелери маани бербей жатканы. Тажикстан, Өзбекстан, Азербайжан, Беларусь илимдер академиясынын мисалы көрсөтүп тургандай магистрлерди Улуттук илимдер академиясында даярдоо бул академиялык илимге жаштарды тартуунун оптималдуу жолу. Ошондуктан бул багытка 2020-жылы чоң көңүл бурулушу керек жана бурабыз.

Каражаттык тартыш учурундагы илимди өнүктүрүүнүн маанилүү булагы бул эл аралык байланыштарды колдонуп, биргелешкен долбоорлорду жүзөгө ашыруу. 2019-жылы УИА Эл аралык илимий уюмдар жана чет өлкөлүк илимдер академиялары менен кызматташууну улантып, жаңы, кызматташуу жөнүндө келишимдерге кол коюлду. 2019 жылдын июнь айында Кыргызстан жана Монголия өлкөлөрүнүн Президенттеринин катышуусунда КР УИА менен Монголиянын улуттук илимдер академиясы ортосунда кызматташтык келишимине кол коюлду. Кызматташтык келишим Кувейт өлкөсүнүн башкы илимий мекемеси менен дагы түзүлдү.

Өткөн жылы Улуттук илимдер академиясы «Бир алкак - бир жол» эл аралык илимий кызматташтыктын алкагындагы долбоор боюнча иштеген ANSO эл аралык уюму, Илимдер академияларынын эл аралык ассоциациясы (МААН), Азия илимдер академиялары менен илимий коомчулуктарынын ассоциациясы (AASSA), КМШ Нанотехнологиялар эл аралык инновациялык борбору (МИЦНТ СНГ) менен кызматташууну улантты.

Бул жактардын ортосундагы илимий изилдөөлөр аймагыбыздагы бардык өлкөлөр үчүн пайдалуу боло турган жыйынтыктарын практикада колдонуу жаатындагы кызматташууну кеңейтүүгө мүмкүнчүлүк берет. Муну мен

Биздин академиянын алдында ачылган Кыргыз-Кытай «Борбордук Азиянын экологиясын жана айлана - чөйрөсүн илимий-изилдөөчү борбордун» мисалында айтып кетсем болот. Бул борбордун түзүлгөнүнө 5 жыл болуп, 2019 - жылы жыйынтыктар чыгарылды. Биргелешкен илимий изилдөөлөрдүн натыйжасында Кыргызстандын калкын таза суу менен камсыз кылуу багытында өлкөбүздүн сууларынын сапатынын географиялык таралыш өзгөчөлүгү бааланды. Изилдөөлөрдүн натыйжасында Кыргызстандын чакан айылдарын таза суу менен камсыз кыла турган «Суу тазалоочу үй» деген жабдуу сунушталып, алгачкысы Аламүдүн районундагы Достук айылына коюлду. Азыркы учурда УИАсынын өлкөнүн Президентине, Өкмөткө бул жабдууну жайылтуу боюнча сунушу каралып жатат. Түштүк бөлүмгө караган Жалал-Абад илимий борборунун аймагына заманбап метеостанция орнотулду. Бул метеостанция жергиликтүү экология көйгөйлөрүн изилдөө мүмкүнчүлүктөрүбүздү жогорулатат.

Дегеле Кытай илимдер академиясы менен байланыштар жемиштүү болуп жатканын, кадр даярдоо багытындагы иштер дагы көрсөтүп турат. Биздин илимий мекемелер бул багыттагы мүмкүнчүлүктөрдү дагы толук пайдалана албай жатабыз. Өзгөчө «Бир жол-бир алкак» идеясы менен түзүлгөн ANSO эл аралык илимий бирикменин ресурстарын жеткиликтүү деңгээлде колдонбой жатабыз.

Дагы бир эл аралык кызматташтык бул Конрад Аденауэр атындагы Эл аралык фонду менен болгон иш-аракеттер. Өткөн жылы бул фонддун жардамы менен жогоруда айтылып кеткен I Эл аралык Түштүк форуму өткөрүлдү. Илимий иштердин жыйынтыктарын мезгилдүү басма сөз барактарында, өзгөчө телевидение аркылуу чагылдуруу үчүн журналисттерге атайын окутуулар уюштурулду. Бул фонд биздин туруктуу өнөктөшүбүзгө айланганын белгилеп койсок болот. Быйылкы жылы дагы бир нече иш-чараны биргелешип өткөрүү пландалып жатат.

Урматтуу кесиптештер, эл аралык байланыштар азыркы глобалдашуу заманында өтө зарыл багыт. Биздин бардык илимий мекемелер бул багытта иш алып барып жатышат. Келерки жылы бул байланыштар дагы күчөйт деп ойлойбуз.

Улуттук илимдер академиясынын ишмердүүлүгүнүн маанилүү багыты бул билим берүү мекемелери, өзгөчө Жогорку окуу жайлары менен билим берүү жараянында жана илимий долбоорлорду аткарууда биргелешип аракеттенүү. Бул багытта негизинен биздин кызматкерлер жогорку окуу жайларында айкалыштыруучу катары эмгектенишип, окуу куралдарын жана окуу китептерин жазып чыгарып жатышат. Мына өткөн жылы дагы биздин 265 кызматкерибиз өлкөбүздүн Жогорку окуу жайларында окуу жараяндарына катышып, 61 окуу китептери менен окуу куралдарын жазышты. Биздин оюбузча мындай кызматташтык жетиштүү эмес, жогорку окуу жайлардын окутуучулары УИАсынын лабораторияларында биргелешкен илимий долбоорлорду алып барышса, анык интеграция болот эле. Бирок Билим жана илим министрлигине караган Илим департаментинин УИАсынын илимий мекемелеринин долбоорлорун каржылабоо чечими да интеграция маселесине кедерги тийгизип жаткандай. УИАсы долбоордук системага өтүп жатканы да ушул академиянын илимий лабораториялары менен жогорку окуу жайларынын кафедраларын жакындатуу, биргелешип илимий иштерди аткарышына шарт түзөт. Биздин оюбузча, биргелешип аткарылган долбоорлордун натыйжасында илимпоз-окутуучулардын илимий иштеринин кайтарымы дуулууга жетишүүгө болот.

Урматтуу кесиптештер! Быйылкы 2020-жыл Улуттук илимдер академиясы үчүн өтө маанилүү жыл болуусу керек. Анткени, быйылкы 2019-жылы башталган, илимий иштерди уюштуруу формасын реформалоону аягына чыгаруу зарыл. Биздин бардык долбоорлор мамлекеттик заказ түрүндө, тиешелүү мамлекеттик органдар менен макулдашылып бекитилиши керек. Ушул убакытка чейин, Өкмөт бизге качан мамлекеттик заказ берет деп айтып келгенбиз, бирок мезгил көрсөтүп жаткандай бул жараянды биз өз колубузга алуубуз зарыл.

Биз бекитип алган артыкчылык багыттардын алкагында, учурда өтө актуалдуу көйгөйлөрдү, тиешелүү мамлекеттик органдар менен макулдашып, долбоор түрүндө бекитип, изилдөөлөрүбүздү жүргүзсөк, натыйжалары кайтарымыдуу болуп, Улуттук илимдер академиясы өлкөбүздүн экономикасына,

өндүрүшүнө жана социалдык өнүгүүсүнө маанилүү салым кошооруна ишенебиз.

Ошондой эле 2020-жыл Урматтуу Президентибиз тарабынан «Региондорду өнүктүрүү, санариптештирүү жана балдарды колдоо жылы» деп жарыялангандыктан, региондордун көйгөйлөрү жана санариптештирүү менен байланышкан илимий долбоорлор Улуттук илимдер академиясынын долбоорлорунун маанилүү бөлүгүн түзүүгө тийиш. Өзгөчө көңүл Баткен облусу менен байланышкан илимий жана илимий уюштуруучулук иштерге бурулуп «Улуттук илимдер академиясы-Баткен жергесине» деген пилоттук долбоор даярдалып жатат. Бул регион, өлкөбүздөгү эң көйгөйлүү болгону баарыбызга маалым. Кайсы жактан карабайлы, экологиясыбы, өнөр жайыбы, медициналык абалыбы, миграция маселелериби, чек ара көйгөйүбү, бардык тарапта чечилбеген маселелер көп. Эгерде биздин окумуштуулар илимий изилдөөлөрдүн жыйынтыгынын негизинде бул маселелерди чечүү боюнча сунуштарын Өкмөткө, облустун жетекчилерине бере алса, Улуттук илимдер академиясынын кадыр-баркы өсөт эле. Биздин бул облусту пилоттук долбоор катары тандап алуубузга облус жетекчилигинин көйгөйлөрдү чечүүдө илимий колдоого жана камсыздоого кызыкдар экендиги болду. 2019-жылы КР УИА менен Баткен облусунун ортосунда Меморандум түзүлдү. Мындай долбоорлорду, башка региондор, мисалы, жаратылыш шарты катаал Нарын облусунда да ишке ашырууга болот.

Албетте ар бир долбоорду аткарууда санариптештирүү маселеси, анын маанилүү бөлүгү болууга тийиш. Дегеле санариптештирүү маселесинде КР УИАсы, илимий иштерде эле колдонууда эмес, башка субъектилер үчүн программалык продуктыларды иштеп чыгууга тийиш. Бир нече жыл орун табылбай келген Жогорку технологиялар паркына УИАсынан орун берилип, мурдагы автоматика жана информациялык технологиялар институтунун имаратына жайгашты. Биздин оюбузча, академиянын илимий институттары Жогорку технологиялар паркы менен тыгыз иштеп, биргелешкен долбоорлорду ишке ашырып, парктын мындан ары өсүшүнө шарт түзөт, ал эми ЖТТИ биздин институттарды өздөрүнүн

резиденттери менен ишке тартып, кайтарымдуу багыттарга бурат.

Урматтуу кесиптештер! Илимдер академиясынын негизин, уюшулгандан бери, анын анык мүчөлөрү жана корреспондент-мүчөлөрү түзөт. Илимий мекемелердин жаралуу тарыхына көз чаптырсак, белгилүү академиктердин, корреспондент-мүчөлөрдүн элеси тартылат. Кыйын кезеңде, коомубузда кадыр-баркы бийик академиктерибиздин үнү, сөзү угулуп, илимдер академиясы сакталып калды. Азыр деле татаал учурларда биздин академик - Эл баатырларыбыз: Мамбет Мамакеев, Минталип Мамытов, Тургунбай Садыков, УИАсынын мурдагы жетекчилери: И.Айтматов, Т.Койчуев, Ш.Жоробекова, А.Эркебаевдер жана башка эл урматтаган академиктерибиз өз ой-пикирлерин айтып өлкөбүздө стабилдүүлүктү сактоого чакырып келишет. Бизди ойлонткон маселе-бул Улуттук илимдер академиясынын мүчөлөрүнүн санынын азайып кетүүсү. Өкмөттүн чечими менен бекитилген УИАсынын мүчөлөрүнүн чегин 115 адамды, 45 академикти жана 70 корреспондент-мүчөнү түзөт. Учурда бизде 33 академик жана 38 корреспондент-мүчө бар. Тилегибиз биздин академиянын мүчөлөрү узак жашасын, бирок академиктерибиз орточо жашы 76, корреспондент-мүчөлөрдүн орточо курагы 72, бул бизди кооптондурбай койбойт. Ошондуктан учурда УИАсынын Президиуму, Уставга жараша, Кыргыз Республикасынын Өкмөтү менен макулдашуу процедурасын өткөрүп, ушул жылы жаңы мүчөлөрдү шайлоону өткөрөбүз деген ойдобуз. Биздин сунушка Өкмөт каршы эмес, бирок биздин шайлоолор боюнча жобого жана тандоо критерийлерине өзгөртүү киргизүү зарыл экендигин белгиледи. Ал өзгөртүүлөр жана критерийлер жөнүндө маселе биздин жалпы чогулуштун күн тартибине киргизилген, бүгүн талкуулап кабыл алсак, шайлоо өткөрүүгө жакындаган болоор элек.

Урматтуу кесиптештер! Баяндаманы аяктап жатып, 2020-жылга КР УИАсынын алдына коюла турган негизги маселелерге токтоло кетейин. Алар:

- мамлекеттик тапшырмага өтүп, илимий долбоорлордун кайтарымдуулугун жогорулатуу;
- илим чөйрөсүн жөнгө салуучу мыйзамдык-укуктук базаны өркүндөтүүнү улантуу;

- Баткен облусунун мисалы боюнча аймактарды өнүктүрүү боюнча илимий долбоорду иштеп чыгуу;

- илим-изилдөө мекемелеринин материалдык-техникалык базасын жакшыртууну улантуу, өзгөчө жабдуулар паркын жаңыртуу ишин жандандыруу;

- магистратура институтун УИАсына киргизүү;

- эл аралык илимий жана илимий-техникалык түзүмдөрдүн интеграциялык мүмкүнчүлүктөрүн жигердүү пайдаланып, ишмердекти каржылоонун бюджеттен тышкары булактарын тартуу, гранттар менен

фонддордун каражаттарын топтоо жана колдонуу иш-аракеттерин активдештирүү;

- эл аралык мартабалуу илимий эмгектер базасындагы УИАсынын кызматкерлердин макалаларынын санын көбөйтүү;

Урматтуу кесиптештер! Өлкөбүздүн Президенти жарыялаган «Аймактарды өнүктүрүү, өлкөнү санариптештирүү жана балдарды колдоо» жылынын алкагында УИАсы 2020-жылы алдыга коюлган максаттарды ишке ашырып, сапаттык жагынан жаңы, алдыңкы кайтарымдуу жыйынтыктарды алуу үчүн бардык аракеттерди жасайт деп ишендирип кетебиз.

Dear respective colleagues, guests and participants of this meeting! Let me bring to your attention a report on the results of the scientific and scientific-organizational activities of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic in 2019.

In the reporting year, the National Academy of Science of the Kyrgyz Republic carried out work in the framework of 98 scientific projects, including 22 of them were financed from the budget. Its activity was aimed at solving problems and issues have been noted at the General Meeting of the NAS of the Kyrgyz Republic last year. The main activity of the NAS of the Kyrgyz Republic is undoubtedly aimed at achieving scientific results, which should play a great role in the economy, production, and social life of the country. Moreover, declared by the President of the country S.Sh. Jeenbekov 2019 "Year of the regional development and digitalization of the country" influenced on additions of the content of the scientific projects being developed at that same time.

Last year, during the Annual Meeting of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic, I deliberately focused on 4 issues. This is the direction of the projects that will be developed by the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic, in favor of the economy, production of the country and in social life; strengthening the scientific and instrumental base of research institutions; to increase the articles of scientists included in the international database and the number of young scientists.

Our main attempt at 2019 year - from the side of NAS KR was completed and completing projects are influenced and achieving the good results to our economy and social life.

Our main activity in 2019 was aimed at achieving the effectiveness and productivity of scientific projects developed at the NAS of the Kyrgyz Republic in the field of economy and social life of the country. By the time of creating and selecting projects, the main criterion and condition is the reliance of the results. The deadlines and expected results of each project were indicated.

From the main scientific, scientific and organizational works in 2019, I would like meanwhile stop on the following:

In the department of physical, technical, mathematical and mining-geological sciences:

In the Institute of Geology was compiled a metallogenic map of the Turkestan-Alai region for gold. Distribution schemes of carbon deposits were compiled in the Turkestan-Alai region (Osh and Batken regions), which are favorable rocks for the formation of the Kumtor type gold mineralization in them. A landscape map of the Naryn region was compiled on a scale of 1: 300000. The features of the use of land and water resources of the Naryn and Ak-Talinsky regions, which are one of the important factors in their development, are investigated.

At the Institute of Seismology was compiled a new map of seismic zoning of the Kyrgyz Republic. According to this map, areas where earthquakes with an intensity of 8 possible magnitude are significantly increased. A list of settlements of the Kyrgyz Republic with indicators of seismic hazard of the territories of settlements in points and peak accelerations is compiled too.

At the Institute of Physics of the name Zheenbaeva Zh.Zh. was developed the technology of three-dimensional direct laser recording at various depths of focal recording in the volume of the layer of an amorphous silicon wafer. A low temperature dosimetry thermoluminophore has been created for X-ray, electron, and gamma radiation up to ultra large doses of 10 MeV. The maximum hardening of synthetic diamond polycrystals was obtained upon interaction of laser irradiation. The technology of agricultural decryption based on aerial photography from an unmanned vehicle Geoscan-201 has also been developed.

At the Institute of Mechanical Engineering and Automation, a world-leading analogue, working on a new principle, a rotary hammer drill used simultaneously as a switchgear, was studied and developed, a method for selecting its parameters was developed and its high efficiency was proved. An effective technology of hydrocline separation of a block of natural stone from an array is based, based on the

creation of a biaxial stress state in the split plane.

The Institute of Water Problems and Hydropower has improved the automatic warning system in the mudflow hazardous areas of the Ala-Archa river valley, with the aim of timely notification of the mudflow threat was proposed to the administration of the Ala-Archa National Park. A voluminous non-stationary model of groundwater filtration of the border aquifer of the Chui Valley has been created, taking into account all the hydrogeological and water management baseline data available today.

At the Institute of Geomechanics and Subsoil Development, geo-hazards arising from strong earthquakes and mudflows in the Aydarken and Kadamzhai mining and production areas were evaluated. The results of the assessment of the georisk complex were brought to the attention of representatives of the administration of the Kadamzhai district of Batken region, the Kadamzhai antimony plant and the Khaidarkan mercury plant.

One of the main reasons for the collapse of the dumps that occurred in the Lysy glacier basin on December 1, 2019, according to the information available to the institute, was the excessive overload of the dumps in the upper part of the slope, characterized by a steepness of 20-22 ° and composed of ice-rich permafrost rocks that are vulnerable to in relation to loading with powerful dumps and warming of the climate.

In the Department of Chemical Engineering, Biomedical and Agricultural Sciences

The Institute of Chemistry and Phytotechnologies has developed a technology for the production of nanohumic fertilizers and plant growth stimulants for use in agriculture. A map of distribution areas, operational reserves of industrially significant types of medicinal and essential oil plants of the Issyk-Kul and Chui valleys has been compiled. In order to rationally use the natural plant resource of Kyrgyzstan, recommendations have been developed for conducting of phenological observations, adjusting irrigation, foliar top

dressing, treatment with growth stimulants, as well as controlling pests and diseases.

• Within the framework of an inventory of plants and animals of Kyrgyzstan, the Institute of Biology identified 3 new species of higher plants, 5 species of new plants, 2 species of fungi, 3 species of nematode phytoparasites, 2 species of insects and 2 species of mites. 3 saker nesting maps were compiled for the Chuy, Issyk-Kul and Naryn regions.

As part of the study of soil and plants in Khaidarken, where mercury is extracted, it became clear that, and in technogenic zones, the mercury content is high. Based on this, a map was drawn up of the mercury content in the region. According to the classification of the International Expert Group on Changes in Land and Water Resources of Kyrgyzstan, based on the results of last year's research, a digital map was compiled.

At Biotechnology Institution to develop the tourism with the result of science was created the electronic map of bio procuring. For the cattle was created the vaccination versus infection and disease with biological supply. With South Korean scientists, chicken's breed (Hanhap) with molecularly genetic research was created the results of living in two climates. For the wool development and its reproduction, in a business area was created the association "Merinos Wool".

Mountain physiology and medical institution. At Alai region was counted advantageous resources for the local population. People are tolerating to the unknown future, unlikely fearful life and tenacity are differing due to the each districts, also depending on climate they also changing.

With health care and with regional aspects, integral illustrations and with its help the health care of people living in different regions was estimated.

Due to medical demography and social development, researches are proving their benefits for finding the advantageous regions, to find out health for the population and prognoses were researched depending on different regions for the sake of Country's economy and social life determination.

By Department of Social Sciences

Institute of Economics named after J. Alyshbaeva determined the development of the structural and spatial transformation of the economy of Kyrgyzstan and the impact of its participation in regional integration groups, examined the institutional problems and factors of the macro environment influence on the development of entrepreneurship in the republic, the peculiarities of the use of labor resources in the conditions of Eurasian integration.

Institute of Language and Literature. Ch. Aitmatova continued to study the Kyrgyz language and literature in the synchronous and diachronic terms. I examined the use of the state language in the media, legislation and healthcare, studied the poetics of the heritage of the Kyrgyz culture and genre features.

Employees of the B. Jamgerchinov Institute of History, Archeology and Ethnology carried out work related to the compilation and editing of the 20-volume Kyrgyzdazar series, also evaluated and gave an objective assessment of the work of long-forgotten educators and scientists (Sydyk Karachev, Mukash Aitbaev). Scientists have discovered a previously unknown specimen of a new archaeological culture in Chon-Alai. In addition, an objective assessment is given of the reason for the emergence, beginning and end of the April Revolution.

Institute of Philosophy named by A. Altmyshbaeva, Law and Socio-Political Research continued research on the 5-volume book «Kyrgyzdardin duino taanymynyn genezisi jana evoluciasy», «Kyrgyz mamlekettuulugunun constitucialyk onuguusunun taryky-ukktuk aspectisi». Studies on the great man, statesman and public figure T. Usubaliev, which cover in themselves philosophical, historical, political problems, that have been conducted and published.

South part

Natural Resources Use Institution Humine mineral earth fertilizer was used for the cotton leaf health, plants' growth, fruitfulness, also that was discovered as it is good for the fiber technology.

Briquetting of the small parts of the coals and was proposed new organic joint. This jointing briquetting will decrease the expenses for 2-3 times at the same time the quality will be in a high worth.

At Jalal-Abad scientific center in natural condition, on the south Kyrgyzstan's mountainous regions were found above 30 types of tree nuts. Tree nuts growth and new methods were captured. This method will increase the fruitfulness of the nuts. To continue the work, it was authorized with the certificate.

The earth flow risk was appeared at Kogart river's basin of Suzak region, also was award for the local administration of its risk and was created the program of evacuation plan.

Humanitarian and Regional Research Institution. The history based aspects during the soviet time were researched at Osh city; also memorial statues' archeological map was created.

The results from the accepted research was monitored its direct influence to the research institutions with practical work, which is one of the best achievements in this field. Also detailed information for you was reported in an annual report.

As it is well known for all of you, «2019 year» from our state was declared as a "Regional development and digitalization" year.

The National Academy of Sciences again accepted this advertisement and inserted into the working plan. Certainly, first of all, regional departments obtained from our scientific posts.

I also would like to remark that in our recent scientific report outstandingly connected to the regional departments.

At 2019 year, 2-3 July, at Osh State University base of Osh City from the National Academy of Sciences was organized the first international scientific innovational forum «Science and Education of regional development are one of the digitalization factors». This forum in the last year in South Part regions with presidential administration of Jogorku Kenesh deputies, administrative apparatus, education departments and the Ministry of Kyrgyz Patent administration, HAA chairman, education, and Sciens local and state administration representatives, also from

neighboring Uzbekistan scientific academies of Fergana district high education institutions' representatives was very great organizational event. Today, I would like to remarkably thank for our participated academicians and corresponding members. In this forum were accepted very meaningful decisions, in this year they are on a way of realization.

One of the main estimating factors, showing the scientific building's work is certainly the scientific labor, monographs, statements, patents. In the end of the year, by the Academy of Sciences in the researchers' report were shown 1062 scientific labors, there 48 monographs, 842 statements, 28 patents were received. I would like to declare that this is our scientists' labors, which rising their rate to the highest point. In last year at RISC(Russian Index of Scientific Citation) 440 statements, at Scopus -33 statements, and Web of Science - 33 statements were publicized. It was shown the growth than before last year, especially at Scopus for 13%, at Web of Science for 43 % was risen. We need to keep this tendency as well, because this indicator was used to all world. Until now, at the scientific institutions was accepted the same methodology of scientists' working rate's system estimation. This system sometimes bringing to the conflict situations, but dear colleagues, this time, we need estimation system competing for this time. Recently, our scientists don't have an ability to finish their scientific results well, in this case, it is important to have in international rate estimation system the highest level, playing an important role. If we save this tendency, at 2-3 years at international scientific information sites like (Scopus, web of science, RISC) indexation issued statements, we would rise up our scientific labors' publication rate for the better level.

Definitely, the quality of the statements' publications is very important to be in a high rate. The best statements are coming from the result of the good level researches. The laboratory base of our scientists, especially as like as to the old tools of measuring and counting for the research in laboratory brings to that evidence what we have. At this direction,

about once at 3 years from the budget of the country yearly planned financial support is not coming fully. Hence, the tools' park is coming from international grants or from the financial support of the joint institutions from other countries. last year the administration of the National Academy of Sciences to renew and strengthen the laboratory of the NAS KR applied for 250 million soms to the Government, Jogorku Kengesh, but, because of the budget scarcity we didn't get support. This year we also will continue this work.

The achievements of the National Academy of Sciences is at 2019 from the 1st April, the salary of the workers for 30%. If in 2018 year the NAS KR average salary will be 7630 som, then at 2019 form the 1st April it will be 10904 som. I need to remark this that from the 2011 year the salary wasn't risen. One additional responsibility of the administration of the Academy is to create the better working conditions for the staff. For the scientific workers is important their rooms being warm and bright. I don't regret, if I say that at 2019 year the budget given from the government was rationally used and also our administrators of the scientific buildings have shown the good work at this direction. The water problems have been realized at hydro energetic institution, at Forest department of Biology institution, in the main building of Botanic park, at Gorki street at greenhouse and hothouse. Recently, the Language and literature institutions with philosophy institution are becoming as the sample of leading institutions for other institutions. If to take into account of other institutions, the financial support given to the all scientific institutions or the buildings have been arranged with good interiors, warming system and water pipes system were set well. Last year, also was given the budget for this works. If we continue in this way at least for 2-3 years, by preliminary plan, by bared use of finance, we can arrange all NAS KR buildings to the good condition. This year also for the Academy of Sciences additional budget about 20 million soms is coming to the Botanic green garden, for irrigation problem solvation of the green garden and thoroughly cleaning of the territories.

At 2019 year, the task for the Academy of Sciences for the laboratory and to increase youth into the science. Last year with the same direction was made the good labors. Because in the law of education at Kyrgyz Republic came into the resetting, in National Academy of science's institutions were concerned to have the MA. Definitely, to arrange a MA degree education needs the time. That is why, with the help of academician A.A.Aidaraliev's offer, we came to create the institution of joint MA and PHD degrees educational at NAS KR. Because in international universities was collected the same directional errands. First of all, this attempt would open the road to our institutions and young scientific researchers. In second, our colleagues would take an ability to give the lecture inside of the Academy of the science and to take additional work, instead of going to another place. What makes us to think, some of departments at National Academy of Science are not giving the meaning. As examples of Belarus, Uzbekistan, Azerbaijan, Tajikistan Academies of sciences, to take prepare the youth into the Academy of science for the MA degree and PHD is becoming optimal way. That is why at 2020 year we should pay the great attention and we will.

During the budget scarcity time to develop the science, an important stream is to have the connection in international direction, to realize the joint projects. Last year, the National Academy of Science «One way-one road» international scientific colleagues work illustrated ANSO of international organization, International Academy of Academicians and science (IAAS), with the Association of Academies and Societies of Sciences in Asia (AASSA), the collaboration with PRC International innovation center of nanotechnologies (IICN CIS) was continued. These organizations, through the practice gave a very good opportunity for the enlarging the benefits and to increase the collaboration for all countries. I can mention an example with the project of Kyrgyz-Chinese "Central Asian Ecology and Nature scientific research center". This center has been created 5 years ago, at 2019 had the good result. Due to the result of the joint research, the clean water supply

quality for Kyrgyzstan's population became geographically important to spread the valuable water. By research consequences to Kyrgyzstan villages where was clean water supply with "Clean water house" equipment, was proposed to near at Alamydyn District at Dostuk village was established. To our south part department at Jalal-Abad scientific center's territory was established weather broadcast station. This weather broadcast station will increase the ability of research of the local ecological problems. As like as the collaboration with Chinese Scientific Academy is fruitful, staff preparation works are still demonstrating. Our scientific institutions are still unable to use this opportunity fully. Especially, resources from international joint foundation of ANSO "One belt one road" is becoming not enough for proper use.

Additionally, we have another international collaboration with international foundation of Konrad Adenauer. In last year, with foundation's help we realized 1st International South Forum. It was demonstrated at an annual scientific information paper, especially organized the broadcast from the television how to tutor the journalists. We can estimate that this foundation brought the stable development. This year also was planned to realize few joint projects.

Dear colleagues, international cooperation this time is becoming globally and is very important. All our departments and scientific institutions are working in this direction. In upcoming year we hope that this cooperation also will rise up.

National Academy of Science's working ability's important direction is educational process, especially at high education centers and educational procedures we must work together and try hard. In this direction our high educated staff working hard and writing educational books. Last year in educational centers our 265 colleagues participated in state's educational processes and 61 educational manuals were written. In our opinion this labor is not enough, if teachers from high education institutions would work in the joint projects at laboratory of NAS KR, then would happen clear integration. But, responsible for our institutions the Scientific Department of

Ministry of Science and Education at NAS KR is leading unsupportive works and bringing the damage to the integration. The National Academy of Science is important to be as a private sector, to make close our laboratories with high educational departments, upbringing to the joint research works. In our opinion, with the result of joint projects our scientists and teachers can achieve scientific victories.

Dear colleagues! 2020 year for the National Academy of Science must be very important year. Because, reformation works started in last 2019 year must be accomplished. Our all departments must work in an ordering manner, also must work with governmental departments in the form of agreement. Until this time, we have been asking when the government will give us an order, but as seasons show we must do this tasks ourselves. On a way of our hidden mistakes, very important problems, if we've been working by agreement to the related departments of the government, confirmed as the project, by providing the researches, it would be the best result, for the National Academy of Sciences and for the economy of the country, for the rise and social development, it would bring a lot of benefits.

Hence, at 2020 year, our dear president's side was declared the Year of regional development, digitalization and youth support", regional problems and digitalization and connection of scientific departments of National Academy of science departments must bring an important part. Special meaningful deal is to pay attention to the Batken Oblast and to connect their science and scientific organizational projects called "National Scientific Academy – at Batken Oblast" pilot project which is preparing for now. We all know that this region is problematic region. Form whichever side we look, ecology, labor, medical fields, migration, territorial problems, from all sides we have a lot of unsolved problems. If our scientists on behalf of solving the recent problems would give to the Government the results on accord of the scientific researches, to the oblast administration, National Academy of Science's reputation would be raised. This projects, for example, other regions, as a nature conditions can be realized in Naryn oblast too.

Certainly, in each project realization the digitalization task, it must have its meaningful parts. The digitalization is important not only in National Academy of Science's scientific work, but also in other works related to other organizations of program issuing. High-Tech Park after several years of searching for a place to run, finally was created at National Academy of Sciences' Automation and Informative Technology Institution Department building. In our opinion, scientific institutions of the National Academy of Sciences must work in tight relationship, create the most available working conditions, create ability to grow and in joint projects with High-tech park. At the same time High Tech park must bring our colleagues to the joint work and turn it onto reflexive direction.

Dear colleagues! Scientific Academy basically, from the launching, it is consisted by corresponding members and scientific members. If to look back to the scientific buildings' history, can appear an imagination of famous academicians and corresponding members. At the difficult period, in our society high honorable academicians' voices, their voices were heard, aftermath, National Academy of Sciences was saved. Even at this difficult time our academicians, public heroes: Mambet Mamakeev, Mitalyp Mamytov, Turgunbai Sadykov, National Academy's old directors: I. Aitmatov, T. Koichuev, Sh. Jorobekova, A. Erkebaev and other honorable academicians with their opinions and voices are bringing our country to the stability and peace. What makes us to think a lot is that the members of our National Academy of Sciences can be decreased. By the statement of the Government, the members of National Academy of Sciences must be limited with 115 people, 45 academicians and 70 corresponding member staff. At the same time, we have 33 academician and 38 corresponding members. Our will is to wish to our members the long life, but our academicians average life is 76, and corresponding members average became 72, which is not satisfying us. That is why, in this period the National Academy of Sciences presidium, corresponding to our regulation, at the same time with agreement of our Kyrgyz

Republic administration we having the agreement process, and in this year, we are planning to vote the new members to our NAS KR. For our proposal the administration doesn't interfere, but they reminded us to change our voting and election criteria procedure as well.

Changes and criteria tasks are inserted into our general meeting plan, today by debate acceptance, at the end, it looks like an election procedure is not even coming close.

Dear colleagues! At the end of statement, at 2020 year National Academy of Science has these tasks, they are:

- to move to the state task, to increase the scientific projects repetitively;

- to continue the regulating law and working rights basement for the scientific fields;

- to work on the completion the projects of development at Batken oblast corresponding to the program;

- to continue renewing the material technical base stuff for the Scientific research

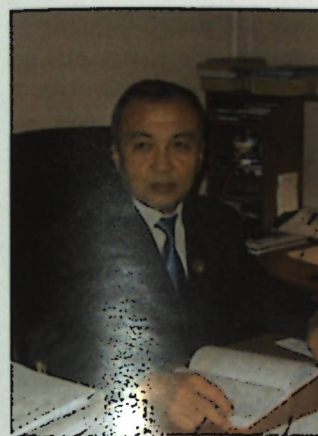
buildings, especially to renew the works of desperately devastating parks;

- to create the MS degree education at NAS KR;

- to use international scientific and scientific technical conditions on a proper way of integration ability, to increase the labor supply budget from other inflow fields, to collect the wealth of grants and foundations and to activate the use performance;

- To increase the number of statements of National Academy of Science's members onto the international scientific labor base;

Dear colleagues, on a way of development, as our president declared "Regional development, state digitalization and youth support" year, at 2020 year the National Academy of Science is realizing all tasks which was mentioned on before, to have a quality, and also we would believe that we will work hard for the sake of honorable development.

Б. М. Дженбаев
КР УИАнын башкы окумуштуу
катчысы, биология илимдеринин
доктору, профессор

КР УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫНЫН 2019-ЖЫЛДА АТКАРГАН ИЛИМИЙ-УЮШТУРУУ ИШТЕРИНИН НЕГИЗГИ ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ

Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясы илим жаатында кабыл алынган нормативдик-укуктук актылардын негизинде, Кыргыз Республикасынын Президенти С.Ш. Жээнбековдун «Аймактарды өнүктүрүү жана өлкөнү санариптештирүү» жөнүндө жарлыгын аткарууга ылайык, ошондой эле Кыргыз Өкмөтүнүн башка токтомдору боюнча 2019-жылы илимдин артыкчылыктуу багыттарына табигый, техникалык, гуманитардык жана коомдук илимдер жагында илимий изилдөөлөрдү жүргүзүүдө бир топ ийгиликтерге жетишти.

Улуттук илимдер академиясынын төрт бөлүмдө 18 илимий-изилдөө мекемеси жана Э.З. Гареев атындагы Ботаникалык бактын ишмердиктерин бириктирип турат жана алардын илимий иштеринин жыйынтыктарына анализ жүргүзүшөт. Бөлүмдөрдүн 2019-жыл үчүн берген отчетторуна ылайык, КР УИАнын жалпы кызматкерлеринин саны 1669 адамды (2018-ж. -1778) түзгөн, анын 942си (2018-ж. - 968) илимий кызматкерлерди түзгөн. КР УИАнын жалпы кызматкерлеринин арасында илимий кызматкерлердин салыштырма саны - 45,1% ти (2018-ж. - 54,6%) түзүү менен өткөн жылга салыштырмалуу 9,49%га азайган. Илимдин кандидаттары - 320, илимдин докторлору - 166 адамды түзгөн, жалпы илимий кызматкерлердин арасында илимдин докторлорунун үлүшү 9,88%ды (2018-ж. - 19,21%) түзүү менен өткөн жылга салыштырмалуу 10% га кыскарган, илимдин кандидаттарынын үлүшү - 19,03% (2018-ж. - 35,2%) барабар болуу менен 16,17%га кыскарган. Бул кыскартуу оптимизация

жараянына байланыштуу жарым ставкада сырттан айкалыштыруучу катары келип иштеген илимпоздордун эсебинен болду.

2019-жылы КР УИАнын жетекчилигинин илимпоздордун айлык маянасын каржылоону 30% ке жогорулатууга жетишти. 2019-жылы бюджеттен 307831,6 миң сом (2018-ж. - 305731,4) каралган, бул 2018-жылга салыштырмалуу бирдей өлчөмдө. Отчеттук жылда финансылык каражат төмөнкү статьялар боюнча бөлүштүрүлгөн: ремонт, оңдоп-түзөө иштерине 6851,4 миң сом (2018-ж. -7767,0); дагы башка чыгымдар - 25106,7 миң сом (2018-ж. -25841,4).

2019-жылы УИАсы 98 (2018-ж.-99) долбоор боюнча илимий-изилдөө иштери жүргүзүлгөн, анын 27си (27,5 %) бюджеттик негизде, 36сы (36,7 %) эл аралык фонддордон жана гранттардын эсебинен, 35и (36,7 %) чарбалык эсептин негизинде аткарылган, КР Билим берүү жана илим министрлигинин грантынын негизинде долбоор аткарылган эмес. Чарбалык эсептин негизинде КР УИАда 12274,3 миң сомго (2018-ж.- 6393,3 миң сом) илимий-изилдөө иштери аткарылган. КР УИАны бюджеттен тышкаркы каржылоо 66 909,3 миң сомду (2018-ж. - 66 085,4) түзүп, продукцияларды сатууну кошкондо КР УИАнын бюджетинин 21,7%ин түзгөн. Бюджеттик жана бюджеттен тышкаркы каржылоонун катышы 4,6га барабар. 19 ойлоп табуу аткарылып, 7960,8 (2018-ж. - 6741,3) миң сомго илимий продукция сатылган.

КР УИАнын илимпоздору тарабынан 28 (2018-ж. -41) техникалык чечим патенттелип, патент берүү тууралуу 21 (2018-ж. - 6) оң

жооп алынган, эл аралык жана аймактык долбоорлорго, нормативдерге 125 мамлекеттик экспертиза жүргүзүлгөн. КР УИАнын кызматкерлери илимий-изилдөө иштеринин жыйынтыктары боюнча 1062 (2018-ж.1301) эмгек жарыялашкан, анын 417си (2018-ж.-416) чет мамлекеттерде жарык көргөн, бул жалпы эсептин 39,3%ын түзөт. Басылмалардын ичинде 48 (2018-ж.-52) монография, анын 7си (2018-ж.-6) чет мамлекеттерде жарыкка чыккан, 61 (2018-ж.-69) окуу китеп жана окуу куралдары бар. КР УИАнын илимпоздору акыркы убактарда илимий эмгектерди эл аралык индекске ээ журналдарда жарыялоого өзгөчө көңүл бурушууда, төмөндө бөлүмдөр боюнча көрсөткүчтөрдү келтирилген.

Мында, техникалык жана табигый-илимий бөлүм башка бөлүмдөргө салыштырмалуу эл аралык индекске ээ журналдарда көбүрөөк эмгек жарыялап келүүдө. Бул багытта башка бөлүмдөрдө да көрсөткүчтөрдү жакшыртуусу зарыл. Бирок, өткөн жылга салыштырмалуу УИАсынын илимпоздору илимий эмгектерди эл аралык индекске ээ журналдарда жарыялоого бир топ жогорулаганын айта кетүү керек. Айтсак, ИЦБРИге орточо УИАсы боюнча 50%ке жогорулаган (ФТМТКГИБден башкасы), Scopus боюнча – ХТМБАЧИБ - 66,6% ке; КИБ - 2 эсе; Web of Science - ХТМБАЧИБ 5 эсеге өскөн.

КР УИАнын бөлүмдөр боюнча эл аралык индекске ээ журналдарда жарык көргөн басылмалары

№№	КР УИАнын бөлүмү	ИЦБРИ (2019/2018)	SCOPUS (2019/2018)	Web of Science (2019/2018)
1.	ФТМжТГИБ	165/171	18/21	22/18
2.	ХТМБжАЧИБ	112/159	9/4	5/1
3.	КИБ	96/58	4/2	4/4
4.	ТБ	67/36	2/2	2/4
5.	КР УИАсы	440/424	33/29	33/27

КР УИАнын илимий кызматкерлери отчеттук жылда 47 илимий конференция өткөрүшкөн, анын ичинде эл аралык деңгээлдеги конференциялар да бар, ошондой эле башка уюмдар, ЖОЖдор, өлкөлөр тарабынан уюштурулган 550 конференциянын ишине катышышты.

Илимий кадрларды даярдоо: КР УИАнын ИИМлеринин базасында 2020-жылдын январь айына карата 13 диссертациялык кеңеш жана 1 мамлекеттер аралык диссертациялык кеңеш иштейт, аларда 41 илимий багыт боюнча диссертациялар корголот, бул Кыргызстандын аймагында диссертациялар корголуп жаткан жалпы адистиктердин 36,9%ын түзөт. 2019-жылы 14 докторлук, 44 кандидаттык (2018-ж. – 9 жана 30) жакталган, анын арасында ЖОЖдор үчүн илимдин 5 доктору, 14 кандидаты (2018-ж.- 5/14) даярдалган.

Улуттук илимдер академиясынын аспирантурасында 434 (2018-ж. – 399) аспирант даярдыктан өтүүдө, анын 103ү – күндүзгү, 303ү – сырттан окуу формасынын, 28и – эл аралык келишимдердин негизинде окуган аспиранттар. Отчеттук жылы аспирантурага 134 адам кабыл алынган, анын 35и – күндүзгү, 89ү – сырттан окуу формасына алынган, дагы 10 адам өлкөлөрдүн ортосундагы келишимдердин негизинде кабыл алынган.

Аспиранттардын саны өткөн жылга салыштырмалуу 8,7%га көбөйгөн. КР УИАнын 35 жашка чейинки окумуштууларынын салыштырма саны 22,54% (2018-ж. – 22,74%) түзгөн, жаш адистердин саны өткөн жылга салыштырмалуу бир аз азайган. Бөлүмдөр боюнча караганда, ФТМжТГИБ – 25%, ХТМБАЧИБ – 23,2%, КИБ – 23,8%, ТБ – 18,16. КР УИАнын 265 кызматкери, анын арасында 86 илимдин доктору жана 142 кандидаты ЖОЖдордо да эмгектенишет. КР УИАда 2019-жылы Улуттук илимдер академиясынын Жалпы чогулушунун 2 сессиясы өткөрүлдү: 2019-ж. 19-февралында өткөн Жалпы чогулуштун жылдык сессиясында КР УИАнын 2018-жылдагы ишинин жыйынтыгы чыгарылып, алдыга жаңы милдеттер коюлган.

2019-жылдын 11-ноябрында КР Илим күнүнө карата салтанаттык иш-чараны өткөрүүгө арналган Жалпы чогулуштун жылдык сессиясы өткөрүлгөн. Анын жүрүшүндө «КР УИАнын Ардактуу академиги» наамын берүү үчүн талапкерлер каралган, ошондой эле КР УИАнын кызматкерлери жетишкендиктери үчүн сыйланышкан, КР УИАнын жаш окумуштууларынын арасында өткөрүлгөн Илимий макалалар конкурсунун жеңүүчүлөрүнө байгелер тапшырылган.

Отчеттук жылда КР УИАнын Президиумунун 12 отуруму өткөрүлүп (анын 11и план боюнча, 1и сурамжылоо менен), алардын жүрүшүндө КР УИАнын жаңы Уставына өзгөртүүлөрдү киргизүү, КР УИАнын структурасын оптимизациялоо маселелери талкууланган. Улуттук илимдер академиясынын ишине байланыштуу ар кандай маселелер боюнча 77 токтом кабыл алынган. КР Илим күнүнө карата салтанаттуу чогулуш уюштурулуп, анын ишине КР УИАнын академиктери, корр.-мүчөлөрү, алдыңкы окумуштуулары, илимдин докторлору жана кандидаттары, КР университеттеринин илимпоз-өкүлдөрү, аспиранттар жана докторанттар катышкан. Салтанаттык жыйын КР Вице-премьер-министри жана ЖОЖдордун ректорлорунун катышуусу менен өткөн. КР УИАнын ИИМлеринин илимий жетишкендиктеринин жана сатууга даяр иштелмелеринин көргөзмөсү уюштурулган.

УИАнын системасындагы көп жылдык мээнети жана ак ниет эмгеги үчүн КР УИАнын 4 кызматкерине «КР УИАнын эмгек сиңирген кызматкери» наамы ыйгарылды. 21 кызматкерге КР УИАнын Ардак грамотасы, 15 кызматкерге КР УИАнын Грамотасы берилди. УИАнын академиги С.А.Джумабековдун РИАнын чет өлкөлүк мүчөсү (академиги) болуп тандалышы, ошондой эле УИАнын корреспондент-мүчөрү Ө.Ж.Осмоновдун III даражадагы «Манас» ордени, Р.А.Оморовдун «Даң» ордени, Р.З.Нургазиев менен Ы.М.Мукасовдун «КР Илимине эмгек сиңирген ишмер» наамына татыктуу болушун белгилеп кетүү өтө кубантарлык. УИАнын корреспондент-мүчөсү А.С.Мавлянов жана УИАнын библиотекасынын директору Ш.Дж.Ибрагимова 2019-ж. КР ЖКнын Ардак грамотасы менен сыйланды. Математика институтунун окумуштуу катчысы ф.-м.и.д. М.Асанкулова жана Э.З.Гареев атындагы Ботаникалык бактын башкы илимий кызматкери, б.и.к. Л.М.Андрейченко «КР Өкмөтүнүн Ардак грамотасы» менен сыйланышкан.

Академик А.Э.Эркебаев 2019-жылдын 3-майында Кыргызстан Эл ассамблеясынын төрагасы болуп шайланды. Академик Ж.Ш.Шаршеналиев Европа Илимий-өнөр жай консорциуму жана Россия Табигый илимдер академиясы тараптан «Петр Великий» ордени менен сыйланды, корреспондент-мүчө У.Б.Бримкулов Россия Табигый илимдер академиясынын анык мүчөсү болуп шайланды. Академик Б.А.Токторалиев ШКУну негиздөөгө жана өнүктүрүүгө кошкон салымы үчүн мааракелик медалга (2019-ж., декабрь) ээ болду. Корреспондент-мүчө К.Ч.Кожогулов И.К.Ахунбаев атындагы жогорку академиялык сыйлык, корреспондент-мүчө А.З.Зурдинов «И.Ахунбаев атындагы КММАга сиңирген эмгеги үчүн» мааракелик белгиси менен сыйланган.

Сейсмология институту «Илимий-инновациялык ишмердик» сынагында (Кыргызпатент) II даражадагы дипломго ээ болду. Ал эми техникалык илимдердин кандидаты Д.К.Тажиев (Геомеханика жана жер казыналарын өздөштүрүү институту) менен Г.А.Токоева (ФУЖССИИнин Укук

жана социалдык изилдөөлөр бөлүмү) КРсынын Билим берүү жана илим министрлигинин Ардак грамоталарын алышты. Биологиялык илимдердин доктору, лаб. башчысынын милдетин аткаруучу М.К. Ахматовго «КРсынын Билим берүү отличниги» наамы берилди, Биотехнология институтунун лаборатория башчысы, айыл чарба илимдеринин доктору Е.М. Лушихина СССР ИАсынын Кыргыз филиалынын түптөлгөндүгүнүн 75 жылдыгына жана артыкчылыктуу өнөр жай үлгүсүн түзгөндүгү үчүн Интеллектуалдык менчик системасынын 25 жылдыгына карата Кыргызпатенттин Грамотасына татыктуу болду.

Отчёттук мезгилде КР Өкмөтүнөн токтодордун, буйруктардын 32 долбоору, ошондой эле макулдашуулардын жана башка нормативдик документтердин долбоорлору келип түшкөн, жалпысы 1182 корреспонденция КР УИАнын кароосуна келген. КР УИАнын Президиумунун аппараты УИАнын тиешелүү ИИМдери менен биргеликте 1519 корреспонденцияга экспертиза жүргүзүп, жооп даярдаган.

2019-жылы негизги ишмердик боюнча 5 тапшырма-буйрук, 84 буйрук катталып, (КР УИАнын тиешелүү ИИМдерине, Президиум мүчөлөрүнө, бөлүмдөргө ж.б.) таратылган, иш сапарга чыгуу боюнча 11 буйрук таризделген. Реестр боюнча 513 кат, факс боюнча 351 кат, почта байланышы аркылуу 686 кат таратылган, дагы 360 кат

даректерине түз жеткирилген. Жалпысы 4000 көчүрмө жасалган. 40тан ашуун кайрылуу катталып, 340тан ашуун архивдик маалымкат берилген.

Отчёттук жылда «Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Кол жазмалар фондунун эски басма перс китептеринин жана кол жазмаларынын каталогу», «Известия НАН КР» журналынын 5 саны (анын 4ү атайын чыгарылыш), «Доклады Национальной академии наук Кыргызской Республики» журналынын 1 саны, «КР УИАнын Түштүк бөлүмүнүн жарчысы», ошондой эле КР УИАнын Кыскача жылдык отчёту, программалар, грамоталар, буклеттер, иш-чараларга чакыруу кагаздары басылып чыгарылды. КР ЖАК жана ИЦББРИ илимий басылмалары үчүн «Известия НАН КР» жана «Доклады Национальной академии наук Кыргызской Республики» журналдарынын сандарынын электрондук варианттары жүктөлдү.

КР УИАнын бөлүмдөрүнүн иштиктүү жана жигердүү өз ара аракеттешүүсү, баардык илимий-изилдөө мекеменин иштеринин байланыштуу болуусу, артыкчылыктарды тандоо, КР Өкмөтүнүн колдоосу менен жакынкы максаттарды жана милдеттерди аныктап алуу актуалдуу маселелерди чечүүгө, ошондой эле Ата Мекендик илимдин деңгээлин жана атаандаштык жөндөмдүүлүгүн көтөрүүгө көмөкчү болот.

А.А. Кутанов
КР УИАнын Физика-техникалык,
математикалык жана тоо-кен-геологиялык
илимдер бөлүмүнүн торагасы, академик

КР УИАнын ФИЗИКА-ТЕХНИКАЛЫК, МАТЕМАТИКАЛЫК ЖАНА ТОО-КЕН-ГЕОЛОГИЯЛЫК ИЛИМДЕР БӨЛҮМҮНҮН 2019-ЖЫЛ БОЮНЧА КЫСКАЧА ЖЫЛДЫК ОТЧЕТУ

Физика-техникалык, математикалык жана тоо-кен-геологиялык бөлүмүнүн курамына 7 илимий-изилдөө институту кирет. Физика-техникалык проблемалар жана материал таануу институтунун аталышы, академик Ж. Жеенбаев атындагы физика институтуна өзгөрүлдү, юридикалык жакты мамлекеттик кайра каттоо 2019-жылы 8-февралда өткөрүлгөн. Автоматика жана маалымат технологиялары институту Машина таануу институтуна кошулуп, Машина таануу жана автоматика институту болуп уюштурулган, юридикалык жакты мамлекеттик кайра каттоо 20.05.2019 жылы өткөрүлдү. Илимий изилдөө институттардын структурасында 48 илимий-изилдөө лабораториясы бар, Кооптуу гидрологиялык процесстерди изилдөө боюнча Ала-Арча полигону, Тянь-Шань бийик тоо илимий борбору, Эксперименталдык-технологиялык борбор, Метрология жана стандартизация бөлүмү, «Шакирт» инженердик борбору, эки эл аралык борбор – Илимий-техникалык кызматташуу боюнча Кыргыз-Кытай борбору жана Борбор Азиянын курчаган чөйрөсү жана экологиясы илимий-изилдөө борбору (ШКУнун алкагында), «Геоприбор» илимий-изилдөө борбору, «Геосервис» илимий-долбоорлоо борбору, дагы 2 борбор бар.

Физика-техникалык, математикалык жана тоо-кен-геологиялык илимдер бөлүмүнүн илимий-изилдөө институттарында бардыгы 716 адам иштейт, 363 илимий кызматкер, алардын ичинен 74 илимдин доктору жана 120 илимдин кандидаты.

Бөлүмдүн курамында азыркы учурда 13 академик жана 8 корреспондент-мүчө эмгектенет.

2019-жылы КР УИАнын ФТМЖТКГИ Бөлүмүндө бюджеттин эсебинен каржыланган 13 илимий долбоор боюнча изилдөөлөр жүргүзүлдү. Каржылоо жалпысынан 113583,6 миң сомду түздү.

Бюджеттен тышкары каржылоолор: чарбалык келишим боюнча 23 иш 11557,0 миң сомго, эл аралык фонддор боюнча 5 грант 284,004 миң АКШ долларына жана 11250 еврого аткарылган. Физика-техникалык, математикалык жана тоо-кен-геологиялык илимдер бөлүмүнүн окумуштуулары тарабынан илимий-изилдөө иштеринин натыйжалары боюнча отчеттук жылда жалпысынан 423 илимий эмгек жарыяланып, анын ичинен 165 эмгек чет өлкөлөрдө басылган, алардын ичинде 13 монография, анын экөө чет өлкөдө жарыяланган. Web of Science индекси менен 22, Scopus – 18, ИЦББРИде – 167 макала жарыяланган.

Бөлүмдүн институттарында 21 адистик боюнча 5 Диссертациялык Кеңеш иштейт, 3 докторлук, 17 кандидаттык диссертациялар жакталган. Бөлүмдүн адистиктери боюнча 62 аспирант окуйт, 2019-ж. аспирантурага 18 киши кабыл алынган.

Бөлүмдүн окумуштуулары ойлоп табууларга 19 патент жана 21 оң чечим алууга жетишишти. Бөлүмдүн илимий-изилдөө мекемелери 9 эл аралык конференция өткөрүштү.

МАТЕМАТИКА ИНСТИТУТУ

Институтта 6 илимий-изилдөө лабораториясы бар. Кызматкерлердин саны – 54, анын ичинде 11 илимдин доктору жана 16 илимдин кандидаты болуп, жалпысынан 39 илимий кызматкер эмгектенет. Жаш илимпоздордун саны 14,5 %ды түзөт.

ДОЛБООР: «Бир калыптык, топологиялык жана кинематикалык мейкиндиктер, динамикалык системалар, оптимизациялык экономикалык маселелер теориясында, математикалык моделдөөдө асимптотикалык, топологиялык жана аналитикалык методдорду өнүктүрүү». Аткаруу мөөнөтү: 2018-2020-жылдар.

Жетекчи – академик А.А. Борубаев.

Маанилүү жыйынтыктар

Дүйнөлүк математиканын классикалык түшүнүктөрү – метрикалык, Банах жана Гильберт мейкиндиктери жалпыланды жана алардын жалпы касиеттери табылды.

Хаусдорфтук компактык кеңейтилиштердин жана бир калыптык мейкиндиктердин бир калыптык үзгүлтүксүз чагылыштарынын жардамы менен бир калыптык мейкиндиктердин касиеттеринин мүнөздөмөлөрү аныкталды (табылды). Бир калыптык мейкиндиктердин μ - толуктук жана s – толуктук индекстери изилденди.

Динамикалык системалар үчүн баштапкы маселелердин чыгарылыштарынын мейкиндигинде асимптотикалык эквиваленттик катышы – алардын убакыттын өсүшү менен чексиз жакындаолору киргизилди, чыгарылыштардын мейкиндиктеринин өлчөмүнүн асимптотикалык азаюу кубулушу жазылды. Ошондой эле ар түрдүү белгилүү жыйынтыктардын, булардын ичинде биздин Математика институтунда табылган айырмалуу теңдемелер системасынын атайын чыгарылыштарынын, бир мүнөздө жазылышы көрсөтүлдү.

Сызыктуу бир тектүү экинчи жана үчүнчү тартиптеги дифференциалдык теңдемелердин чыгарылыштарынын аргумент чексизге умтулгандагы чектелгендигине жана нөлгө умтулуусуна интегралдык мүчөлөрдүн тийгизген таасирин изилдөө методу иштелип чыкты.

Эки көз каранды эмес өзгөрмөлүү биринчи түрдөгү Фредгольм-Стилтьес интегралдык теңдемелеринин чыгарылыштарынын жалгыздыгы жөнүндөгү теоремалар далилденди жана регуляризациялоо операторлору тургузулду.

Региондогу агрофирманы өнүктүрүүнүн эффективдүү вариантын аныктоо маселесин чечүүнүн математикалык модели, методу жана алгоритми иштелип чыкты.

Бул моделде инвестициянын (кредиттин) көлөмү ар бир айыл чарба эгинин, жашылча-жемиштерин айдоо аянттарын бөлүштүрүү жалпы чыгымдардын минимуму жана айыл-чарба продукцияларын өндүрүү жана сатуунун жалпы кирешесинин максимум талабы (критерийи) менен аныкталат. Иштелип чыккан математикалык моделдер К.И. Скрябин атындагы Кыргыз Улуттук агрардык университетинин «Илимий-инновациялык окуу борборунун» чарбасынын реалдуу сандык шарттарында сыналды. «Региондогу агрофирманы өнүктүрүүнүн эффективдүү вариантын аныктоо маселесинин математикалык моделин» иштеп чыккандыгы үчүн Кыргызпатенттин № 3712 (16.09.2019-ж.) (Авторлору: Борубаев А.А., Жусупбаев А., Асанкулова М.) жана «Жогорку тартиптеги сыйкырдуу матрицаларды түзүүнүн жана касиеттерин аныктоонун математикалык моделдерин» иштеп чыккандыгы үчүн Кыргызпатенттин № 3754 – автордук күбөлүгү (28.11.2019-ж.) алынды. (Авторлору: А.А. Борубаев., А.Б. Байзаков, К.А. Айтбаев).

Илимий-уюштуруу иштери

Институт Кыргызстандын математикалык коому менен биргеликте май айында «III Борубаевдик окуулар» конференциясын өткөрдү, конференциянын тезистери жарык көрдү жана 2019-жылдын августунда «Татаал системаларды оптимизациялоо проблемалары» аттуу XV Азиялык эл

аралык мектеп семинарын өткөрүүнү уюштурууга катышты. «КР УИАнын математика Институтунун кабарлары» журналы 2018-жылдан бери чыгып келатат. Быйыл бул журналдын №1, №2 номерлери жарыкка чыкты.

Ар кандай эл аралык конференцияларда Институттун окумуштуулары 34 илимий доклад, булардын ичинде 9 пленардык доклад, анын ичинен 2 доклад чет өлкөдө (Россия, Москва ш., Кытай, Чанду ш.) жана 25 секциялык доклад, булардын ичинен 7 доклад чет өлкөлөрдө окулду.

Сүрөт. Математика боюнча Эл аралык академиялык форум

МАШИНА ТААНУУ жана АВТОМАТИКА ИНСТИТУТУ

Институтта 12 илимий-изилдөө лабораториясы бар. Кызматкерлердин саны – 143, анын ичинде 18 илимдин доктору жана 28 илимдин кандидаты болуп, жалпысынан 66 илимий кызматкер эмгектенет. Жаш илимпоздордун саны 31%ды түзөт.

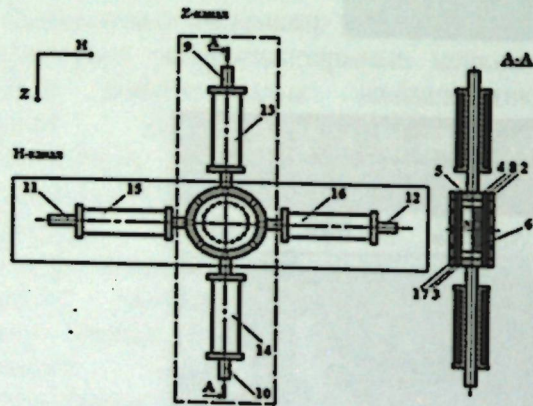
ДОЛБООР 1: «Өзүн-өзү уюштурган жана ыңгайлаштырылган татаал динамикалуу процесстерди башкаруунун жана турукташтыруунун алгоритмдерин иштеп чыгуу. Альтернативдик энергия булактардын, мейкиндикте бөлүштүрүлгөн техникалык объектилерди жана кичи ГЭСтердин иштөө режимдерин башкаруу жана автоматташтырылган зымсыз мониторинг жасоо системасын иштеп чыгуу». Мамлекеттик каттоо номери 0007451, Аткаруу мөөнөтү: 2018-2020-жж. Жетекчи – академик Ж.Ш. Шаршеналиев.

Маанилүү жыйынтыктар

Татаал тутумдагы өзгөрүлмө түзүлүштүн жөнгө салгыч башкаруунун ийкемдүү алгоритми иштелип чыкты.

Кичи СЭЧ (суу электр чордону) турбинасынын бир калыпта айлануусун камсыздоо үчүн түзмөктүн динамикалык үлгүсү сунушталды, «гидротурбина – борбордон айлануучу жөнгө салгыч – генератор» тутумунун компьютердик модели

иштелип чыкты, сандык эксперимент жүргүзүлдү. LabView жана Matlab программалар жыйындысынын чогуу иштөөчү мүм-күнчүлүктөрүн колдонуу менен патенттелген инерция моментин жөнгө салгыч (АРМИ) дөңгөлөктүү аз кубаттуулуктагы кичи СЭЧтин компьютердик модели иштелип чыкты.

Сүрөт. Геоманниттик талаа үчүн эки компоненттүү датчик

Сүрөт. Эксперименттик гидравликалык перфораторлуу стенддин жалпы көрүнүшү

ДОЛБООР 2: «Геоэкоферанын абалын контролдоо каражаттарын жана инновациялык методдорун иштеп чыгуу». Мамлекеттик каттоо № 0007452, аткаруу мөөнөтү: 2018-2020-жж. Жетекчи – техникалык илимдердин доктору И.В. Брякин.

Маанилүү жыйынтыктар

Булуттуу маалыматтык тутумдун моделинин түзүлүштүк схемасы жана контейнерлердин жардамы аркылуу виртуалдык датчиктердин ишке ашуусун, каттоо үчүн датчиктерди жеткизүүчүлөрдүн

жана колдонуучулардын интерфейсинин, датчиктердин тибин, параметрлерин жана географиялык жайгашышын эске алуу менен издөө жана тандоонун программалык элементтери иштелип чыкты.

Курчاپ турган айлана-чөйрөнүн геоэкологиялык параметрлерин (Бишкек шаарынын абасынын сапатынын индекси, PM2.5 катуу бөлүкчөлөрдүн аралашмасы) жана байкоонун убакыттык катарларын изилдөө, божомолдоо жана интерпретациялоо үчүн моделдер иштелип чыкты. Ферозондук сезимтал элементтердин магниттик тартиптелген түзүлүшүн козгоонун жана эки

компоненттүү ферозондук магнитометрди түзүүнүн жаңы принциптери иштелип чыкты.

Мультивейвлеттик полиморфдук тармактын түзүлүшү жана ага негизделген стационардуу эмес убакыттык катарларды божомолдоонун технологиясы иштелип чыкты. Суунун үстүнкү бетинин ылдамдыгын өлчөөнүн методу иштелип чыкты жана негизделди.

ДОЛБООР 3: «АСКУЭни өнүктүрүү максатында диагноздоочу жана башкаруучу чакан тутумду түзүү үчүн инновациялык технологияларды жана илимий негиздерди иштеп чыгуу». Мамлекеттик каттоо № 0007500, аткаруу мөөнөтү: 2018-2020-жж. Жетекчи – мүчө-корреспондент Т.Т. Оморов.

Маанилүү жыйынтыктар

Белгисиздиктин шартында үч фазалык симметриялуу эмес бөлүштүрүүчү тармакты моделдөө жана эсептөө үчүн комплекс иштелип чыкты.

Сүрөт. «Машиналар механикасынын актуалдуу көйгөйлөрү» эл аралык илимий-практикалык конференциясынын катышуучулары

ДОЛБООР 4: «Кыргызстандын алгачкылык өнөр жай тармактары үчүн импорт алмаштыруучу техника жана технологияларын иштеп чыгаруу». Мамлекеттик каттоо № 0007512, аткаруу мөөнөтү: 2018-2020-жж. Жетекчи – академик М.С. Джусуматаев.

Маанилүү жыйынтыктар

Бир учурда бургулоо аспапты буруучу жана бөлүштүрүүчү түзүм катары колдонуучу гидравликалык ургулап-бурооч балканын механизмдин өлчөм мүнөздөгүчтөрүн тандоо усулдугу иштеп чыгарылды; математикалык үлгүсү иштеп чыгарылып ургулоочу механизм менен бургулоо аспаптын буруучу

механизминин өз ара аракеттенүүсүнүн алдын ала изилдөөлөрү жүргүзүлдү. Чагылуучу тегиздикте эки октуу чыңалуу абалын жаратуусуна негизделген тоо тулкусунан ири ташты ажыратуу үчүн гидрошинаалык орнотмонун жаңы түзүлүштөгү конструктивдүү сөлөкөттөрү иштеп чыгарылды; гидрошина

анын эскиздик жана жумушчу долбоору иштеп чыгарылды. Апаат-куткаруучу аспапты энергокамсыздоочу соркыскычтык чордондун (ичтен күйүүчү кыймылдаткычтуу жана электр иштеткичтүү) соркыскычтын гидравликалык принципиалдуу сөлөкөтү иштеп чыгарылды, аны жаратуу үчүн конструктордук иш кагаздары иштеп чыгарылды.

Илимий-уюштуруу иштери

Д05.18.576 жана Д05.18.579 диссертациялык кеңештерде 12 диссертация жакталды (2 доктордук жана 10 кандидаттык).

«Автоматиканын жана башкаруунун көйгөйлөрү» №1 (36) жана «Машина таануу»

илимий-техникалык журналдары жарык көрдү. 2 монография, 56 макала, алардын ичинде 29 макала чет өлкөлөрдө, 9 окуу китептери жана усулдук колдонмолор жарык көрдү, 5 КР, 1 РФ, 1 РК, 1 евразиялык патенттери колго алынды.

Машина таануу жана автоматика институту Инженердик академиянын биринчи президенти С. Абраимовдун 75 жылдыгына арналган «Машиналардын механикасынын актуалдуу көйгөйлөрү» аталган Эл аралык илимий-тажрыйбалык конференциясын өткөрдү. Тогуз эл аралык конференцияларга, жаш окумуштуу-механиктердин жайкы мектебине (Ош ш.) катышуу болду.

СУУ КӨЙГӨЙЛӨРҮ жана ГИДРОЭНЕРГЕТИКА ИНСТИТУТУ

Институтта 6 илимий-изилдөө лабораториясы бар. Кызматкерлердин саны – 78, анын ичинде 5 илимдин доктору жана 16 илимдин кандидаты болуп, жалпысынан 52 илимий кызматкер эмгектенет. Жаш илимпоздордун саны 40,4%ды түзөт.

ДОЛБООР: «Климаттын өзгөрүшүн эске алуу менен Түндүк Кыргызстандын жана Нарын бассейнинин негизги дарыяларынын суу жана гидроэнергетикалык ресурстарына мониторинг жүргүзүүнүн илимий негиздерин иштеп чыгуу». № Мам. каттоо 0007187, аткаруу мөөнөттөрү: 2016-2020-жж. Жетекчи – академик Д.М. Маматканов.

Мамлекеттүү жыйынтыктар

Көлөмдүү стационардык эмес фильтрациялык моделдин базасында суулуу горизонттордун азыктуулугунун өзгөрүшүнүн байкоо кыялына катыштыгы режимге карата таасирине сандык баа берүү системасы түзүлгөн.

Сүрөт. Борбор Азиянын транс чек аралык суу бассейндеринде климаттын өзгөрүшүнө жана мөңгүлөрдүн динамикасына суу ресурстарынын таасири эл аралык семинары

Республика боюнча электрэнергиясын колдонуунун (экспортту эске алуу менен) графиги түзүлдү.

Токтогул суу сактагычындагы сарпталуу режими жана климаттын өзгөрүү шартындагы Нарын дарыясынын агымына изилдөөлөр жүргүзүлдү.

Электрэнергиясынын керектүү көлөмүн иштеп чыгуу үчүн Токтогул суу сактагычынан сууну чыгарып туруунун графиги түзүлдү.

Жырылып кетүү коркунучу бар көлдөр үчүн стадия-түшүнүгү иштелип чыкты, бул жырылып кетүү коркунучу бар көлдөрдү бөлүштүрүүгө мүмкүндүк берет.

Уран-изотоптук метод менен Ала-Арча суу бассейнинин азыктанышында муз агымынын жана жер астындагы суулардын

кошкон салымы бааланган. Суу балансынын жана суу ресурстарынын карталары, алардын Кыргызстандагы бийик тоолуу көлдөрүнүн суу ресурстары менен өз ара байланыштары түзүлгөн. Атайын геомаалымат базасы түзүлүп жана бул базага материалдар сакталууга коюлду.

КРсынын Ысык-Көл аймагынын чыгыш бөлүгүндөгү сугат жерлердин вектордуу картасы түзүлдү. MapInfoPro 17.0.3 программасынын негизинде катталуу жолу менен космостук сүрөттөлүш (61 сүрөт) жана 44 аймак үчүн топографиялык карта Меркатор (WGS 84) универсалдуу проекциясы аркылуу түзүлдү. Аламүдүн дарыясынын бассейниндеги негизги өсүмдүктөргө кыскача баяндама берилди. Заманбап экосистеманын абалын баалоо жана изилдөө үчүн индикатордук өсүмдүктөр белгиленип, аларды идентификациялоо жүргүзүлдү.

Аламүдүн суусунун бассейниндеги өсүмдүктөрдүн тизмеси түзүлүп, аларын жашоо формасы жана нымдуулукка карата болгон экологиялык формасы бөлүнүп алынды. Аламүдүн суусунун бассейнинин тоолуу экосистемасынын абалына экологиялык жактан диагностика жүргүзүлдү жана бузулууга дуушар болгон экосистеманы калыбына келтирүүгө практикалык кеңештер иштелип чыгылды.

Илимий-уюштуруу иштери

Д 25.17.54 мамлекеттер аралык диссертациялык кеңеште КР ЖАК 2 доктордук (КР) жана 2 кандидаттык диссертация корголгон жана бекитилген (РФ жана РТ). Институттун жана ТШБИБнин кызматкерлери 21 эл аралык конференцияларга жана семинарларга, 14 республикалык жана регионалдык конференцияларга катышты; эл аралык деңгээлдеги 2 конференция уюштурулду.

М.М. АДЫШЕВ атындагы ГЕОЛОГИЯ ИНСТИТУТУ

Институтта 4 илимий-изилдөө лабораториясы бар. Кызматкерлердин саны – 69, анын ичинде 7 илимдин доктору жана 9 илимдин кандидаты болуп, жалпысынан 54 илимий кызматкер эмгектенет. Жаш илимпоздордун саны 26 %ды түзөт.

ДОЛБООР: «Кыргызстандын минералдык ресурстарын жана экологиялык коопсуздукту камсыз кылуу боюнча туруктуу өнүгүүнүн актуалдуу геологиялык жана экологиялык аспектилери». Мамлекеттик каттоо № 0007541. Мөөнөтү: 2018-2019- жж.

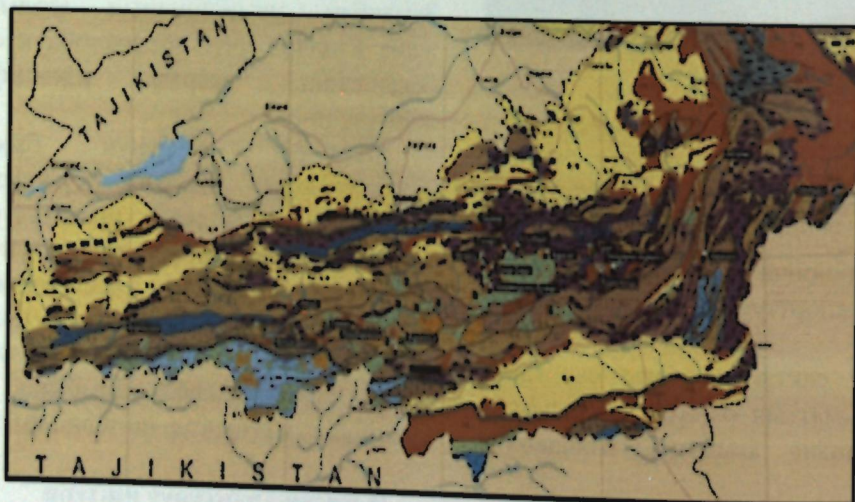
Маанилүү жыйынтыктар:

Түркстан-Алай аймагындагы алтын боюнча металлогениялык карта түзүлгөн. Түркстан-Алай аймагындагы (Ош жана Баткен дубандары) көмүртектуу катмарлардын жайылуусунун схемалары түзүлдү, алар Кумтөр сыяктуу алтын кен түзүү үчүн жагымдуу тектер болуп саналат.

Түштүк Тянь-Шандагы Түркстан-Алайдын октук бөлүгүнүн үстүнкү палеозой катмарларын бөлүү боюнча биостратиграфиялык схема түзүлдү. Бул схема ири масштабдуу геологиялык карталарды түзүү үчүн негиз болуп саналат

жана пайдалуу кендерди издөөдө колдонулат (монография «Түркстан-Алайдын үстүнкү палеозойунун стратиграфиясы жана фораминиферлери», Бишкек, 2019).

Чоңкурчак ойдуңунун жана Орто-Алыштын (Ала-Арча, Аламүдүн дарыя аралыгы) чоң масштабдагы (1:25 000) геоморфологиялык картасы түзүлдү. Анын негизинде, байыркы, азыркы жана жакын арада мүмкүн боло турган жер көчкүлөрдүн жана урап түшүүлөрдүн участоктору бөлүнүп чыгарылды (мүмкүн боло турган сел борборлору).

Сүрөт. Түркстан-Алайдагы алтынга болгон металлогениялык карта

Нарын облусунун 1:300 000 масштабындагы ландшафттык картасы түзүлдү. Кыргыз тоо кыркасынын батыш бөлүгүндөгү Макбал экогиттик комплексинин геологиялык-структуралык домендеринин картасы түзүлдү.

Илимий-уюштуруу иштери

Институттун 12 кызматкери Кыргызстан, Казакстан, Белорусия, Орусия, Кытай, Швеция жана Испания өлкөлөрүндө болуп өткөн 2 эл аралык конгресске, 14 эл аралык конференцияга, 6 семинар жана кеңешмеге катышкан.

ГЕОМЕХАНИКА жана ЖЕР КАЗЫНАСЫН ӨЗДӨШТҮРҮҮ ИНСТИТУТУ

Институтта 6 илимий-изилдөө лабораториясы бар. Кызматкерлердин саны – 67, анын ичинде 5 илимдин доктору жана 16 илимдин кандидаты болуп, жалпысынан 46 илимий кызматкерлер эмгектенет. Жаш илимпоздордун саны 15 %ды түзөт.

ДОЛБООР 1: «Бүктөмө тоолуу аймактардагы кенжасаткаларды өздөштүрүү жана экол салуудагы геомеханикалык процесстерди башкаруунун методдорун негиздөө жана иштеп чыгуу». Жетекчи – корреспондент-мүчө К.Ч. Кожозулов.

Маанилүү жыйынтыктар

MATCAD программалоо чөйрөсүндө эсептөө үчүн вертикалдык гравитациялык жана горизонталдык тектоникалык чыңалуулары таасирлөө шарттарындагы тик бурчтуу кесилиштеги камеранын айланасындагы чыңалуу абалынын математикалык модели иштелип чыккан. Берилген нормалдык

жүктөмдөгү жылыштар жана жылыштардын ылдамдык-тары атуу жылышуунун кинематикалык параметрлерин изилдөөгө орнотмо иштелип, усулу негизделди. Бирдей шартта контакт аркылуу үзүлүү каршылыгы жылышуу каршылыгынан ашышы эксперименталдык түрдө аныкталган.

ДОЛБООР 2: Кыргызстандын тоо өнөр жай аймактарындагы жана гидротехникалык объектилериндеги жаратылыш-техногендик кубулуштарды жана геоэкологиялык тобокелдиктерди баалоо, өзгөрүүсүнө көз салуу жана болжолдоо. Жетекчи – академик И.Т. Айтматов.

Маанилүү жыйынтыктар

Иштетилип жаткан жана консервацияланган тоо өнөр жай калдык сактагычтардын коопсуздугун ыкчам баалоо боюнча илимий-техникалык сунуштар иштелип чыккан, ушундай объектилерди калыбына келтирүүнүн

эң ыңгайлуу стратегиясын талдоосунун индекстик ыкмасынын эсептөө варианты негизделип сунушталган. Иштамберды руднигинин калдык сактагычтардын дамбаларынын геотехникалык туруктуулугуна эсептөөлөр жүргүзүлдү.

Сүрөт. Туюккаптагы радон тааласы

Майлуу-Суу дарыясынын жайылмасындагы туюккаптарды которуу пландаштырылып жаткан, Кульмен-Сай өзөнүндөгү жер көчкү кырдаалы жана тобокелдиктер жана Кой-Таш көчкүсүн кайтадан жүктөмдөн бошонуудагы кесепеттери, жер көчкүүдөн кыйроого дуушар аймагында жайгашкан №5 жана №7 туюккаптарды коргоо боюнча рекомендациялары менен бааланган.

Айдаркен-Кадамжай тоо өнөр жай аймагындагы, катуу жер титирөөдөн жана селдерден мүмкүн келип чыккан, гео-тобокелдиктерди баалоо аяктаган. Комплекстүү гео-тобокелдиктерди баалоо-

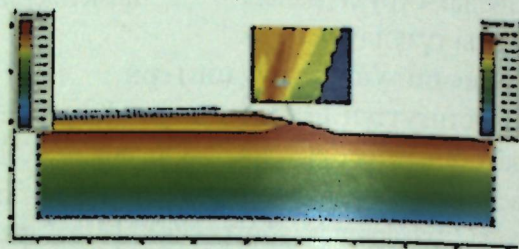
ДОЛБООР 3: Кыргыз Республикасынын кен жатактарын сарамжалдуу өздөштүрүүнүн технологиялык жана экономикалык негиздөөсү жана ыкмаларын иштеп чыгуу. Жетекчи – академик И.Т. Айтматов.

Маанилүү жыйынтыктар

Жер казынасын пайдалануу чөйрөсүндө колдонуудагы укук-ченемдик базасын жакшыртуу боюнча сунуштар иштелип чыккан («Жер казынасы жөнүндө» мыйзам, «Тоо кодекси»).

Иштамберды алтын кен жатактагы ичке жилаларды иштеп чыгууда жардыруусуз кендерди алуу технологиясын киргизүү боюнча техникалык-экономикалык эсептөөлөр жүргүзүлдү.

Модель дамбы 2 орточом коэффициентинин устойчивости, полученная при расчете трассы 9 баллов

Сүрөт. Туюккап дамбасынын модели

нун жыйынтыктары Баткен областынын Кадамжай районунун, Кадамжай сурьма комбинатынын жана Хайдаркан сымап комбинатынын администрацияларынын өкүлдөрүнө маалымат жеткирилген.

Токтогул ГЭСнын негизги курулмалар бөлүмүндөгү тоо-тектер массивинин туруксуз блогунун жаратылыш факторлордун таасиринин негизинде деформациялануусунун өзгөчөлүктөрү ачып көрсөтүлгөн. 59-1 оң жектүү блогунун туруктуулугун оперативдүү кварталдык баалоо ыкмасы иштелип чыккан.

Илимий-уюштуруу иштери

ГЖЖКӨИнун 16 кызматкери Бишкектин ЖОЖдорунда айкалыштыруучу катары эмгектенишет. Институтта «Пайдалуу казылма кен жатагын иштетүү» биргелешкен кафедрасы (КМТКУ) жана 2 илимий-окуу лабораториялары (КМКТАУ, КМТКУ) бар.

СЕЙСМОЛОГИЯ ИНСТИТУТУ

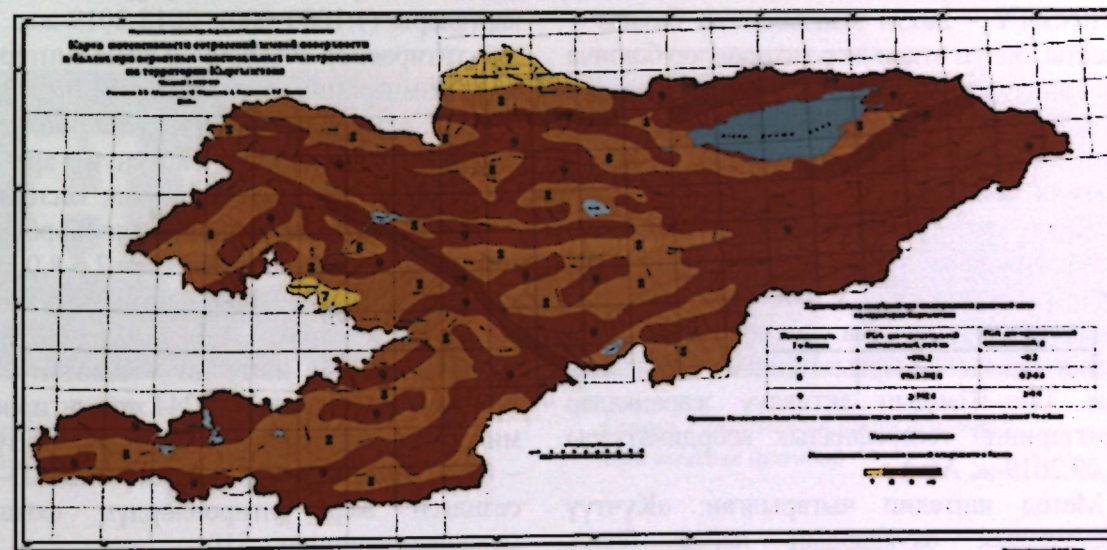
Институтта 4 илимий-изилдөө лабораториясы бар. Кызматкерлердин саны – 175, анын ичинде 5 илимдин доктору жана 7 илимдин кандидаты болуп, жалпысынан 27 илимий кызматкерлер эмгектенет. Жаш илимпоздордун саны (35 ж. чейин) 30%ды түзөт.

ДОЛБООР: «Кыргыз Республикасынын аймагынын сейсмикалык коркунучуна баа берүүнүн негизинде кырсыктар тобокелдигин төмөндөтүү» - II этап «Ысык-Көл облусунун сейсмикалык коркунучун баалоо (сейсмикалык райондоштуруунун картасын түзүү, масштаб 1:500 000)». Мам. каттоо №0007126, (мөөнөтү: 2018-2020-жж.), илимий жетекчи-геология-минералогиялык илимдердин доктору, профессор К.Е. Абдрахматов.

Маанилүү жыйынтыктар

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн тапшырмасы боюнча жаңы КР СЧЖЭ 20-02-2018 «СЕЙСМОТУРУКТУУ КУРУЛУШ-Долбоорлоо ченемдери» ишке киргизилген, анын алкактарында жаңы «Кыргыз Республикасынын аймагын сейсмикалык райондоштуруу картасы» түзүлгөн, масштабы 1: 1 000 000. Аталган картага ылайык анда

күчтүүлүгү 8 балл болгон жер титирөө аянттары олуттуу чоңойтулган. Кыргыз Республикасынын калктуу пункттарынын тизмеси калктуу пункттардын аймактарынын сейсмикалык коркунучунун көрсөткүчтөрүн баллдарда жана эң жогорку ылдамдоолордо көрсөтүү менен тиркелген.

Сүрөт. Кыргызстандын аймагындагы мүмкүн болуучу максималдуу жер титирөөлөр учурундагы 8 баллдагы жер бетининин салкундоолорунун интенсивдүүлүк картасы

«Ысык-Ата жараңкасынын чөйрөсүндөгү жер кыртышынын термелүү күчтөрүнүн (балл менен) зоналарынын картасынын» жана «Ысык-Ата жараңкасынын чөйрөсүндөгү грунттун эң бийик ылдамданууларынын –PGA картасы» негизинде «Ысык-Ата жараңкасына жакын Бишкек шаарынын территориясын

проектештирүү жана куруу боюнча КН (Куруу нормасы) 31-02-2018» иштелип чыккан жана күчүнө киргизилген.

Практикага киргизилген: «ЭЭМ үчүн «SEISMIC INTENSITY -2019» объекттеринин сейсмикалык солкулдоолорунун интенсивдүүлүгүн ыкчам

Сүрөт. Ысык-Ата жараңкасынын чөйрөсүндөгү жер кыртышынын термелүү күчтөрүнүн (балл менен) зоналарынын картасы

аныктоо программасы жана «SEISMIC INTENSITY - 2019» маалыматтар базасы – максаты, болуп өткөн жер титирөөлөр боюнча маалыматтарды иштеп чыгуу мөөнөттөрүн кыскартуу жана аларды өлкөнүн директивдүү органдарына шашылыш өткөрүп берүү (19.04.2019-ж. Акт).

Жер титирөөлөрүн генерациялоочу Кыргызстандын активдүү жараңкаларынын картасы; масштабы 1:1000 000, сандык маалыматтар массиви менен – ASCII форматындагы Кыргызстандын аймагындагы Тянь-Шандын активдүү жараңкалар чекиттеринин географиялык координаттары (26.09.2019-ж. Акт).

Метод иштелип чыгарылган: «Күчтүү сейсмикалык окуялардын пайда болуу мүмкүндүктөрүнө статистикалык маалыматты иштеп чыгуунун негизинде баа берүү» ($K \geq 8.0$ энергетикалык классы менен Кыргызстандын жер титирөөлөрүнүн Каталогу пайдаланылган).

Курулду:

– Активдүү жараңкалардын санариптик картасы 1:500 000 масштабында (МБга өткөрүп берилди);

– Ысык-Көл областынын аймагындагы Буге редакциясындагы аномалдуу магниттик

(ΔT) а жана гравитациялык (Δg) а талаалардын карталары (1:1000 000); 2018-2019-жж. үчүн жер титирөөлөр очокорунун жана типтеринин механизмдеринин карталары;

– Кыргызстандын чыгыш бөлүгүнүн сейсмогенерациялоочу блогунун ар бири үчүн ылдамдык томографиялык кесилиштер – күчтүү жер титирөөлөрдүн гипоборборлору төмөнкү ылдамдыктагы ($V_p=7.6-8.0$ км/с) мантиялуу аномалиянын чектик бөлүктөрүнө карата келтирилген.

2019-жылы иштелип чыккан жана түзүлгөн бюллетендер – 9244 жер титирөөлөр; микросолкулдоолордун каталогдору түзүлгөн – 6641, өнөр жай жардырууларыныкы – 482, сезилген жер титирөөлөрдүн фокалдык механизмдериники – 519.

Институттун тарыхый архивинен 15 350 аналогдук сейсмограммалар сканерленген жана санариптелген, 373 күчтүү жер титирөөлөрдүн бюллетендери кайра иштелип чыгарылган.

Илимий-уюштуруу иштери Бардыгы 57 илимий эмгек, алардын ичинен: 20 чет мамлекеттерде чыккан. 41 макала (7 чет өлкөдөн), 1 монография, 2 методикалык колдонмо жарыяланды.

АКАДЕМИК Ж. ЖЕЕНБАЕВ атындагы ФИЗИКА ИНСТИТУТУ

Институтта 10 илимий-изилдөө лабораториясы бар. Кызматкерлердин саны – 130, анын ичинде 23 илимдин доктору жана 28 илимдин кандидаты болуп, жалпысынан 79 илимий кызматкерлер эмгектенет. Жаш илимпоздордун саны 30 %ды түзөт.

ДОЛБООР 1: «Зат менен чагылуунун өз ара аракетин жана анын материалдардын касиетине таасирин изилдөө. Фотоника, атмосфера, климат жана экологиянын койгөйлөрү», эсетекчи – академик А.А. Кутанов.

Маанилүү жыйынтыктар

Аморф кремнийине жазуунун үч чендүү түз лазердик технологиясы иштелип чыкты. Жазуунун фокусунун тереңдигин өзгөртүү жана лазер жаачасын кайтадан керип тартууну пайдалануу аморф кремнийинин катмардык көлөмүнө жазууну жүргүзүүгө мүмкүндүк берди.

Рентген, электрон жана гамма шоолаларынын 10 МэВга чейинки ультра чоң дозасында төмөнкү температурадагы дозиметриясы үчүн термолуминофор жасалды. Плазмалык чандатуу жолу

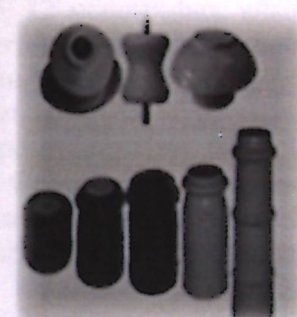
менен аларды чыңоо үчүн курулуш материалдары тандалып алынган. 1064нм толкун узундугундагы лазердик шооланын таасири алдында синтетикалык алмаздын поликристаллдарын максималдуу чыңоо алынды. Суюк азот менен иштеткенден кийин КАМИНдин ар кандай фазадагы микрокатуулугунун көбөйгөнү аныкталды. КАМИНдин микрокатуулугунун жогорулатылган маанилери убакыт өтсө да ченөөлөрдүн каталарынын чегинде сакталышат.

Сүрөт. Чөйрөнүн ар түрдүү тереңдиктеги фокусунда жазылган Н тамгасы

Сүрөт. Глазирленген бийик вольттуу керамикалык буюмдар

Бийик вольттуу керамикага жалатылып, андан ары бышырганда цеков дефекти болбой турган, ошондой эле жакшы жылтыраган глазурдун оптималдык курамы алынды. Глазирленген бийик вольттуу керамикалык буюмдар Кремнийдин нитридинин негизинде диэлектриктик керамиканын реакциялык бышуусунун физика-математикалык модели өркүндөтүлгөн. Ошол учурда кремний нитридин

синтезинин (басым, температура, концентрация) кинетикалык - мейкиндиктик мыйзам ченемдүүлүгүн эсептөөгө мүмкүндүк берет. Бирдиктүү эсеп схемасынын негизинде электрдоголук плазманын металл менен аракеттенишүүсүнүн математикалык модели өркүндөтүлдү. Көп компоненттүү электрдоголук плазманын агымынын иштетилүүчү буюм менен аракеттенишүүсү аныкталды.

ДОЛБООР 2: «Энергетиканын, композициялык материалдардын койгөйлөрү жана энергиянын жаңылануучу булактары. ДЗЗнын маалыматтарын эл чарба маселелерин чечүү үчүн колдонуу».

Маанилүү жыйынтыктар

Сегнеров дөңгөлөгүн Лавалдын соплалары менен комбинацияда колдонууда гидробуу турбинасынын (ГБТ) жаңы конструкциясы негизделди. ГБТ конструкциясы ар түрдүү булактардан потенциалы төмөн энергияны утилизациялоого мүмкүндүк берет жана гидробуу турбиналарынын башка түрлөрүнө салыштырганда схемасынын жөнөкөйлүгү менен айырмаланат.

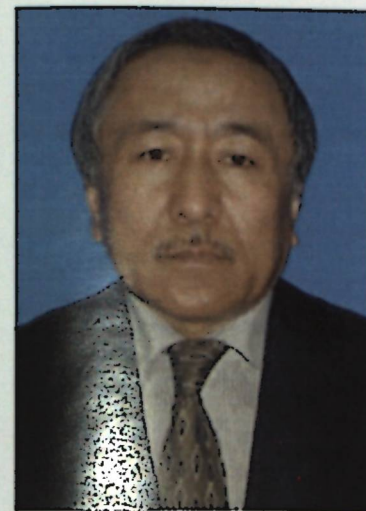
Голограмманы жана голографиядагы убактылуу процесстерди каттоодо чектөөчү факторлор изилденди жана аныкталды. Голографиялык интерферометрия областында түзүлүштү өлчөөчү көрсөткүчтөрүнө голограммалардын санынын тийгизген таасири изилденди.

Эл чарба тармагында ар кандай пайдалануу үчүн «Геоскан 201» БПЛАнын маанилерин

колдонуу менен эксперименттер жүргүзүлдү. Башкача айтканда, Геоскан пилотсуз аппараты тарткан аэрофототартуулардын негизинде эл чарбасын дешифрлөө технологиясы иштелип чыкты.

Илимий-уюштуруу иштери

3 илимий иштелме чарбаларга берилди, 71 илимий эмгек жарыяланды, анын ичинен 4 монография, 8 макала Scopus журналдардын эл аралык базасында, ИЦББРИ - 27 статья. 2 эл аралык конференциялар уюштурулду жана өткөрүлдү. Ойлоп табууларга 5 патент алынды. Алардын ичинде япондук «Санден» компаниясынын адистери менен бирге берилген заявка да бар. Илимий-техникалык кызматташуу боюнча 2 келишимге кол коюлду. Институттун аспирантурасында 15 аспирант окуйт. Институттун 2 кызматкери кандидаттык диссертацияларын коргошту.

И.А. Ашимов
Химия-технологиялык, медицина-биологиялык жана айыл чарба илимдер бөлүмүнүн төрагасы, корр.-мүчөсү

КР УИАНЫН ХИМИЯ-ТЕХНОЛОГИЯЛЫК, МЕДИЦИНА-БИОЛОГИЯЛЫК ЖАНА АЙЫЛ ЧАРБА ИЛИМДЕР БӨЛҮМҮНҮН 2019-ЖЫЛ БОЮНЧА КЫСКАЧА ЖЫЛДЫК ОТЧЕТУ

ХТМБАЧИБнүн ИИМ тарабынан табигый илимдердин өтө маанилүү багыттары боюнча фундаменталдык жана колдонмо, инновациялык илимий изилдөөлөр жана иштеп чыгуулар жүргүзүлдү; илимий, илимий-техникалык, экологиялык программаларды жана инновациялык долбоорлорду экспертизадан өткөрүүгө катышты. ИИМ мамлекеттин экологиялык, биологиялык жана тамакаш тармагындагы коопсуздугун илимий жактан камсыздоого көмөктөштү. Ошондой эле аспирантура жана докторантура аркылуу жогорку квалификациядагы илимий кызматкерлер даярдалды. Химия, биология, биотехнология, тоо физиологиясы жана медицина, фитотехнология жана биоартүрдүүлүк тармагында илимий иштеп чыгуулардын жана жетишкендиктердин эффективдүүлүгүн жогорулатуу боюнча чаралар көрүлдү.

ХТМБАЧИБде 5 ИИМ бар: Биология институту; Биотехнология институту; Тоо физиологиясы жана медицина институту; Химия жана фитотехнологиялар институту жана Э.З.Гареев атындагы Ботаникалык багы. Бардыгы 472 кызматкер, анын ичинде 319 илимий кызматкер. Илимий кызматкерлердин ичинде 100 илимдин кандидаты жана 36 илимдин доктору, 80299,9 миң сомго 5 долбоор боюнча иштер аткарылды. Бюджеттен тышкары 34327,5 миң сомго

иштер каржыланды. 30 гранттык долбоор ишке ашты. 717,3 миң сомго чарбалык келишимдер боюнча 12 долбоор аткарылды. Бардыгы болуп 275 илимий иш жарык көрүп, анын ичинде 143 эмгек чет өлкөлөрдө жарык көрдү. Индексирленген журналдарда жарыяланган иштер: ИЦББРИ-112, Scopus-9; Web of Science – 5. 12 монография, анын ичинде 2 чет мамлекетте; 4 окуу китеби жана окуу куралдары басылып чыкты. Ойлоп табуу боюнча 4 патент алынды. ИИМ тарабынан 9 Эл аралык жана республикалык илимий форум өткөрүлдү. Форумдардын ишине 159 кызматкер катышты. ЖОЖдордо 61 кызматкер айкалыштыруучу катары иштешет, алардын ичинен 14 илимдин доктору, 34 илимдин кандидаты. Илимдин 3 доктору жана 8 кандидаты даярдалды. Аспирантурага 13 киши кабыл алынды (7 аспирант күндүзгү бөлүмгө, 6 аспирант сырттан окууга).

Колдонууга 11 иш сунушталды. 1669,7 миң сомго илимий азыктар сатылды.

ХТМБАЧИБнүн 1 Жалпы чогулушу, Бюронун 8 отуруму өткөрүлүп, 23 токтом кабыл алынды. ХТМБАЧИБнүн 12 ассоциирленген мүчөсү бар: ЖОЖдордо 4; ИИМде 8. ХТМБАЧИБнүн мүчөлөрү: 10 академик, 11 корр.-мүчө. ХТМБАЧИБнүн мүчөлөрүнүн экөө «Кыргыз Республикасынын Баатыры»; үчөө РИАнын чет элдик мүчөлөрү; он алтысы КР илимге эмгеги сиңген ишмер.

БИОЛОГИЯ ИНСТИТУТУ

Жаңы кызматкерлердин саны 137. Институтта 91 илимий кызматкер эмгектенет, алардын ичинен 9 илимдин доктору жана 32 илимдин кандидаты. Жаңы окумуштуулар салыштырмалуу – 22,0% түзөт. Бюджет – 20960,6 миң сом. Бюджеттен тышкары – 11608,9 миң сом.

ДОЛБООР: «Глобалдык өзгөрүү жана антропогендик күчтөрдүн жогорулашына байланыштуу өсүмдүктөр менен жаныбарлар дүйнөсүнүн биоартүрдүүлүгүнүн жана эсер кыртышынын мониторинги». Мамкаттоо № 0006150. 2016-2020-жж. 16 эл аралык долбоорлорго катышуу.

Маанилүү жыйынтыктар

Беш-Таш дарыя алабынын түтүктүү өсүмдүктөрүнүн флористикалык ар түрдүүлүгү аныкталды (Талас кырка тоосунун түндүк капталы). Флоранын конспектиси 70 урууну, 355 тукумга кирген 710 табигый өскөн өсүмдүктөрдү камтыйт. Кыргызстандын флорасы үчүн 2 жаңы түр жана Батыш Тянь-Шань үчүн 8 жаңы түр ачылды. Чүй өрөөнүнүн антропогендик ландшафттарында канаттуулардын туруктуу жана убактылуу жыштык динамикасынын

Сүрөт. Талас молочайы –
Euphorbia talassica Lazkov et Sennikov

өзгөчөлүгү изилденди. Канаттуулардын жыштыгы, биомасса жөнүндө, энергиянын айланышы, фауналык тутуму, алкактар боюнча бөлүнүшү жана башка суроолор боюнча маалыматтар алынды.

Илим үчүн жогорку түзүлүштөгү өсүмдүктөрдүн 3 жаңы түрү жазылды: *Gagea spraelea* Levichev et Lazkov – Гусиный лук пещерный, *Euphorbia talassica* Lazkov et Sennikov – Молочай таласский, *Ligularia*

phylatrax Lazkov et Sennikov – Бузульник углелюбивый.

Кыргызстан үчүн 6 жаңы түр табылды: *Eritricum subjaquemontii* Popov (Эритрихиум Жакемонта), *Lappula duplicicarpa* Pavlov (Липучка двудольная), *L. heteracantha* (Ledeb.) Guerke. (Липучка разноколочковая), *L. redowskii* (Hornem.) Greene (Липучка Редовского), *Piptatherum sogdianum* (Grig.) Roshev (Пиптатерум согдийский), *Phleum roshevitzii* (Тимофеевка Рожевица).

(Asteraceae: Cardueae) уруусуна кирген *Jurinea* (Наголоватка) тукумуна молекулярдык изилдөөлөр жүргүзүлдү. Таксондорду репрезентативдүү тандоолордун негизинде *Jurinea* жана ага жакын болгон бир нече тукумдардын ортосундагы филогенетикалык байланыштар кайра калыбына келтирилди.

Сүрөт. Бузульник углелюбивый –
Ligularia phylatrax Lazkov et Sennikov

Кыргызстандын себилген жана жапайы тоют өсүмдүктөрүнүн козу

карын ооруларынын түрдүк составына идентификация жана ревизия жүргүзүлдү. (ПРОПУСК)

Жумгал дарыя алабына кирген микромицеттердин түрдүк курамы изилденди: 142 өсүмдүктүн түрүндөгү 223 түр микромицеттер, алардын таркалышындагы закон ченемдүүлүк аныкталды.

Фитолавин биопрепараты жана Вердун фунгициди менен Жети-Өгүз районунун айылдарында оорубаган алмурут бактарына профилактикалык иштер жүргүзүлдү. Натыйжада дарыланган бактар бактериялык күйүктөргө туруштук бере алды. Алманын мучная росасына каршы *Orgamica S* жана *Pseudobacterin-3* биопрепараттарын сыноо, дарактарды төрт жолу алдын ала дарылоо

Сүрөт. Нематодго туруктуу чыңы багытындагы (*Globoderarostochiensis*) нематоддор

оорунун өрчүшүн күчөтпөгөнгө алып келди. «Жаратылыш жылбаяны» отчетунун ченеминде Ысык-Көл коругунун 7 тилкесинде биомониторинг жүргүзүлдү.

Тянь-Шань карагайынын микроучастокторунан Кыргызстандын фаунасы үчүн 3 жаңы нематоддордун түрү белгиленди. Алар: *Trichodorum primitivus*, *Paratylenchus progectus*, *Diphtherophora papillata*.

Кемин районунун айыл чарба талаа топурактары картошка нематоддоруна (*Globodera rostochiensis*) текшерилип жогорку деңгээлдеги жабырлануу көрсөтүлдү (500 жумуртка/топурактын 100 куб.). Түрлөрүн аныктап, молекулярдык диагностика жүргүзүү үчүн топурак үлгүлөрү алынды. Гельминттерди изилдөөдө 126 экземпляр омурткалуу жаныбарлардын 21 түрү каралып чыкты.

Сүрөт. Кум чычкандын ашказанындагы картошко себүү

Эң бийик даражада жабыркоо Ысык-Көл жана Чүй областтарынан алынган объектилерде байкалды. Табылган мителер үч гельминттердин классына кирет: Trematoda, Cestoda, Nematoda. Nematoda классынын өкүлдөрү басымдуулук кылышат.

Биринчи жолу Бишкек шаарынын жашыл бактарында тозондуу куртсымал (*Pseudococcidae*) тукумуна кирген кокцидалардын 5 түрү катталды: *Pseudococcus vovae* Nass (арчачыл тозондуу куртсымал), *Pseudococcus junipericola* Borchs (тоо тозондуу куртсымал), *Phenacoccus polyphagus* Borchs (зыянкеч тозондуу куртсымал), *Phenacoccus aceris* Sign (эменчил тозондуу куртсымал), *Phenacoccus aceris* Sign (зараңчыл тозондуу куртсымал). Фондук коллекция болжол менен 300 даанага толукталды.

Республиканын фаунасы үчүн курт-кумурскалардын жаңы эки түрү: *Henosepilachna argus* Geoffroy (кадамчыл эл кайда көчөт) жана *Megarhyssa superba* Schrank (мүйүз куйруктуу Рисса) табылды.

Чүй өрөөнүнүн омурткалуу жаныбарлар менен байланышкан гамаз кенелеринин фауналык комп-лекси изилденип (*Gamasina* тобу) 39 түрү аныкталды. Табигый биотоптордо (Токмок аңчылык чарбасы) 33 түр табылды, Бишкек шаарында - 22. Жалпы саны - 16. Гамаз кенелеринин көп түрдүүлүгүнүн (35,3 % га) табигый жайгашкан жерлерге салыштырмалуу олуттуу кыскаруусу байкалды.

2018-2019-жылдарда Ак-Шыйрак тоо кыркаларында архар (♀), кулжа (♂) жана

карышкыр спутник каргылары (ошейник) менен жабдылды. Эл аралык уюм НАСАнын спутник көзөмөлдөөсү аркылуу бул жаныбарлардын кыймылынын жолдору аныкталып, картасы түзүлдү.

«Сары-Жаз» дарыясынын ойдуңундагы жапайы тоо-туяктуулардын санын каттоо жүргүзүлдү. Жаныбарлардын багыты жана каттоо процесси аныкталды.

Аламүдүн коктусунда сейрек кездешүүчү жана жоголуп бара жаткан жаныбарларга капкан-камера орнотулуу менен чүткөөр жана суусардын (Кыргыз Республикасынын Кызыл китебине кирген түрлөр) жашоо чөйрөсүн документ түрүндө белгилөөгө (айтууга) уруксат берилди.

Чүй областында ителгинин, бүркүттүн, таз каранын, көк жорунун болжолдуу уялоо жайлары каралып чыкты, булар - КРнын Кызыл китебине кирген канаттуулар. Журтчунун (стервятник) 1 уясы табылды: бул түр Эл аралык Кызыл китепке киргизилген, (Endangered- жоголуп бара жаткан түрү). Изилденген түрлөрдүн популяциясынын абалы жөнүндө маалымат алынды. КРнын Кызыл китебине кирген канаттуулардын жана сүт эмүүчүлөрдүн таралуу ареалдарынын 3 картасы түзүлдү.

Аламүдүн жана Ала-Арча дарыяларынын жана башка шаардын четинде жайгашкан көлмөлөрдүн, антропогендик таасири тийген аймактар белгиленди. Кычкылтек шарттарынын начарлоосу, балыктардын түрлөрүнүн сандык жана сапаттык абалынын кыскаруусу, зоопланктондун жана зообентостун текши эмес бөлүштүрүлүшү жүрүп жатканы аныкталды.

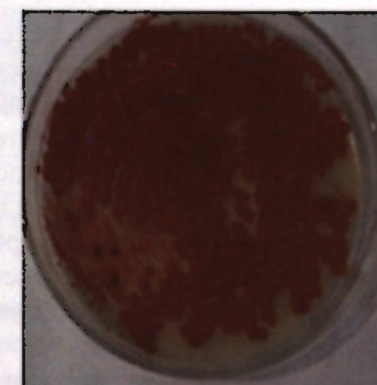
Ак-Түз жана Кажы-Сай жана башка калдык сактоочу жайлардын топурагында

топурактын оор металлдардын туздары жана радионуклиддер менен булгануусунун таасирине туруктуу топурак бактерияларынын штаммдары жана микромицеттер аныкталды. Ошону менен бирге биотехнологиялык касиеттери бар микроорганизмдердин культурасынын жыйнагын түзүү башталды. Микроорганизмдердин культураларын тандап алуу иштери жүргүзүлдү жана айлана-чөйрөнүн биоремедиациялык технологияларды иштеп чыгуу менен аларды колдонуу максатында ылайыкташтырылган, топтолгон жана топтоого жана оор металлдардын жогорку тыгыздыгын өзгөртүүгө жөндөмдүү микроорганизмдердин штаммдары бөлүнүп алынды.

Хайдаркен аймагынын техногендик участкаларынын кыртыш-өсүмдүк жабууларындагы сымалтын болушу МДУ жана ПДКга караганда көбүрөөк болушу далилденди. Техногендүү, фонддуу контролдоочу участкаларда терс жана оң «чопо-өсүмдүк» системасында коррекциялар байкалды.

Токойлорду изилдөө илимий-өндүрүштүк борборунун 0,02га аймагында теректердин гибридин өстүрүү боюнча илимий-изилдөө иштери жүргүзүлдү. Эки жылдын ичинде теректердин өсүшү 8м жетти. Көлөкөлүү жерлерде 95% чейин сакталышы байкалды. Арашан айылында илимий кызматкерлер менен Кыргызстандын жер пайдалануучулар жана токой пайдалануучулар Ассоциациясы менен биргеликте 0,40 га жерге алтай чычырканагынын плантациясы түзүлдү.

Түркстан чычырканагынын перспективдүү жана көркөмдүү формалары тандалып

Сүрөт. Микроорганизмдердин жаңы биотехнологиялык касиети аныкталган коллекциясы

алынып, ошону менен бирге мурда Ысык-Көл областында өстүрүлүп, областын ар бир районунда өсүп келген кадимки жаңгактын чарбачылык жагынан өтө баалуу 37 өзгөчө формасы бөлүнүп алынды.

Экосистемалардын экономикалык жактан кызматташы тарабынан Кыргызстандын жер ресурстарындагы углероддун агымына, алардын запасына баа берилди.

Кыргызстандын жер байлыгын дистанттык зондирлөө боюнча иштелип, цифра менен берилген картасы МГЭИК классификациясына

ылайык жер ресурстарына берилген. Ошол жер ресурстары аркылуу CO2 сиңирилиши эсептелди.

Жыланды капчыгайында негизинен топурактын өзгөрүшүн байкоо үчүн жалбырактуулардан кайыңдуу, карагайлуу, кызыл карагайлуу жана талаалуу аянттар алынды. Топуракты изилдөөдө 60 жылдын ичинде кара топурактуу – токой терең майда топурактуу чөйрөдө ийне жалбырактуу породадар онтойлуу өсүүчү аймакка айлангандыгы белгиленди.

Сүрөт. Нарын коругунун Авлетинск токой чарбасында маралды (Cervus Canadensis) реинтродукциялоо

Илимий-уюштуруу иштери

Кыргыз аккредитация борборунан Биохимия жана радиоэкология лабораториясынын аккредитациясы узартылды, бардык кызматкерлер текшерүү тобунун ИГ БГРИ мүчөлөрү болуп саналат: Кызматкерлер эл аралык лабораторияларда профессионалдуу компетенттүү тесттер жана IAEA-TEL 2019-03 катышышты. Бул дүйнөлүк тестте антропогендик жана

табигый суу жана топурак нуклеотиддерин аныктап салыштырууда лаборатория жакшы деген баага татыктуу болушту.

40 семинар жана лекциялар, 61 консультация: ӨКЖАнын корукчуларына, мөмө-жемиш, семичкалуу жана данектүү маданий өсүмдүктөрдүн оорулары менен күрөшүү органикалык айыл-чарба, Ысык-Көлдүн ихтиофаунасынын

курамын аныктоо, картофель нематоддору, броконьерлер кармаган жаныбарлардын түрлөрүн аныктоо, жеке ишкерлер жана жашылдандыруу, өсүмдүктөрдү коргоо боюнча суроолоруна жооп берилди. Агрономдорго, Жалал-Абад, Ысык-Көл ж.б. областтарын токой чарбачылыгынын кызматкерлерине мамлекеттик токой фондун жайгаштыруу жана пайдалануу тартиби каралды.

КР мыйзам долбоорлорун талкуулоо, биоресурстарды пайдалануу, жаратылышты коргоо мыйзам чыгаруу актылары: штрафтык санкциялар көлөмү, өсүмдүктөрдүн оорулары жана оору козгогучтарынын жыйынтыктары «Кыргыз токой мергенчилик түзмөгү» мамлекеттик мекемесине эсептөөлөр берилди. Бардыгы 89 эксперттик жыйынтыктоолор берилди.

Колдоого алынган долбоорлор:

1. Казакстан Республикасынын энергетика Министрлигинин атом физика институту. Техникалык тапшырма: Кара-

Балта (Кыргызстан) уран провинциясынан анализге үлгү алуу, аларды даярдоо үчүн экспедициялык жумуштарды аткаруу.

2. МНТЦ-КР: «Борбордук Азия – Тажикстан, Кыргызстан жана Казакстан мамлекеттеринин транс-чек-аралык дарыясуу бөлгүчтөрүнүн уран казуучу мекемелеринин калдык сактоочу жайларына гидрохимиялык мониторинг жүргүзүү, зыяндуу тобокелчилик таасирлерине баа берүү».

3. РОС атомдун Кыргызстандын радиоэкологиялык абалы: «КР Кажы-Сай жана Мин-Куш айылдарынын радиоэкологиялык абалын изилдөө», 06.08.2019-ж. №2014 – 19/02 буйругу.

4. Тянь-Шань (ак тырмактуу) аюусунун экологиясы жана анын сактоо FFI долбору.

Бардыгы 108 илимий эмгектер, алардын ичинен: 59 макала чет мамлекеттерде чыккан журналдарда жарыяланды (Web of Sci – 3, Scopus – 5, РИНЦ – 38 (21 - чет жактардан), 6 монография (1 - Россия, 1- Корея).

ХИМИЯ жана ФИТОТЕХНОЛОГИЯЛАР ИНСТИТУТУ

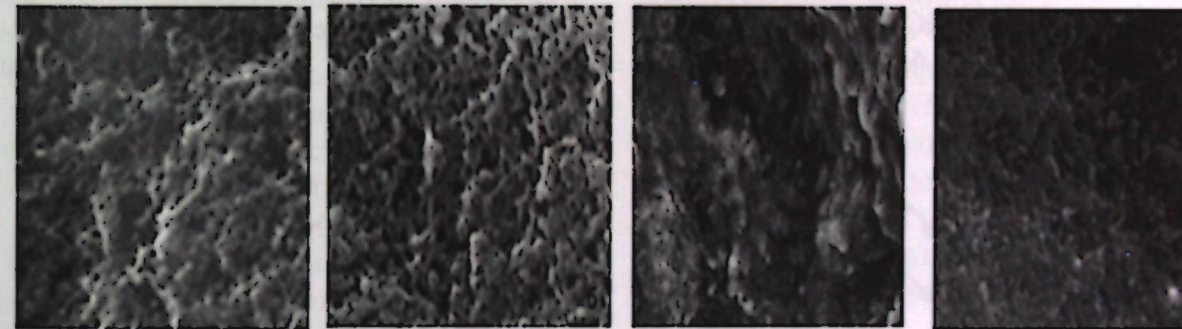
Институтта кызматкерлердин саны – 141. Институтта 114 илимий кызматкер эмгектенет, анын ичинде 13 илимдин доктору жана 34 илимдин кандидаты. Жаш илимпоздордун саны - 24%. Бюджет - 25248,4 миң сом, бюджеттен тышкары сумма - 10687,9 миң сом.

ДОЛБООР: «Кыргыз Республикасындагы эсартылыш, минералдык жана органикалык сырьёлорду химикалык-технологиялык жана биологиялык ыкмалар боюнча кайрадан иштеп чыгуу» (2019-2023 жж.). Мам. каттоо №0007659. 4 эл аралык долбоорлордо катышуу.

Маякталуу жыйынтыктар

Мин-Куш кенинин көмүрүнүн түзүлүшүн химиялык модификациялоо, анын негизинде өзүндө сактап калуучу катализаторлорду алуу максатында изилдөөлөр жүргүзүлдү. Шакарды иштетүү боюнча иштер жүргүзүлүп, анын катышуусунда поралардын түзүлүүлөрү интенсивдүү өткөнү жана поралардын көлөмү 7-10 эсе көбөйгөн активаторлордун

пайда болушу такталды. Калийдин гидроксиди салыштырмалуу сырткы бетинин дагы өсүшүнө түрткү берет. КОН менен иштетилген көмүрдүн адсорбциялык активдүүлүгү баштапкы көмүргө караганда 3 эсе өсүшү такталган. Молекуллярдуу импринтирленген полимерлер (МИП), импринтирленбеген полимерлер (ИЭП)

1-сүрөт. ИЭП (а) жана МИП (б) структурасы

2-сүрөт. ИЭПгк (а) жана МИПгк (б) структурасы

жана гумин кычкылдыктын катышуусу менен алынган полимерлер синтезделди (МИПгк жана ИЭПгк). Молекуллярдуу импринтирленген полимерлер импринтирленбеген полимерлерге караганда жогорулатылган поралар менен мүнөздөлүнөт. Гумин кычкылдыктын катышуусу менен алынган полимерлер (МИПгк жана ИЭПгк) артыкча майда пораларга ээ болот. Темплатты кошкондо полимердин порасын күч алуусу аныкталды.

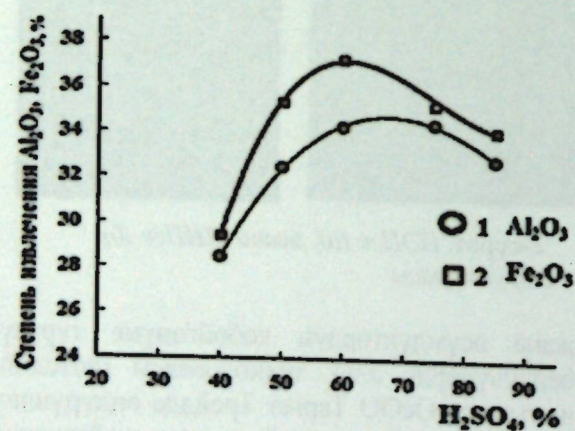
Молекуллярдуу импринтирленген полимерлердин пораларынын өлчөмү, поралардын жалпы көлөмү жана жалпы поралардагы импринтирленбеген полимерлерге караганда жогору турат. Айыл чарбада колдоно турган наногуминдик семирткичкерди

жана өсүмдүктөрдүн көбөйгөнүнө түрткү берүүчүлөрдү алуу технологиясы иштелип чыгып, ал ОсОО Таргет Трейдде өндүрүшкө киргизилди. Сандык аймагында жайгашкан нефелин сиениттин күкүрт кислотасы менен ажыратуудагы мүмкүнчүлүктөрү изилденди. Нефелин сиенитинен глиноземдун бөлүнүүсүнө кислотанын концентрациясы, кислоталык кайра иштетүүнүн убактысы жана температурасы аныкталды. Жыйынтыгында, нефелин сиенитинин ажыроосуна 60-75% дагы кислотанын концентрациясы эффективдүү таасир этүүсү байкалды. Кислоталык кайра иштетүүнүн температурасы 175°Cге жогорулатканда жана реакциялык аралашманын убактысын 180 минутага чейин

жеткиргенде Al_2O_3 нин эритмеге бөлүнүүсү жогорулады, башкача айтканда Al_2O_3 38,34-38,45% ды түздү.

Нефелин сиенитин кальцийдин хлоридин пайдалануу менен Кара-Кече аймагындагы кендин үстүнкү катмарындагы топурактын катышуусунда күйгүзүү ыкмасы боюнча изилдөө иштери жүргүзүлдү. Жыйынтыгында $850^\circ C$ температурада кендин үстүнкү катмарындагы топурак кошулган күйгүзүлгөн массадан Al_2O_3 ди жетишээрлик санда бөлүнүп чыккандыгы көрсөтүлдү. Башкача айтканда Al_2O_3 – 77,7%.

Марганецтин, кобальттын, никелдин, жездин хлориддеринин, нитраттарынын формамид жана бензамид менен болгон комплекстеринен, хлордуу калийден, суудан турган системалардагы гетерогендик теңдештиктер $250^\circ C$ изилденип, курамдары $xMnCl_2 \cdot 2HCONH_2 \cdot yKCl$, $xCoCl_2 \cdot 2HCONH_2 \cdot yKCl$, $xCuCl_2 \cdot 2HCONH_2 \cdot yKCl$, $xCuCl_2 \cdot 2C_6H_5CONH_2 \cdot yKCl$, $xCo(NO_3)_2 \cdot 2HCONH_2 \cdot yKCl$, $xNi(NO_3)_2 \cdot 2HCONH_2 \cdot yKCl$ болгон катуу эритмелердин бөлүнүшү аныкталды.

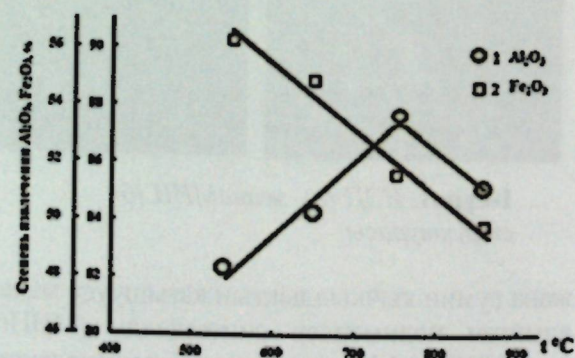
3-сүрөт. Нефелин сиенитинин ажыроосундагы бөлүнүп алынган Al_2O_3 (1) жана Fe_2O_3 (2)нин күкүрт кислотасынын концентрациясынан болгон көз карандылыгы

Ал эми хлордуу никелдин диформамиди – хлордуу калий – суу системасы жөнөкөй эвтоникалык экендиги тастыкталды. Ацетамид – диметилсульфоксид – суу, кобальттын хлориди – диметилсульфоксид – суу системаларындагы гетерогендик теңдештиктер изилденип, лиганддардын бардык концентрациялык чегинде катуу фаза бөлүнүп чыкпаганы байкалган.

Гидрохлориддин пиридоксалы менен ароматикалык аминдердин байланышынын негизинде азыктарды синтездөө ыкмасы иштелип чыкты. Айлананын РН-нан, температурадан, эритүүчүдөн көз карандысынан 6 жаңы бирикмелерди синтездөөнүн оптималдык шарттары аныкталды.

Дарылоо коктейлдин: водороддун перекиси-нанокүмүш; хитозан-нанокүмүш-составы иштелип чыгарылды.

Вазелин, бетмай менен нанокүмүш жана наножездин негизинде дарылоо майы иштелип чыкты. Айыгуу процессинде

4-сүрөт. Al_2O_3 (1) жана Fe_2O_3 (2)нин бөлүнүүсүнө кендин үстүнкү катмарындагы топурактын термикалык кайра иштетүүсүнүн таасири

7 суткадан кийин водороддун перекиси менен нанокүмүштү колдонгондо жаш туташтыргыч ткандар пайда болду. Азотту сорбциялоо ыкмасы менен фаза арасында алынган алюминийдин нанобөлүкчүлөрүнүн салыштырма саны жана поралардын көлөмү аныкталды. Суу-толуол микроэмульсиядан алынган индийдин наноструктураларынын фитокаталитикалык активдүүлүгү изилденди.

2019 жылы илим-изилдөө иштеринин жыйынтыктарын өндүрүшкө киргизүү жана илимий-техникалык продукцияларды сатуу Имидазол жана 1,2,4 триазолдун жездин никелдин, цинктин туздары менен таза кристаллдык түрдөгү 7 бирикмеси бөлүнүп алынды. Бардык изилденген азолдун бирикмелеринде термодеструкция азолдук цикл эрибестен эндо-экзотермикалык режимде жүрөөрү тастыкталды. 1,2,4-триазолдун комплекстеринде металлга бидентаттык-көпүрөчө лиганд катары координацияланып, ал эми имидазол монодентаттык лиганд болоорун ачык көрсөттү. Биринчи жолу цинктин, кобальттын, магнийдин имидазолдук комплекстеринин бактерияга каршы касиеттери изилденди.

Комплекстер *E.coli* (ичегитаякчасы), *St. aureus* (алтын сымалстафилакокк), *Ps. Aeruginosa* (синегнойдуктаякча) жана *Salmonella Typhimurium* (салмонелла) культураларына карата бактерициддик активдүүлүкө ээ болоору аныкталды.

Гидрлөө процесси үчүн титан, хром жана темир менен татаал легирленген никелдин алюминаттарынын негизинде каталитикалык активдүү каптоолорду алуу боюнча изилдөөлөр жүргүзүлдү.

Алынган маалыматтар каптоолордун бир тектүүлүгүн, элементтердин катмарында жана бетинде тегиз жайгашуусунун таралышын, кычкылтектин аз санда микрокатыштын деңгээлинде болгондугун көрсөттү. Каптоонун сырткысы поралар жана жарыктыгы жок болгону мүнөздөлдү. Каптоолор бир тектүү, майда кристалдуу.

Чүй өрөөнүнүн шартында Альпы ак маңдайы себилгенден кийинки экинчи

жылында өсүү үстүнүн массалык өлчөмү алгылыктуу жогорулап, генеративдик өркүндөрүнүн сандык өлчөмү жогорулайт да, массалык түрдө гүлдөөсү жана мөмөлөөсү байкалды.

Кыргыз Республикасынын аймагында пайдаланууга уруксат берилген сорттордун жана гибриддердин Мамлекеттик Реестрине мөмө-жемиш өсүмдүктөрүнүн 22 сорту: чычырканак, алма, гилас, шабдаалы, өрүк, кара өрүк, алма багынын жана данектүү мөмө бактарынын клон кыйыштыктары пландап-кыйыштыруусу киргизилди.

Илимий-уюштуруу иштери

Институтта «органикалык химия», «органикалык эмес химия», «физикалык химия» адистиги боюнча химия илиминин доктордук (кандидаттык) даражасын изденип алуу боюнча мекемелер аралык диссертациялык кеңеш Д 02.17.561 (чогуу уюштуруучу – Ош МУ) иштеп жатат.

Институтта аспирантуранын күндүзгү бөлүмүндө – 4, сырттан окуу бөлүмүндө – 3, илимдин кандидаттык даражасына 18 изденүүчү, илимдин докторлук даражасына 5 изденүүчү окуп жатат.

2019-жылы Окумуштуулар кеңешинин 5 жыйналышы болду жана аларда 25 тен ашык маселелер каралды.

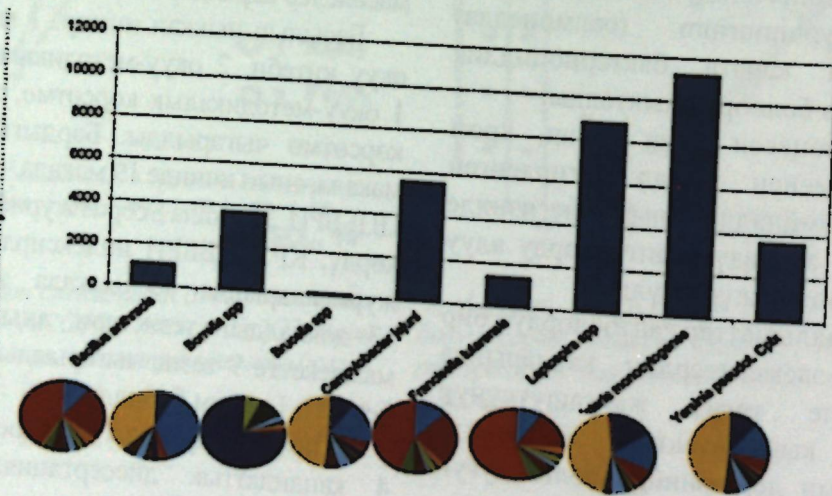
Басылып чыккан иштер: 1 монография, 2 окуу китеби, 2 окуу-методикалык колдонмо, 1 окуу-методикалык көрсөтмө, 5 техникалык көрсөтмө чыгарылды. Бардыгы 36 илимий макала, анын ичинде 19 макала чет мамлекетте ЦДББРИ, 2 макала *Scopus* журналдарда жарык көрдү. КР ЦДББРИ индексирленген илимий журналдарында 15 макала жарык көрдү. 13 докладдын тезистерин, анын ичинде чет мамлекетте 9 тезис чыгарылды. КР патентин берүүгө 1 чечим берилди.

Илимий кадрларды даярдоо: 1 докторлук, 4 кандидаттык диссертациялар, 1 Ph.D. диссертация жакталды.

Мамлекеттик программаларды ишке ашырууга болгон катышуулар (Өлкөнүн Стратегиялык Өнүгүүсү ж.б.):

1. Кыргыз Республикасынын Президентинин Администрациясына жана Кыргыз Өкмөтүнө дары-дармек өсүмдүктөрүн сарамжалдуу пайдалануу, пайдалуу касиеттерин изилдөө, өстүрүү жана кайрадан иштетүү боюнча Мамлекеттик Комплекстик Программасы иштелип чыгып, сунушталды.

2. Ысык-Көл областынын 2025-жылдарга чейинки кластердик өнүгүү Программасына Ысык-Көлдө дары-дармек өсүмдүктөрүн сарамжалдуу пайдалануу, өстүрүү жана кайрадан иштетүү боюнча пилоттук долбоору иштелип чыгып, киргизилди.

2019-жылы илим-изилдөө иштеринин жыйынтыктарын өндүрүшкө киргизүү жана илимий-техникалык продукцияларды сатуу

БИОТЕХНОЛОГИЯ ИНСТИТУТУ

Жалпы 69 кызматкер, анын ичинде илимий кызматкер – 40, илимдин доктору - 6 жана илимдин кандидаты- 10. Жаш окумуштуулар салыштырматуу 26,8% ды түзөт.

ДОЛБООР: «Биологиялык ресурстарды алмашуу максатында жаныбарлар, өсүмдүктөр, микроорганизмдердин генетикалык ресурстарынын банкын түзүү». Мамкаттоо № 0007185, 2016-2021-жж. 4 эл аралык долбоорлордо катышуу. Бюджет – 11714,0 миң сом; бюджеттен тышкары-9597,1 миң сом.

Маанилүү жыйынтыктар

Бөлүмдөр боюнча: «Кыргыз Республикасынын коргоого алынган аймактарындагы өзгөчө кооптуу зооантропооздуу оорулардын мониторинги. Кыргыз Республикасында өзгөчө кооптуу зооантропооздуу оорулар боюнча мониторинг жүргүзүү иштери улантылды. Жаз, жай жана күз айларында 8 экспедиция уюштурулуп, күйдүргү, бруцеллез, толеремия жана лептоспироз ооруларын ДНК методу менен изилдөө жүргүзүү үчүн кенелерден, чычкандардан, жарганаттардан, суурлардан биологиялык материалдары чогултулду.

Кыргыз Республикасынын өзгөчө коргоого алынган аймактарында мониторинг жүргүзүүнүн натыйжасында ылаң козгогучтар *Bac. anthracis* (сибирская язва), *Borella* Spp (бореями), *Brusella* Spp (бруцеллез), *Campylobacter jejuni* (комплебактериоз), *Francisella tularensis* (Туляремия), *Leptospira* Spp (лептоспироз), *Listeria monocytogenes* (листериоз), *Yersinia pseudotuberculosis* (псевдочума) аныкталды. Алынган биоматериалдардын дубликаттары Institut de Recherche Biomédicale des Armées (IRBA) институтуна жиберилген. Библиотека даярдоо бир нече этаптан түзүлгөн.

Секвенирлөө Illumina HiSeq платформасында өндүрүүчү фирманын протоколуна ылайык жүргүзүлгөн. Бөлүм боюнча: «Эндемиктердин, сейрек кездешүүчү жана чарбалык баалуу өсүмдүктөрдүн генетикалык банкын толтуруу (үрөндөрдүн, ткандык культуралардын жана бөлүп алынган органдардын – тамырлардын культураларынын коллекцияларынын

банкын) жана Кыргызстандын өсүмдүк ресурстарын сактоо, туура пайдалануу ыкмаларын иштеп чыгуу». Лабораторияда Кыргызстан боюнча биринчи жалгыз жапайы флоралардын уруктарын сактоочу банк бар, негизги максаты эндемиктерди жана аз кездешүүчү өсүмдүктөрдүн уруктарын сактоо жана изилдөө.

Королдук ботаникалык бак КыО жана Биотехнология институтунун ортосундагы бекитилген Меморандумдун негизинде МЗВ-га өсүмдүктүн 89 түрү даярдалды жана жонотулду. МЗВ банкы үчүн өсүмдүктүн 51 түрүнүн уругу жаңы болуп эсептелет. 8 декоративдик өсүмдүктүн уругу MSB долбоору үчүн Великобританиянын Сассекс графствосунун, МСБнын Улуу Жибек Жолундагы ландшафтын түзүү үчүн атайын жыйналды. Биологиялык активдүүлүгүн аныктоо үчүн жетиштүү лиофилизирленген материалдарды жетиштүү санда алуу үчүн каллусун өстүрүү жүргүзүлүп жатат. Жаңы культурасынын ар кандай линиядагы анализи хроматографта жүргүзүлдү. Нативдик өсүмдүктөрдүн жана копеечник тукумундагы өсүмдүктөрдүн трансформацияланган культураларын анализдөө иши улантылды. Жапайы флораларга кирген өсүмдүктөрдүн ДНКсы банкка киргизилди. Бөлүм боюнча: «Кыргызстандын генетикалык ресурстарынын банкына (номинарленген) жаныбарларды биотестирлөө».

Ар түрдүү асыл тукум чарбаларындагы жана республиканын генетикалык ресурстары болуп саналган жергиликтүү кыргыз жана жакшырылган, жаңы кыргыз, орус таскактуу

тукумундагы 120 жылкыга биотестирилөө жүргүзүлдү.

Организмдеги дем алуу функцияларына, кандын жаралуусуна, гуморалдык иммунитетке, организмдеги белоктук, липиддик, көмүртектик жана минералдык алмашууга катышкан кандын гематологиялык жана биохимиялык компоненттерине математикалык, дисперсионалдык талдоо жүргүзүлгөн. Изилденген кандын компоненттеринин өзгөрүүсүнө тукумдук фактордун таасири аныкталган.

Кандын гематологиялык көрсөткүчүнө таасир этүү 18,4%дан (түстүү көрсөткүчкө) 30,3% чейин (гемоглобинге), белокторго - 37,0% (альбумин), көмүртектерге - 64,7%, холестеринге - 48,5%, микроэлементтерге - 15,9-35,9%, иммуноглобулиндерге - 40,7% түзөөрү аныкталды.

Генетикалык ресурстардын банкына асыл тукум жаныбарларды чогултууда кандын гематологиялык жана биохимиялык ингредиенттеринин оптималдуу параметрлери сунушталган. Изилдөөлөрдүн натыйжалары Кыргызстандагы изилденген жылкылардын тукумун асылдандырууда жана өстүрүүдө колдонулушу мүмкүн.

Биринчи жолу, кээ бир учурларда генетикалык фактор организмдеги биохимиялык процесстердин жүрүшүнө бир аз таасир эте тургандыгы аныкталды, бул чөйрөнүн паратипиялык шарттары менен ири байланышына жана организмдеги башка көрсөткүчтөр менен корреляциондук бири-бирине таасир берүүсүнө шартталган (түстүү индекс, кальцийдин, хлориддердин, мочевины), башкаларда – бул таасир олуттуу болуп, 30дан 60% чейин жана андан жогоруну түзөт (эритроциттер, гемоглобин, ферменттер, глюкоза, иммуноглобулиндер ж.б.) жана бул организмде биохимиялык, физиологиялык өзгөчөлүктөрдүн дароо өзгөрүүсүн, зат алмашуу реакциясынын тез ылдамдыкта өтүшүнө алып келиши мүмкүн. Бөлүм боюнча: «Эпителиотроптун вирустардын биологиялык өзгөчөлүктөрүнүн туруктуулугун сактоо – алардын генетикалык ресурстарынын банкын түзүүнүн негизи».

Коёндордун вирустук геморрагиялык оорусуна каршы вакциналарды даярдоо технологиясы иштелип чыкты. «Коёндордун геморрагиялык оорусуна каршы вакцинаны даярдоо ыкмасын» ойлоп тапкандыгы үчүн 32161 патент алынды. КРнын ойлоп табууларынын мамлекеттик реестринде катталган, 28 июнь 2019 жыл.

Илимий-уюштуруу иштери

Жүндү өндүрүү, даярдоо, иштетүү жана сатуунун иштелип чыккан системасын тажрыйбага киргизүү улантылып жатат.

Ири мүйүздүү малдын жугуштуу оорусун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү чараларын уюштуруу маселелери боюнча Аламүдүн районунун «Ветка» АК жана Панфилов районунун жеке чарбасына илимий кеңеш берилген.

38 уюм менен ишкер кызматташтыгы жөнгө салынып, 20 эксперттик корутунду берилген.

Институттун кызматкерлери үч мамлекеттик программаларды аткарууга катышкан. 4 келишимге жана Россия илимий академиясынын Урал бөлүмүнүн Уралдык федералдык агрардык илимий изилдөө борбору менен 1 уставга кол коюлду.

Россия илимий академиясынын Урал бөлүмүнүн Уралдык федералдык агрардык илимий изилдөө борбору менен бирге 3 - Эл аралык тегерек стол өткөрүлдү.

Түштүк Кореянын Улуттук биологиялык ресурстар институту менен Улуттук илимдер академиясынын биотехнология институтунун кызматкерлери менен биргелешкен жумушчу семинар өткөрүлдү.

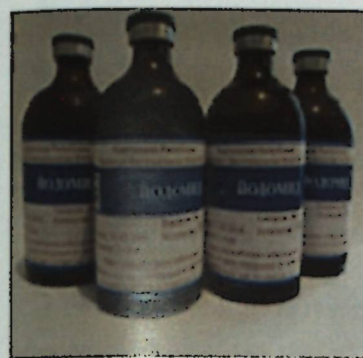
Илимий кадрларды даярдоого 18 кызматкер 24 илимий конференцияларга, семинарларга катышышты.

Долбоорлорду аткаруу боюнча эл аралык кызматташтык:

– PDA - «Differential expression analysis of local adaptation of Korean Native Chicken». Эксперименттик тоокторду багуу үчүн орундар даярдалды.

– МНТЦКР – 2267 – Institut de Recherche Biomédicale des Armées (IRBA), «Кыргызстандын коргоого алынган

Сүрөт. Лабораториянын кызматкерлери тарабынан иштелип чыккан препараттар

Йодамид – вируска каршы антибактериалдык препарат

Йодосел – дарылоочу препарат

Коёндордун геморрагиялык илдетине каршы вакцина

аймактарында өзгөчө кооптуу зооноздуу оорулардын мониторинги».

– КБСКыю – Падышалык ботаникалык бак менен «Улуу Жибек жолунун»

ландшафтын түзүүгө келишим узартылган.

Жалпы 21макала, анын ичинен 14 чет өлкөдө жарыяланды (Web of Science -2, ЦЦББРИ-12), 1 монография жарык көрдү.

БИЙИК ТОО ФИЗИОЛОГИЯСЫ жана МЕДИЦИНА ИНСТИТУТУ

Институтта 62 кызматкер эмгектенет, анын ичинде 45 илимий: 8 илимдин доктору жана 17 илимдин кандидаты. Жаш окумуштуулар - 30%. Бюджет - 9378,2 миң сом. Бюджеттен тышкары - 1712,5 миң сом.

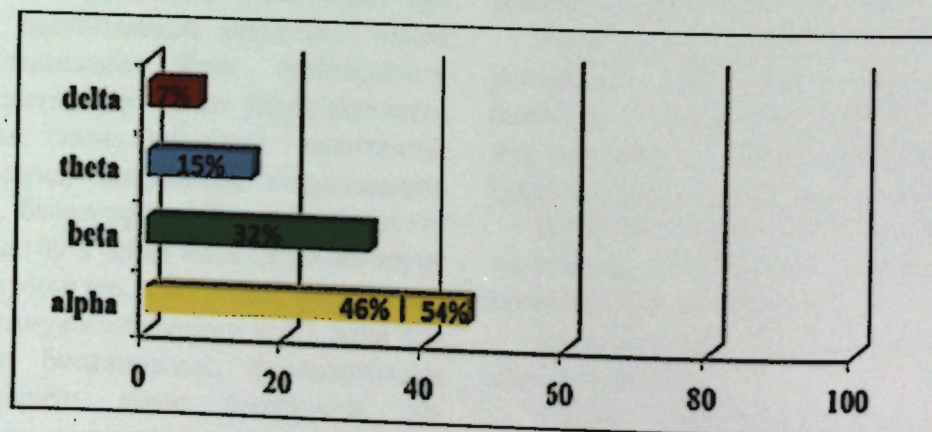
ДОЛБООР: «Калктын сапатына жана жергиликтүү жашоочулардын жашоо шарттарынын алкагындагы ресурстук потенциалын атоонун экологиялык жана климаттык шарттарынын тийгизген таасирин баалоо». Мам каттоо № 0007184. 2016-2020-жж.

Бюджеттен тышкаркы долбоор: «Адамдардын дем алуу системасынын патологияларын аныктоо максатында профилактикалык медициналык кароолорду уюштуруу» (Росатом, А.И. Бурназян атындагы Федералдык медициналык биофизикалык борбору (Москва, РФ).

Маанилүү жыйынтыктар

ЭЭГ-дин дезадаптациялык жылыштары бар экендигин далилдеген мээнин функционалдык иш-аракетинин маркерлору аныкталды.

Ысык-Көл областынын Коргонду Булак (2800 м. деңиз д.) жана Саруу (1750 м. деңг.) айылдарында жашаган тоолуктардын ЭЭГ изилдөөлөрүнүн натыйжасында, канчалык альфа-ритмдин жыштыгы жогору болсо, мээ катмарлары аралык өз ара байланышкан нейрон ансамблдеринин деңгээли да ошончолук жогору болоору аныкталган. Ушундай эле көрсөткүчтөр бийик тоолуу аймакта жашаган өспүрүмдөрдүн 54% да байкалган. Мындай жыйынтыктар

Сурот. Ысык-Көл областында жашаган өспүрүмдөрдүн ЭЭГ-ритмдеринин сандык катыштары

гипоксияга ылайыкташуу процесстеринин жүрүп жатканын далилдейт.

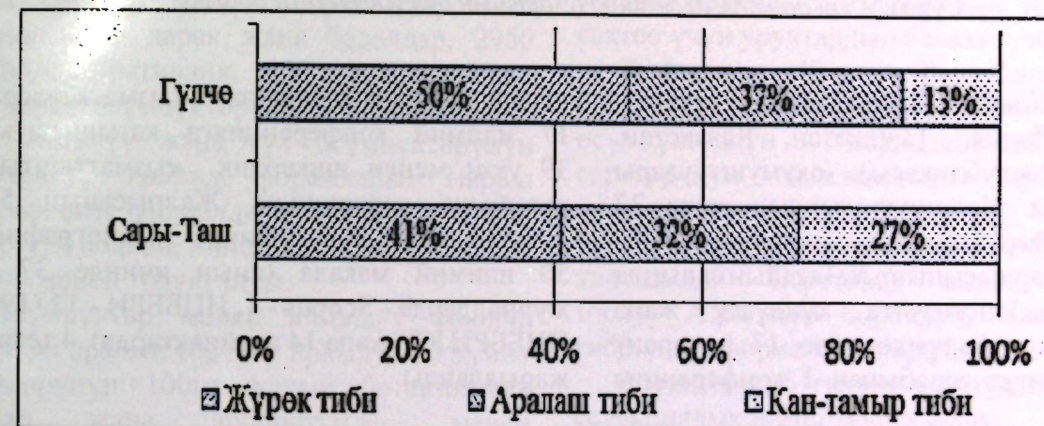
Ош облусунун Алай районунун (3040 м. деңг.) жашоочуларынын кан айлануу системасынын өзүн-өзү жөнгө салуу типтеринин өзгөрүүлөрү изилденген, анын жыйынтыгында жүрөк-кан тамыр системасынын чыңалып иштөө деңгээли аныкталган. Кан айлануунун өзүн-өзү жөнгө салуунун жүрөк менен байланышкан тиби менен байланышкан адамдардын артериалдык кан басымы, жүрөктүн кагуусунун жыштыгынын, систалдык көлөмдүн жана миокардын кыскаруу күчүнүн жогорулашы менен камсыз

кылынат. Ошондой эле жүрөктүн иштешине симпатикалык таасирдин жогорулашы байкалат. Ал эми кан айлануунун өзүн-өзү жөнгө салуунун тамыр менен байланышкан тибинде, тамырлардын жалпы перифериялык каршылыгынын жогорулашынын эсебинен парасимпатикалык жөнгө салуунун өсүшү байкалат. Бийиктиктин жогорулашы менен кан айлануунун өзүн-өзү жөнгө салуунун жүрөк жана жүрөк-кан тамыр менен байланышкан типтери азайып, ал эми тамыр тиби (27%) менен байланышкан адамдардын саны көбөйөт. Мындай көрүнүш кан тамыр тиби менен байланышкан адамдар бийик тоо шарттарына көбүрөөк ыңгайланышууга жөндөмдүү экенин көрсөтөт.

Алай районунун калкынын ыңгайлануусунун өздүк жеке ресурстарын баалоо жүргүзүлдү. Адамдардын белгисиз келечекке сабырдуулук кылуу, жагымсыз жашоо жагдайларына туруктуулук жана көтөрүмдүүлүк касиеттери ар кайсы аймактарда айырмаланат жана климаттык комфортко жараша өзгөрүп турат.

Алай районунун бардык айылдарында (Талды-Суу 3040 м, Сары-Таш 3118 м, Гүлчө 1560 м деңиз дээңг.) инфекциялык жана аутоиммундук синдромдору жана азыраак өлчөмдө - аллергия синдрому мүнөздүү деп табылды.

Түп жана Ат-Башы эли, Гүлчө жана Сары-Таш элине салыштырганда

жагымсыз жашоо жагдайларына туруктуу жана көтөрүмдүү келишет. Жалпысынан алганда, аймактык аспекте ден соолуктун интегралдык көрсөткүчүнүн жардамы менен аймактарда жашаган элдин ден соолугунун абалы бааланган. Бул медициналык-демографиялык жана социалдык өнүгүүнүн өзгөчөлүктөрүн изилдөөгө, көйгөйлүү аймактарды табууга, элдердин ден соолугун прогноздоонун негизинде изилденген аймактардын мамлекеттик социалдык-экономикалык саясатын аныктоого жардам берди.

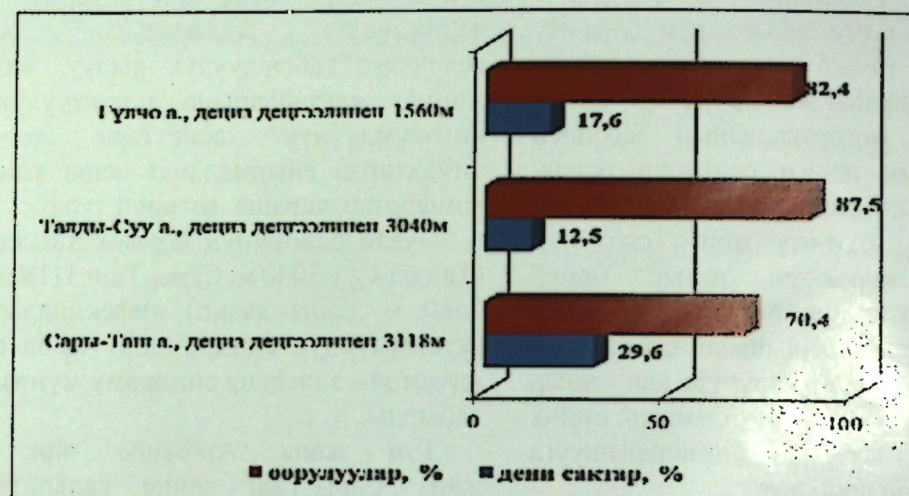
Кыргыз Республикасында кызмат кылган аскерлердин ичеги биоценозуна пестициддердин тийгизген таасири бааланды. Пахта жана тамеки өстүргөн аймактардан келген аскерлерге караганда (57,1%), экологиялык таза райондордон чакырылган аскерлерде дисбактериоз

кыйла аз (20,3%) кездешери маалым болду. Шаардан келген аскерлердин 19,2% да дисбактериоз табылган.

Илимий-уюштуруу иштери

Билимди трансферлөө жана окутуунун инновациялык ыкмалары борборунун кызматкерлери тарабынан аспиранттар жана изденүүчүлөр үчүн статистикалык иштетүү ыкмалары боюнча 4 окутуу семинарлары өткөрүлгөн (ар бири 40 саат көлөмүндө), Улуттук кардиология жана терапия борбору (6 адам), МВШМ (12 адам), «БИКАРД» мед. борбору (7 адам). КММАнын госпиталдык терапия кафедрасы (14 адам).

Институт МВШМ менен бирге 2019-жылдын 10-14-сентябрында Бишкек жана Чолпон-Ата шаарларында, «Адам жана Тоолор» аталыштагы эл аралык илимий-практикалык конференция

Сүрөт. Алай районунун жашоочуларынын ден соолугунун абалы

өткөрдү. Конференцияга беш өлкөнүн (Россия, Индия, Тажикстан, Казакстан, Кыргыз Республикасы) окумуштуулары катышышты. Катышуучулардын саны 72 адам. Конференциянын макалалары «КР УИАнын Жарчысынын» №3 атайын санында жарыяланды. Институтта күндүзгү жана сырттан окуу бөлүмдөрүндө 17 аспирант окуйт. Институт тарабынан 1 конференция

өткөрүлдү жана институттун кызматкерлери 17 илимий конференцияга катышышты. 39 уюм менен ишкердик кызматташтык калыбына келтирилди. Жалпысынан 57 илимий эмгек, анын ичинде 3 монография, 50 илимий макала (анын ичинде 37 - журналдарда - Scopus - 1, ИЦББРИ - 12 (19 - ИЦББРИ КР) жана 14 жыйнактарда), 4 тезис жарыяланды.

Э.З. ГАРЕЕВ атындагы БОТАНИКАЛЫК БАК ИЛИМ-ИЗИЛДӨӨ ИНСТИТУТУ

Кызматкерлердин жалпы саны: 63, анын ичинен илимий кызматкерлер – 29, анын ичинен 6 илимдин кандидаты; жаш илимпоздордун салыштырмалуу саны - 24,14%.

ДОЛБООР: «Кыргызстандагы өсүмдүктөрдүн генофондун сактоо жана байытуу» мамлекеттик каттоо № 0007169, 2016-2020 эсис. Бюджет: 12998,7 миң сом. Бюджеттик эмес: 1858,5 миң сом. ББ жалпы 20675 АКШ \$ түзгөн 4 эл аралык долбоорлорго катышты.

Маякталуу жыйынтыктар

Ботаникалык бактагы өсүмдүктөрдүн коллекциялык фонду сакталып, 6700 таксонду камтыган 242 түрлөр, форма жана сорттор менен толукталды, анын ичинде 2000 дарак жана бадалдар, 2950 гүлдүү-декоративдик, 450 оранжереялык, 180 дары өсүмдүктөрү; 620 сорт мөмөлүү; 500 мөмөлүү жана гүл өсүмдүктөрүнүн келечектүү гибрид формалары. Нарын шаарындагы филиалда коллекция алманын 2 сорту, 4 подвой, ийне жалбырактуулардын 3 түрү менен толукталды.

Өсүмдүктөр менен алмашуу боюнча IPEN Эл аралык торчосу аркылуу 30 дүйнө өлкөлөрүнүн 100гө жакын ботаникалык бактар жана арборетумдар менен байланышуу улантылууда. Делектус менен алмашуу үчүн өсүмдүктөрдүн 475 түрү, 68 семействосунун уруктары чогултулду. 2018-2019 үчүн Index Seminum журналынын жаңы электрондук версиясы түзүлүп таратылды.

Ботаникалык бак расмий түрдө Ботаникалык бактардын Эл аралык ассоциациясынын Азия бөлүгүнүн мүчөсү болуп катталды (IABG). Жергиликтүү флоранын уруктарын сактоо үчүн уруктардын банкы түзүлдү.

Жайылтуу: «Кыргыз Республикасынын аймагында пайдаланууга уруксат берилген өсүмдүктөрдүн гибриддеринин жана сортторунун мамлекеттик реестерине» мөмөлүү культуранын 2 сорту: алманын «Глеб» сорту, кара өрүктүн «Лидия» сорту киргизилди. Сортторду сыноо боюнча тоолуу Аламүдүн борборуна алманын 4 гибриддик формалары берилди.

2 мөмөлүү, 5 гүлдөр культуранын менен селекциялык иштер жүргүзүлдү.

2 жылдык эксперименттин натыйжасында Кизилкадимкинин (Corydalis) себилмелери өнүп чыкты жана бөлүштүрүлүп тигилди. Байкоолор улантылууда жана 1000 уруктун салмагы аныкталып, ал 165г түзөт.

Сүрөт. Кара өрүктүн жана алманын гибриддик формалары

Магнолия үч желектүү (*Magnolia tripetala* J.) өсүмдүгүн урук менен көбөйтүү иштеринин 5 жылдык жыйынтыктары

Сүрөт. Суланж жана үч желектүү магнолияларынын гүлдөөсү; мөмө берүүсү

Коллекциялык жана репродукциялык питомниктерге, Дендрарий-коруктун, көргөзмөлүү аянтчаларына жана бөлүктөрүнө дарак өсүмдүктөрү, анын ичинен 9 жаңы түрү тигилди. Дендрарий-

чыгарылды. Жергиликтүү шартта туруктуу, декоративдик отургузулуучу материал алуу боюнча технологиясы иштелип чыкты

корукта, түрлөр комплекси дендрарийинде рекогносцировкалык байкоолор жүргүзүлдү. Жалпысынан өсүмдүктөрдүн өсүү-өнүгүүсү кадимки мөөнөттөрүндө болду, бирок мөмө байлоосу начар болду.

Сүрөт. Дендрарий-корукта

Гибриддик иристе жана мандалактардын (партердик, Дарвин гибриддеринин жана түрдүк) бир жылдык өсүүсүнүн ичинде вегетативдик көбөйтүүнүн коэффициенти аныкталды. Натыйжада эң жогорку коэффициент Дарвин гибриддеринде, эң төмөнкү коэффициенти кечки тармал сортунда кездешээри аныкталды.

Ачык топуракта (хризантема, георгин жана башка) жана жабык топуракта өскөн 70тен ашык оранжереялык өсүмдүктөрдүн түрлөрү менен сорттордун калемчелери тигүү үчүн алынды жана 200 ашык тамырланган калемчелери тигилди.

Ири кактустар менен суккуленттердин (50 түрдөн ашык), банандардын экспозициялары, пеларгониялардын коллекциясы (40 түр жана сорттор), лимонарий түзүлдү.

Гибриддик иристе жана мандалактардын (партердик, Дарвин гибриддеринин жана түрдүк) бир жылдык өсүүсүнүн ичинде вегетативдик көбөйтүүнүн коэффициенти аныкталды. Натыйжада эң жогорку коэффициент Дарвин гибриддеринде, эң төмөнкү коэффициенти кечки тармал сортунда кездешээри аныкталды.

Ачык топуракта (хризантема, георгин жана башка) жана жабык топуракта өскөн 70тен ашык оранжереялык өсүмдүктөрдүн түрлөрү менен сорттордун калемчелери тигүү үчүн алынды жана 200 ашык тамырланган калемчелери тигилди.

Ири кактустар менен суккуленттердин (50 түрдөн ашык), банандардын экспозициялары, пеларгониялардын коллекциясы (40 түр жана сорттор), лимонарий түзүлдү. Ачык жана корголуучу топуракта өскөн гүлдүү-

Сүрөт. Жапайы өскөн мандалактар, рябчик, эремурустар жана оранжереядагы бругмансия жана алектондр

декоративдик өсүмдүктөрдүн жаңы 150 түрү жана сортторуна фенологиялык байкоолор жүргүзүлдү. Алардын ичинен көпчүлүгүнүн гүлдөө мөөнөттөрү орточо көп жылдык көрсөткүчтөргө дал келет. Пияздуу жана жемиш тамырлуу өсүмдүктөрдө мол жана узак мөөнөттүү гүлдөөлөр байкалды.

Декоративдик дарактардын гүлдөө жана мөмө берүү фазасына өткөн 8 формасынын ичинен ийне жалбырактуу 2 түрдүн экинчилик интродукциялык сыноолору аяктады. Ийне жалбырактуулардын 8 формасынын калемчелери (туя, можжевельник, кипарисовик) 2 вариантта кыйылып алынды. 1 – текшерүү (стимулятор жок) жана 2 – тажрыйба («Clonex» стимулятору менен). Изилдөөнүн натыйжасы: тамырлануунун эң төмөн көрсөткүчү кипарисовикте *Chamaecyparis picifera* Filifera болду -10%; эң жогорку - 90% можжевельниктин *Juniperus Sabina Aurea* калемчелеринде болду.

Weigela J.нын 1 түрүнүн 7 бак формасынын өсүү өзгөчөлүктөрү жана фенологиясы изилденди, калемчелери отургузулду. Стелаждарга кышкы отургузууда 6 форманын *Weigela L. Baskoop Glor, Eva Rathke, Evita, Alexandra, Purpurea, Variegata* уруктары себилген жана алардын өнүп чыгуусу 83, 71,34,31,19,14%ды түздү. Инвазивдик түрлөрдү жок кылуу боюнча эксперименталдык изилдөөлөр башталды. Мисалы, «Ураган-форте» гербицидин колдонуу аркылуу свидина менен күрөшүү. Спрей-розалардын 10 сортуна, башка группалардын 20 сортуна морфологиялык жана декоративдик белгилерине сүрөттөө болду; розалардын 50 сортуна килем өсүмдүктөрүнүн 20 түрүнө фенологиялык байкоолор болду. Килем өсүмдүктөрүнүн гүл челектерде

өсүүсүнө изилдөө үчүн тамырланып калган өсүмдүктөрдүн 8 түрү тигилди.

Дары өсүмдүктөрүнүн 7 түрүнүн уруктары себилди; экспедициядан алынып келинген жандуу өсүмдүктөрүнүн 14 түрү топуракка отургузулду; кышкы сактоо үчүн бал стевиясы *Stevia rebaudiana* гүл челектерине отургузулду; алардын үстүнөн жана дагы 40 түр менен сортторго фенобайкоолор жүргүзүлдү.

Нарын областы үчүн ыңгайлашкан мөмөлүү бактарды аныктоо максатында Нарын шаарындагы филиалда интродукциялык изилдөөлөр башталды (изилдөө объекти болуп мөмөлүүлөрдүн 16 сорту, 4 клондук подвойлору алынды), фенологиялык байкоолор жүргүзүлдү.

Илимий изилдөө иштерди жүргүзүү, коллекциялык фондду толуктоо жана алмашуу, биоартүрдүүлүктү сактоо, биргелешип илимий басылмаларды чыгаруу максатында Ботаникалык бактын кызматкерлери 3 эл аралык: Башкы Ботаникалык багынын (Россия) -1, Миссури Ботаникалык багынын (АКШ); 1 республикалык – «Каратал-Жапырыю» Мамлекеттик жаратылыш коругунун кызматкерлери менен экспедицияларга барып келишти. Эл аралык кызматташуу боюнча, «Кыргызстандагы жаңгак-мөмөлүү өсүмдүктөрдүн жапайы тукумдаштары сактап калуу» долбоору. 2019-жылдагы натыйжалар: Коржинский алмурутунун 34 даанасынан, Недзвецкий жана Сиверс алмасынын 44 даанасынан калемчелер чогултулду; экспедициядан кийин калемчелер уланды (окулировка).

2018-2019-жж натыйжалар: Уруктарды сактоо үчүн жабдыктар жана жандуу коллекциянын базасын башкаруу үчүн

компьютердик жабдыктар алынды; Жалал-Абад облусунда жайгашкан корук менен токой чарбаларына 5 илимий экспедициялар болду, кызматкерлер үчүн уруктарды чогултуу, тазалоо, сактоо боюнча уруктар банкын тейлөө, электрондук базаны башкаруу, коллекцияларды өнүктүрүүнү пландаштыруу боюнча 3 үйрөтүүчү тренинг уюштурулуп өттү.

«Тоолуу багбанчылык» долбоору. Натыйжалары: «Питомниктерди уюштуруу жана мөмөлүү дарактардын көчөттөрүн өстүрүү технологиясы» аттуу 3 жолу тренингдер өткөрүлдү; подвойлорду улоо (окулировка) жана кыйыштыруу боюнча, бактарды багуу жана мөмөлүү бактарды зыянкечтерден жана оорулардан коргоо боюнча практикалык 2 консультация болду (Ош областынын Кара-Кулжа районунда). Нарын шаарындагы филиалда 2 талаалык консультация жана мониторинг болду. Афганистандан алынып келген алманын жаңы 2 сортунун жана 4 клон подвойлорунун көчөттөрү тигилип, байкоо жүргүзүлүүдө. Кыргыз тилинде «Абрикос көчөтүн жана бактарын өстүрүү, сугаруу технологиясы» (сунуштама) практикалык колдонмосу басмадан чыкты.

«Борбордук Азияда бактериялык күйүктүн таралуусун баалоо» долбоору.

Натыйжалар: Жалал-Абад областынын жаңгак-мөмөлүү токойлоруна «Манас» Кыргыз-Түрк университетинин кызматкерлери менен биргеликте 1 жолу экспедиция уюшулду. Бактериялык күйүк менен ооруган өсүмдүктөрдүн 200дөн ашык үлгүлөрү чогултулду жана бактериялык күйүктүн таралуу аймагы аныкталды.

Илимий-уюштуруу иштери

«КР УИА Э.Гарсев атындагы Ботаникалык бак изилдөө институтун өнүктүрүү боюнча Плань» (2019-2021 жж мөөнөтүнө), «КР УИА Э.Гарсев атындагы Ботаникалык бак ИИИги цифровизациялоо боюнча иштердин Плань»

түзүлүп, бекитилди. Жаш илимпоздордун уюму түзүлдү.

Нарын шаарындагы филиалга Техникалык паспорт, Бишкек шаарындагы аймактарыбызга жана Нарын шаарындагы филиалга энергия-жана суу менен камсыз кылуу боюнча Техникалык шарттар алынды. «Чыгышэлектро» жана «Нарын суу башкармалыгы» менен келишимдер түзүлдү. Горький к.135, 212А дареги боюнча жайгашкан Гүлдүү-декоративдик өсүмдүктөр лабораториясынын оранжереясында, лабораториялык үйдө, Дендрарий-корукта траншея тибиндеги күнөсканада андоо-түзөө иштери болду. Ахунбаев к., 1А көчөсүндө жайгашкан Ботаникалык бактын аймагында видеокезөмөл орнотулду. Нарын шаарындагы филиалда 2 жумушчу кабинетте ондоп-түзөө иштери болду, телефон коюлуп, интернет киргизилди. Илимий-техникалык кызматташуу боюнча жаңы 18 келишим түзүлдү: 3 – чет өлкөлүк Ботаникалык бактар менен, 2 – КР УИАнын Түштүк бөлүмүнүн 2 институту менен, 4 – КР Өкмөтүнө караштуу айлана-чөйрөнү коргоо жана токой чарбасы боюнча мамлекеттик агенттиги, Мамлекеттик жаратылыш парктары, Мамлекеттик жаратылыш коругу, 9 – билим берүү мекемелери. 1 докторлук диссертация корголду, 1 тема бекитилди, 6 кандидаттык диссертация даярдалууда. Ресурстук борбордо 4 лекция, 3 көргөзмө, 1 фестиваль, «Манас» эпосун окуу боюнча 1 кече, 170 лекция-экскурсия уюштурулду; 200 ашык консультация берилди; инвалиддерге, ардагерлерге акысыз жардамдар көрсөтүлдү; журналисттер үчүн 2 пресс-тур, ММК 30 чыгып сүйлөө болду. Жалпы 27 илимий эмгек, анын ичинен 23 илимий макала жарык көрдү (9 – чет өлкөдө, 12 – ИЦББРИ индекс менен); Эл аралык илимий конференциянын материалдары «КР УИА жарчысында», № 6; 2 практикалык колдонмо – сунуштамалар; 1 брошюра, түстүү буклеттер жарык көрдү.

А.А. Акматалиев
Коомдук илимдер бөлүмүнүн
төрагасы, академик

КР УИАнын КООМДУК ИЛИМДЕР БӨЛҮМҮНҮН 2019-ЖЫЛДАГЫ ИЛИМИЙ-ИЗИЛДӨӨЧҮЛҮК ЖАНА ИЛИМИЙ-УЮШТУРУУЧУЛУК ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ ТУУРАЛУУ КЫСКАЧА ОТЧЕТУ

Бөлүмдүн илим изилдөө мекемелери тарабынан 2019-жылы актуалдуу проблемалар боюнча фундаменталдык жана прикладдык изилдөөлөр жүргүзүлүп, негизги көңүл манастануу, тил илими, адабият таануу, Кыргызстандын маданий мурастарын изилдөө, сактоо жана пайдалануу маселелери, кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн тарыхы, археологиясы, кыргыз элинин коомдук-саясий жана философиялык ойломунун тарыхы, Кыргызстандагы конституциялык-укуктук реформалардын калыптануусу жана өнүгүүсү, рынок институттарынын өнүгүү өзгөчөлүктөрү жана өнүктүрүү багыттарынын көйгөйлөрүнө өзгөчө көңүл бөлүнгөн.

Бөлүмдүн курамында академик Б.Дж. Джамгерчинов атындагы Тарых, археология жана этнология институту, Дж. Алышбаев атындагы Экономика институту, А.Алтымышбаев атындагы Философия, укук жана социалдык-саясий изилдөөлөр институту, Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институту жана борборлоштурулган Илимий китепкана бар. Бул мекемелердеги жалпы кызматкерлердин саны – 239, илимий кызматкерлердин саны 179 алардын ичинен 5 академик, 16 корреспондент-мүчө, 37 илимдин доктору, 68 илимдин кандидаты эмгектенет. 2019-жылы илим изилдөө институттары бекитилген 9

илимий долбоордун алкагында илимий-изилдөө иштерин жүргүзүштү. Бөлүмдөгү бюджеттик жана бюджеттен тышкаркы каржылоо: 2019-жылы бюджеттен 49300,4 миң сом бөлүнгөн. 2019-жылы бюджеттен тышкары 71 миң 343\$ инвестиция тартылып келген. Бөлүм тарабынан 2019-жылы жалпы 27 эл аралык, республикалык илимий конференция, семинар, тегерек столдор уюштурулган жана катышышкан. Алардын ичинен катышуу 185.

Бөлүмдүн алдындагы диссертациялык кеңеште республикалык жана чет элдик ар кандай мекемелеринен даярдалган 11 докторлук, 26 кандидаттык диссертация корголгон. Аспирантурада 270 изденүүчү бар.

Быйылкы отчеттук жылда күндүзгү бөлүмгө 62, сырттан окууга 192 изденүүчү кабыл алынды. 2019-жылы Бөлүм боюнча 277 илимий эмгек жарыяланган, республикалык 77 эл аралык басылмаларга илимий иштер чыккан. Алар төмөнкүлөр: 8 республикалык, 6 эл аралык тезис, 19 монография, 232 илимий макала жарык көргөн жана анын ичинен 70 макала чет өлкөдө жарык көргөн. Коомдук илимдер бөлүмүнө тийиштүү 19 илимдин доктору жана 30 илимдин кандидаты ЖОЖдордо сабак берип, илимий тажрыйбасын жайылтып келишет.

Ч. АЙТМАТОВ атындагы ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

Институт курамында 4 бөлүм, 1 фонд жана 1 кафедра бар. Кызматкерлеринин жалпы саны 81, анын ичинен илимий кызматкер – 75, илимдин доктору - 6, илимдин кандидаты – 15. Жаш окумуштуулардын курагы – 35%. Бюджет – 20614,1 миң сом.

ДОЛБООР 1: «Кыргыз адабиятын синхрондук жана диахрондук планда изилдөө» (2016-2020).

ДОЛБООР 2: «Кыргыз тилин синхрондук жана диахрондук планда изилдөө» (2016-2020).

Маанилүү жыйынтыктар

Кыргыз тилиндеги гипонимдерге тематикалык иликтөө жүргүзүү; Сөздүктөрдү компьютерлештирүүнүн жолдорун сунуштоо; Кыргыз-алтай тилдериндеги өлчөм атоолордун стилистикалык маанилерди аныктоо; Көркөм стилдеги тексттерди которуунун өзгөчөлүктөрү, анын ичинде стилистикалык каталар боюнча изилдөө жүргүзүү; Кыска фольклордук тексттерге да анализ жүргүзүү; Лингвостилистиканын кыргыз тил илиминде изилдениши; Түркологияда гидронимдин изилдөөсүн тактоо; Кыргыз тилиндеги атооч сөздөрдүн стилистикалык өзгөчөлүгү; Сөздүн стилистикалык мааниси; Кыргыз тилиндеги өсүмдүктөрдүн этимологиясы (чөптөр боюнча).

Мамлекеттик тил көркөм адабияттарды басып чыгаруу тармагында; Мамлекеттик тилдин басма сөз чөйрөсүндө колдонулушу; Мамлекеттик тилдин мыйзам чыгаруу чөйрөсүндө колдонулушу; Мамлекеттик тил дидактикалык тармактарда; Соттук иш алып барууда жана тергөөдө мамлекеттик тилдин колдонулушу; Расмий иш кагаздарында мамлекеттик тилдин колдонулушу; Мамлекеттик тилдин саламаттыкты сактоо чөйрөсүндө колдонулушу. Алтайлыктардын эпосундагы мифологиялык жана сюжеттик калыптануусундагы жалпылык, өзгөчөлүктөрүн кыргыз архаикалык эпостору менен салыштыруу иретинде изилдөө; Постсоветтик мезгилдеги акындар чыгармачылыгынын өнүгүшү; Кыргыздын эпикалык чыгармаларындагы типтүү сюжеттер менен мотивдердин структурасы; Кенже эпостордогу элдик ишенимдер жана ырым-жырымдар; Жомоктук сюжеттердин жазма адабиятта трансформацияланышы;

Б. Сазановдун вариантындагы «Манас» эпосу, өзгөчөлүгү; Ичкилик акындар чыгармачылыгындагы этнопоэтика жана синкретизм дүйнөсү; Кыргызский романический дастан; Академик Б. Юнусалиев жана «Манас» эпосунун кыскартылып, бириктирилген варианты; Жаныбарлартууралуу жөөжомоктор; Манасчы М. Мусулманкуловдун чыгармачылык өнөрканасы; С. Каралаевдин вариантындагы «Семетей» жана «Сейтею» эпосторундагы диний ишенимдердин ролу; Түрк элдеринин оозеки чыгармачылыгындагы мифо-фрагменттердин көркөм функциясы; К. Мифтаковдун жыйноочулук ишмердиги жана элдик оозеки чыгармачылык; Р.З. Кыдырбаева жана фольклор таануу илиминин актуалдуу маселелери.

Кубатбек Жусубалиевдин романдарынын поэтикасындагы көркөм рефлексия; Дүйнөнүн улуттук картинасынын кыргыз адабиятында чагылдырылыш өзгөчөлүктөрү; Азыркы Кыргыз-Казак поэзиясындагы эркин ырдын (ак ыр) стилдик өзгөчөлүктөрү; Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларынын кыргыз көркөм сүрөт өнөрүндө интерпретацияланышы; Аалы Токомбаевдин публицистикасы; Бексултан Жакиевдин драма жанрындагы изденүүсү; Чыңгыз Айтматовдун бүтпөгөн жана кошумча чыгармаларынын көркөм табияты («Кайрылып куштар келгенче» – орусча, кыргызча эки варианты, «Бахиана», «Бетмебет» – тиркеме, «Чыңгызхандын ак булуту» – романга кошумча повесть чыгармалары); Балалыктын образынын кыргыз прозасындагы көркөм чагылдырылышы; Кыргыз адабиятында пародиянын генезиси жана поэтикасы; Кыргыз адабиятындагы көркөм образ маселелери; Көркөм чыгармалардагы

ономопоэтикалык каражаттар; Тарыхый ырлардын поэтикасы; Эгемендүү мезгилдеги кыргыз аңгемелериндеги жаңы образдар, жаңычыл мүнөздөр (1990-2000-жж.); Кыргыз радиосундагы адабий жана көркөм публицистикалык уктуруулардын жанрдык өзгөчөлүктөрү; А.С. Пушкиндин чыгармаларын кыргыз тилине которуу тарыхы; Кыргыз драматургиясындагы образдар системасынын изилдениши; Диалогдун кыргыз эпикалык поэзиясындагы колдонулуш өзгөчөлүгү изилденди. Элдик оозеки чыгармачылыктын архивдик материалдарынын үлгүлөрүн илимий жактан системалаштыруу иштери тынымсыз жүргүзүлдү. Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институту Мамлекеттик программа, долбоорлордун алкагында болуп жаткан УИАнын жана башка мекемелердин иш-

чараларынын бардыгына активдүү катышты. Негизги улуттук программа «Манас» эпосун сактоо, изилдөө жана кеңири жайылтуу боюнча Кыргыз Республикасынын 2018-2023-жылдардагы мезгилге карата Улуттук программасы. 2015-2020-жылдары Кыргыз Республикасында Мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасына жетикчиликке алуу менен иш жүргүзүүдө.

2019-жылы бюджеттен сырткары Кыргыз Республикасынын 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы боюнча КР Президентинин Жарлыгы (2014-ж. 2-июнь, №119) жана КР Өкмөтүнүн токтомунун (2015-ж. 6-апрель, № 515-б) негизинде тил жана адабият багытындагы 23 китеп жарык көрдү.

Сүрөт. «Айтматов эснүүндө сөз: улуу инсан жана коомдук ишмер» аттуу Ч.Т. Айтматовго арналган жазуугушуу

Илимий-уюштуруу иштери
2019-жылы Институттун алдындагы Д.10.18.575 Диссертациялык кеңеште 4 докторлук 6 кандидаттык диссертация жакталды. Институтта жалпы 68 аспирант бар. Алардын ичинен күндүзгү бөлүмдө 20, сырттан окуу 48.

Жалпысынан институттун кызматкерлери 56 республикалык жана эл аралык илимий-практикалык конференцияларга, семинарларга катышты.

Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институту тарабынан уюштурулган иш-чаралар:

– «Манас менен Айтматов менин кош канатым» А. Акматалиевдин чыгармачылыгынын 50 жылдыгына арналган маданий иш-чара. 15-январь, 2019.

– «Манас» эпосу боюнча жарык көргөн 20дан ашык китептердин бет ачары. 5-февраль, 2019.

– «Эл адабияты» сериясынын 40 томдугунун жана «Классикалык изилдөөлөр» сериясынын (Фольклор таануу) 2 томдугунун жарык көрүшүнө арналган илимий жыйын. 5-март, 2019.

– «Сорос-Кыргызстан» фонду тарабынан ишке ашырылган Кол жазмалар фондундагы

материалдардын санариптештирилиши жана санариптик материалдар жайгаштырылган www.manuscript.lib.kg сайтынын бет ачары. 27-март, 2019-жыл.

– «Залкар акындар», «Айтыш» серияларынын, орто кылым адабияты, акындык өнөр боюнча «Классикалык изилдөөлөр» сериясы боюнча илимий-практикалык конференциясы. 30-апрель, 2019.

– «Дилазью» басма үйү, Ислам университети менен биргеликте «Манас» эпосунун С. Каралаевдин варианты боюнча «Окуган озот» аттуу конкурсу уюштурулду.

– Мамлекеттик тилди өнүктүрүү боюнча улуттук программанын алкагында жарык көргөн «Классикалык изилдөөлөр жана тексттер» сериясынын, «Окурмандар китеп текчеси» сериясынын бет ачарына арналган илимий-практикалык конференция. 10-апрель, 2019.

– Мирзо Улугбек атындагы Өзбекстан Улуттук университети, «Жахон адабияты» журналы менен биргеликте «Ч. Айтматов жана өзбек-кыргыз адабий байланыштары» деген аталыштагы Эл аралык илимий-практикалык конференция. – Ташкент шаары. 15-17-май, 2019.

– Айтматовду эскерүү иш-чаралары, Бишкек шаарынын Биринчи май жана Октябрь райондук сотторунун театралдык

ийримдери койгон маданий иш-чара. 14-июнь, 2019.

– Мамлекеттик тил күнүнө карата «Мамлекеттик тилдин мамлекеттик деңгээли» деген темада кеңешме жыйын. 18-сентябрь, 2019.

– Ч. Айтматовдун чыгармалары: «Ак кеме», «Кылым карыктар бир күн». Бет ачар. 27-сентябрь, 2019.

– КР эл жазуучусу Асан Жакшылыковдун 70 жылдыгына арналган илимий конференциясы. 8-октябрь, 2019.

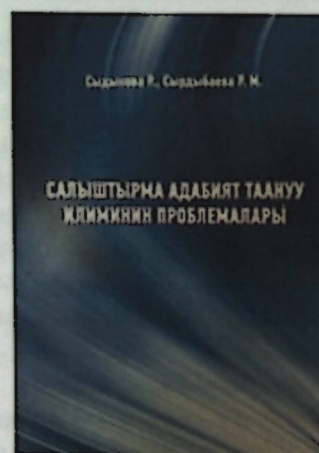
– «С. Каралаев жана манасчылардын жаңы мууну» аталышындагы ойталкуу, конференциясы. 10-октябрь, 2019.

– Ж. Кожековдун 150 жылдыгына карата «Жаңыбай Кожеков – көп кырдуу талант» аттуу илимий-практикалык конференциясы. 23-ноябрь, 2019.

– Кыргыз Республикасынын Улуттук жазуучулар союзунун 85 жылдыгына арналган, КР УИАнын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институту тарабынан уюштурулган «Кыргыз адабияты: кечээ, бүгүн жана келечеге» аттуу илимий жыйыны. 27-ноябрь, 2019.

– «Айтматов жөнүндө сөз: улуу инсан жана коомдук ишмер» аттуу конференциясы. 12-декабрь, 2019.

– «Канткенде Адам уулу адам болот» республикалык конкурсунун жыйынтыгы. 21-декабрь, 2019.

Сүрөт. Институттун кызматкерлери тарабынан чыгарылган китептер

Б. ДЖАМГЕРЧИНОВ атындагы ТАРЫХ, АРХЕОЛОГИЯ жана ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТУ

Институтта 4 бөлүм, 1 борбор жана 1 топ иш алып барат. Институттун кызматкерлеринин жалпы саны – 42, илимий кызматкер – 37, алардын ичинен КР УИАнын академиги – 1, КР УИАнын корреспондент-мүчөлөрү – 2, илимдин доктору 7, илимдин кандидаты 16. Жаш илимпоздордун орто курагы (35 жашка чейин) – 18,5%. Бюджет: 6924,5 миң сом. Бюджеттен тышкары 11040 АКШ \$ түздү.

ДОЛБООР: «Кыргыздардын жана Кыргызстандын байыркы доорлордон азыркы учурга чейинки тарыхы: Маданий мурастарды изилдөө, сактоо жана пайдалануу маселелери», «Борбор Азиядагы дунгандардын тарыхы жана этникалык маданияты».

Маанилүү жыйынтыктар

Нур уулу Досболдун «Кыргызстан Убактылуу өкмөттүн башкаруу мезгилинде (2010-2011)». Бишкек, 2019. – Көлөмү 44,5 басма табак (712 б.) монографиясы чыкты, 2010-жылдагы апрель окуяларын жана өлкөдөгү оор мезгилдерди камтыган. Көрүнүктүү саясий жана мамлекеттик ишмер Абдыкадыр Орозбековдун 130 жылдыгына арналган «Абдыкадыр Орозбековдун кыргыз совет мамлекеттүүлүгүнүн түптөлүшүндөгү орду». – Б.: Илим, 2019. 25 б.т.

Б.з.ч. III миң жылдыктын аягы жана б.з.ч. II миң жылдыктагы убакытты камтыган петроглиф искусствосунда эрте катмары ачылган. Бул өтө маанилүү ачылыш, себеби мурда аска бетиндеги сүрөттөр б.з.ч. II миң жылдыкта гана таандык эсептелген. «Кыргызстандын археологиялык мурастары Москва жана Санкт-Петербурздун музейлеринде жана илимий мекемелеринде» аттуу МИЦАИнин долбоору боюнча жумуштар уланууда. Россияга (февралда – Санкт-Петербургда, мартта – Москвага) болгон эки иш сапар учурунда байыркы жана орто кылымдарга таандык археологиялык экспонаттарды таап, изилдеп жана алардын түп нускасын көчүрүп, 3D-моделин түзүп, кийинчерээк 3d-принтеринде басып чыгууга даярдоо иштери жүргүзүлдү. Ак-Бешим шаар-чалдыбарын изилдөө жана анын инфраструктурасын жакшыртуу боюнча япониянын Тейкё университетинин изилдөөчү тобу менен илимий жана ишкердик кызматташуу уланууда.

Б. Джамгерчинов атындагы Тарых, археология жана этнология институту «Кыргыздардын уруулук курамы

Сүрөт. Т.Усубалиевдин 100 жылдыгына арналган эл аралык конференция

жана андагы дуалдык уюмдардын түзүлүшү», «Орто кылымдардагы Теңир-Тоодогу уруулардын чарбалык-маданий турмушундагы вертикалдык көчүү», «XIV-XVI кылымдарда Кыргыздардын коңшулаш көчмөндөр менен болгон өз ара этномаданий байланыштары» «XVI кылымдагы Теңир-Тоодогу кыргыздардын диний ишенимдери чагылдырылган перстүрк тилинде жазылган булактарга анализ жүргүзүү» аталган темалар менен иш алып барды.

Институт дайыма КР Өкмөтүнүн мыйзамдарынын жана чечимдеринин илимий экспертизаларды өткөрүүгө катышып турушат. Этнология, маданий баалуулуктарды сактоо, ЮНЕСКОнун программасынын чегинде сериялык номинацияларды даярдоо, Улуу Жибек жолундагы эстеликтердин тизмесин түзүү ж.б. маселелер боюнча Борбордук Азия өлкөлөрүнүн институттары менен кызматташууда. Мындан тышкары,

жыл сайын Гуманитария тармагында кызматташуунун эл аралык фонду тарабынан уюштурулган КМШ өлкөлөрүнүн Жаш тарыхчылар мектебине институттун кызматкерлери катышып келишүүдө. Институттун дирекциясынын тапшырмасы менен маданияттын баалуулугун сактоо, колдонуу жана изилдөө боюнча каттардын суроо-жооптору даярдалат (КР Маданият жана туризм министрлигине, ЮНЕСКОнун Улуттук комиссиясына, кээ бир депутаттарга, региондук жана жергиликтүү маданий мекемелерге, жеке адамдарга ж.б.).

Археология бөлүмү Бишкек шаарынын Мэриясынын Архитектура башкармалыгынын топонимикалык комиссиясы менен биргеликте көчөлөрдүн аталыштарын, эстеликтердин жана башка археологиялык суроолорду тактоо боюнча кызматташып турушат.

Жыйынтыктоочу жылда Археология бөлүмүнүн кызматкерлери Алай өрөөнүндө Түркмөнстан Таджикстан Кыргызстан Кытай газ түтүгү өтүүчү аймактагы археологиялык эстеликтерди чарбалык келишимдин негизинде изилдөө иштерин жүргүздү. Бул аймакта ар кайсы доорго жана ар башка калыптагы 15 эстелик изилденди. Эстеликтер эрте коло доорунан баштап эрте орто кылымга чейинки убакты

Сүрөт. Талаа изилдөөлөрү

өзүнө камтыйт. Отчеттук жыл ичинде археологиялык эстеликтерди изилдөө үчүн 4 стационардык экспедициялык жумуштарды өткөрүп, ошондой эле келечекте курулуш үчүн трансформацияланып жаткан жер тилкелеринде эстелик бар же жок экендигин аныктоо үчүн эксперттик жумуштарды жүргүзүштү.

Илимий-уюштуруу иштери

Институттун алдындагы Д.07.18.574 Диссертациялык кеңеште (КР ЖАК № 29 буйругу от «06» апрель 2018-ж.) доктордук (кандидаттык) диссертацияларды коргоо, адистиктери: 07.00.07. – этнография, этнология жана антропология, 07.00.06 – археология 2 кандидаттык диссертация корголду. 2019-жылда Окумуштуулар кеңешинин 8 жолу отурумуну болуп өттү. Анда 50дөн ашуун маселелер каралды.

Институтта жалпысынан: 5 монография, 1 окуу куралы, 52 илимий макалалар чыгарылды, ИЦББРИ 12, scoops 2; Кыргызстанда - 38, чет өлкөдө - 14. Институттун кызматкерлери жыл сайын КМШ өлкөлөрүнүн тарыхчылар жайкы мектептеринин иш-чараларына катышып турушат (Москва, Санкт-Петербург, Белорусия ж.б.).

Ч. Койчуманова Кытай Түндүк-Батыш политехникалык университетинде «Бир алкак – бир жол» долбоорунун ачылыш аземинде «Кыргызстан Улуу Жибек жолунда» деген доклад жасады. Кыргызстанга бул долбоордун мүчөсү катары диплом ыйгарылды.

Эл аралык симпозиум «Борбор Азия: тарыхы, учурда жана келечекте». (Токио университети чет тилдери).

А. Кубатова Докладдын темасы: «Кыргызстандагы джадидизм: анын мурастарынын өткөн замандагы жана учурдагы тарыхый баалуулугу». Япония, Токио шаары.

Төмөнкү эл аралык конференциялар өткөрүлдү:

– Көрүнүктүү мамлекеттик жана коомдук ишмер Т.У. Усубалиевдин 100 жылдыгына арналган «Мамлекетти башкаруу маселелери (XX кылымдын 60–80-жылдары): келечекти көрө билүү жана акыйкаттык» эл аралык илимий конференция өткөрүлдү.

Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясында белгилүү тарыхый ишмер Байтик Канай уулунун 200 жылдыгына арналган «Байтик баатыр Канай уулу: жашаган доору, ишмердүүлүгү, тарыхта ээлеген орду» аттуу илимий-тажрыйбалык конференция.

Сүрөт. «Бир алкак – бир жол» долбооруна арналган эл аралык конференция

– «Түрк элдеринин мал чарбачылыгы» VIII Эл аралык Алтай элдери симпозиуму.

– Институт жогорку окуу жайларында лекция окушат жана аталган жогорку окуу жайларында 50дөн ашык курстук

жана дипломдук иштер аткарылууда жана көптөгөн ЖОЖдордо «Ата Мекен тарыхы» боюнча Мамлекеттик экзамендин, аттестациялык комиссияларынын төрагалары болуп жана тыгыз байланышта.

Сүрөт. «Борбор Азия: тарыхы, учурда жана келечекте» эл аралык симпозиуму

Сүрөт. Институттун кызматкерлеринин жарык көргөн эмгектери

Институттун кызматкерлеринин жалпы саны 47, анын ичинен илимий кызматкер – 35. Анын ичинен 3 мүчө-корреспондент, 15 илимдин доктору, 20 илимдин кандидаты. Бюджеттик каржылоо 9267,3 миң сом.

ДОЛБООР: «Кыргыздардын дүйнө таанымнын генезиси жана эволюциясы» (философия боюнча); Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн конституциялык өнүгүүсүнүн тарыхый-укуктук аспекти» (укук боюнча).

Маанилүү жыйынтыктар

Коюлган максатка ылайык, философия-методологиялык, логика-гносеологиялык, табигый-илимий жана социогуманитардык булактар изилденип, кыргыздардын экологиялык маданияты боюнча түшүнүк-категориялык аппаратты системага салынды жана теманын ар бир бөлүгү боюнча философия-методологиялык материалдар референт кылынды.

Илимий-уюштуруу иштери

2019-жылы Институттун алдындагы Диссертациялык кеңеште 1 докторлук, 3 кандидаттык диссертациялар коргоолгон.

2019-жылы философия, искусство, саясий темаларга байланышкан 40тан ашуун илимий макала, 10 монография, 1 окуу-усулдук колдонмо, 1 энциклопедия жарыкка чыкты. КР УИАнын аспиранттары жана изденүүчүлөрү үчүн «Илимдин философиясы жана тарыхы» боюнча кандидаттык минимумду тапшыруу үчүн лекциялардын толук курсу окулду.

Институт КР мамлекеттик органдары менен биргеликте бир нече эксперттик иштер аткарылды, анын арасында 30дан ашуун эксперттик бүтүм жасалды.

Козубаев Ө.К. «Кыргыз элинин этикалык ойлом тарыхын таанып билүү». – Бишкек, 2019.

Мукасов Ү.М. «Ранние формы религии в контексте возникновения философской мысли кыргызского народа». – Бишкек, 2019.

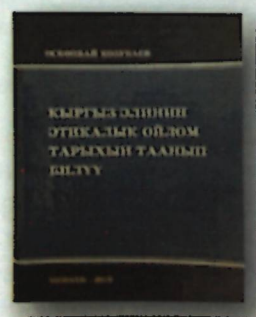
Арабаев Ч.И. «Энциклопедия Гражданского права Кыргызской Республики» // Кыргыз Республикасынын жарандык укук энциклопедиясы. – Бишкек: Турар, 2019.

Рагимов И.М. «Кылмыш жана жаза философиясы» / Которгон Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын мүчө-корреспонденти, ю.и.д., профессор Арабаев Ч.И. – Бишкек, 2019.

Уметалиева-Баялиева Ч.Т. «Балет-оператория К.Молдобасанова «Материнское поле». – Бишкек, 2019.

Сааданбек Ж.С. «Турдакун Усубалиев – лидер нации». – Бишкек: Турар, 2019.

Бабашов А.К., Аалиева Ш.К., Эркинбеков К.Э. «Методические рекомендации по самостоятельной работе для студентов по дисциплине «Основы философии». – Бишкек, 2019.

Сүрөт. Институттун кызматкерлеринин эмгектери

КР УИАнын Д.ж.Алышбаев атындагы Экономика институтунун курамында 5 бөлүм бар. Институтта иштеген кызматкерлердин жалпы саны 33, анын ичинде 30 илимий - кызматкер (анын 1 академик, 9 илимдин доктору, 15 илимдин кандидаты). Бюджет: 5996,8 миң сом, бюджеттен тышкаркы каражат: 2787 миң сом.

ДОЛБООР: «Кыргызстандын экономикасы: SWOT-анализ жана өнүгүүнүн максаттары» 2016-2020-жж.

Маанилүү жыйынтыктар

Изилдөөдө Кыргыз Республикасынын экономикасын структуралык жана мейкиндик трансформациясынын негизги себептери жана регионалдык биригүү топтор менен өз ара таасирлеринин талдоосу жасалды, институционалдык көйгөйлөр жана макрочөйрө факторлорунун ишкердиктин өнүгүүсүнө таасирлери, евразиялык интеграциянын шартында эмгек ресурстарын пайдалануу өзгөчөлүктөрү каралды. Ысык-Көл облусунда туризмдин приоритеттүү өнүгүшүн институционалдык жагынан камсыз кылуу максатында туризм тармагында укук ченемдик мүнөзүндө документтердин топтому жана туристтик-рекреациялык комплексин өнүктүрүүнүн стратегиялык пландаштыруу документтери иштелип чыкты.

Көп жылдык изилдөөлөрдүн негизинде КР УИАнын суверендүү Кыргызстанды коомдук өнүктүрүү көйгөйү боюнча басылмалар топтому чыкты. Бул топтомдор менен иштөө үчүн республика аймагындагы алдыңкы илимпоздор тартылган, анын арасында ИЭнин кызматкерлери да бар.

Евразиялык экономикалык комиссиясы расмий пайдалануу үчүн Институт Беларус Улуттук илимдер академиясынын Экономика институту менен 2019-жылы ЕАЭБ мүчөсү - Кыргызстанда мамлекеттик айыл чарба рынокторун өнүктүрүү боюнча орто жана узак мөөнөттүү болжолдоо изилдөө методологиясын жана апробация практикасын, айыл чарба жана азык-түлүк

рынокторун анализдөө боюнча 287 миң сом суммадагы грантты ишке ашырды.

Мамлекеттер аралык гуманитардык кызматташтык боюнча КМШ мүчө-мамлекеттердин долбооруна ылайык 2019-жылы 2 млн сомдук грант - «КМШ жана ЕАЭБ өлкөлөрүнүн интеграциялык өнүгүү мүмкүнчүлүктөрү-изилдөөчүлөрдүн жана эксперттердин диалогу» аталыштагы эл аралык конференциясына бөлүнгөн.

Институт жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн жыйынтыктары методологиялык окуу куралдарда, брошюраларда, ошондой эле бийликтин аткаруу органдарынын, банк мекемелеринин жана башка финансы-экономикалык институттардын өкүлдөрүнүн катышуусу менен өткөн илимий-практикалык конференцияларда, эл аралык семинарларда, тегерек столдордо жасалган докладдарда, илимий макалаларда жарыяланып, сунушталды.

Институттун чоң өнөктөшү жана тапшырык берүүчүсү болуп КР Өкмөтү, министрликтер жана ведомстволор, жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдары, эл аралык уюмдар жана институттар эсептелет. Бардыгы болуп ар кандай мамлекеттик бийлик органдарына 8 илимий билдирмелер, көрсөтмөлөр жана сунуштар берилген.

Бөлүмдөрдүн жана кызматкерлердин илимий жана илимий-уюштуруу ишмердигин «Мыкты бөлүм» номинациясында баллдык система менен баалоодо Реалдуу сектор көйгөйлөрү бөлүмүнө I-орун, Аймактык

Сүрөт. «КМШ жана ЕАЭБ өлкөлөрүнүн интеграциялык онугүү мүмкүнчүлүктөрү – изилдөөчүлөрдүн жана эксперттердин диалогу» эл аралык илимий-практикалык конференциясы

экономиканы изилдөө бөлүмүнө 2-орун ыйгарылды. «Мыкты изилдөөчү» деп бөлүм башчысы, академик, э.и.д. Турар Койчуев табылган.

Илимий-уюштуруу иштери

Институттун Диссертациялык кеңешинде 4 докторлук, 8 кандидаттык диссертация жакталган. Кызматкерлер Мамлекеттик экзамендик комиссиялардын жанареспублика аймагындагы бир катар ЖОЖдордун ишине катышат, ал эми ЖОЖдун окутуучулары Институттун пландык темаларын иштеп чыгууга катышышат. ЖОЖдордо айкалыштыруучу катары 14 кызматкер сабак берет. Аспирантурага 8 адам тапшырды.

2019-жылы Институт 1 эл аралык конференция өткөргөн. Кызматкерлери 70 конференцияда, тегеректолдо, семинарда, тренингде баяндама жасашкан.

2019-жылы кызматкерлер тарабынан жалпысы 50 илимий эмгек жарыяланган, анын ичинен 3 - монография, 1 окуу китеп, 2 окуу куралы, 44 макала.

Институт КМШ жана Борбор Азия өлкөлөрү: Россия, Казакстан, Тажикстан, Азербайжан, Башкортостан, Кытай, Беларус, Турция мамлекеттеринин тармактык мекемелери, КЭР СУАРдын Борбор Азиядагы Коомдук илимдер академиясы, КР ТИМдин Эл аралык мамилелер институту менен байланышта, «Азия. Стратегия» Борбор Азия аймагынын Стратегиялык изилдөөлөр фондунун өнөктөшү болуп саналат. Институт булар менен катар Борбор Азия жана ШКУ Изилдөөлөр борбору, Россия ТИМинин Москвадагы Эл аралык байланыштар боюнча мамлекеттик институту менен кызматташат. Кореянын Экономикалык саясат институту менен тыгыз байланыш түзүлгөн (кызматташуу тууралуу келишим бар). Ошондой эле РИА КИБинин Экономикалык стратегиялар институту менен байланышта.

КР УИА Экономика институтунун жаны сайты иштейт, анда дайыма институттун ишмердигиндеги маанилүү окуялар чагылдырылып турат. «Экономика» журналынын сайты ачылган.

УИАнын БОРБОРДУК ИЛИМИЙ КИТЕПКАНАСЫ

2019-жылы БИКтин көп профилдүү ишмердүүлүгү электрондук китепкана түзүү максатында фонддорду санариптеп окурмандарды тейлөөнү автоматташтырууга; китепканага илимдин бардык тармактары боюнча басылмаларды топтоого; окурмандарга керектүү илимий маалыматтарды бүт дүйнөнүн илимий ресурстарынан адаттык жана электрондук жолдор аркылуу камсыздоого; китепканалык-библиографиялык кызмат көрсөтүүлөргө; окурмандарды китеп окууга кызыктыруу үчүн ар кандай массалык иш-чараларды жүргүзүүгө жана фонддорду сактоого багытталды. Бюджеттик каржылоо 6497,7 миң сом. с. Бюджеттен тышкары 20.260 АКШ \$.

Китеп фондун санариптөө – бул электрондук китепкана түзүү жана китеп фондун сактап калуу максатында 2019-жылы БИК бардыгы 376 555 барактардан турган 12 521 нуска ар кандай басылмаларды санариптеди. Учурда 18 752 нуска басылмалар санариптелип БИКтин серверинде сакталды жана жалпы фонддун 1,8% пайызын түзөт.

КР УИА БИКтин маалымат порталы менен иш алып барууда 2019-жылы электрондук порталына фонддон алынган жаңы толук текстүү 179 нуска басылмаларды жүктөп учурда илимдин ар кандай тармактарынан алынган 1 380 нуска толук текстүү басылмалар жайгаштырылган.

«ИРБИС-32» электрондук каталог менен кадимки каталогдорго жана электрондук картотекаларга жүктөлгөн маалыматты маалымдоо базаларына (ММБ) жыл ичинде 836 нуска басылмалардын библиографиялык жазылмаларын киргизип, учурда электрондук каталогдун ММБ - 22 439 библиографиялык жазылмаларды түздү.

Ошондой эле тематикалык электрондук жана кадимки картотекалар да Кыргыз Республикасы менен КМШ өлкөлөрүнүн жаңы жарыкка чыккан жыйнактары жана газета, журналдарынан алынган кыргыз окумуштууларынын макалалары менен толукталып, бардык 6 картотекага 2149 аннотацияланган библиографиялык баяндамалары жазылды. Учурда электрондук

Сүрөт. БИК китептер көргөзмөсү

жана кадимки картотекалар базасы 40348 аннотацияланган библиографиялык баяндамалардан турат.

БИК 2019- жылы дүйнөлүк электрондук басмаканалар жана айрым китепканалар менен илимий электрондук басылмаларды акысыз алуу үчүн ар кандай келишимдерди түздү. Натыйжада биздин окурмандарга

тышкы ресурстардан 2153 электрондук макала алынды. Алардын ичинен КМШ өлкөлөрүнүн китепканаларынан алынган орус тилиндеги илимий макалалардын саны 2104 болду. Массалык-маалымат иштери боюнча БИК ар кандай көргөзмөлөр жана комплекстүү-массалык иш чараларды уюштурду. Жыл ичинде бардыгы 59 ар кандай көргөзмөлөр

(29 тематикалык, 31 жаңы түшкөн адабияттар, 3 көчмө) коюлуп, окурмандарга 5995 нуска адабияттар сунушталды. Тематикалык көргөзмөлөр - ар кандай конференцияларга, белгилүү даталарга, белгилүү окумуштуулар менен жазуучулардын юбилейлерине арналды. 2019-жылы БИК окурмандарга 26 557 ооз эки жана жазма түрүндөгү библиографиялык-справкалар менен консультацияларды берди. Бытыркыгасалыштырмалуу 7859 гакөп болуп, китепканага кайрылуулардын саны жылдан жылга өсүүдө. Жыл ичинде 60 доктордук жана кандидаттык диссертациялардын 8 212 аталыштагы адабияттар тизмесинин библиографиясы текшерилди. 2019-жылы 4 көрсөткүчтүн үстүндө иштелип, алардын бири «Библиография изданий НАН КР» Чыг. 23 (2016-2018ж.ж.) ар кандай адабияттардан алынган 479 аталыштагы 1501 библиографиялык маалымат кол менен жасалып бүткөрүлдү.

Төмөнкү 3 библиографиялык көрсөткүчтөр: «Библиография изданий НАН КР» Чыг. 24 (2019

Сүрөт. БИК китептер коргозмосу

Төмөнкү 3 библиографиялык көрсөткүчтөр: «Библиография изданий НАН КР» Чыг. 24 (2019 жылдан баштап) жана аннотацияланган ретроспективдүү 2 көрсөткүчтөрүнө «Озеро Иссык-Куль» (1991-2015 жж.). Ч. 5 менен «Флора и растительность Кыргызстана» Чыг. 3 (1976-1990-жж.) материалдарды жыйноо иштери улантылууда. Жыл ичинде сейрек китептердин латын тамгасы менен жазылган 274 нускасы санариптелип, алардын электрондук варианттары жасалды. Бул жылы, АКШ Блумингтон университетинин китепканасынын илим изилдөөчүсү менен бирге өткөн жылы биргелешип араб

алфавитинде кыргыз, татар, өзүбек, түрк (чагатай), араб жана фарс тилдеринде жазылган 41 уникалдуу сейрек китептердин аннотацияларын жасап бергендигибизге байланыштуу биздин китепканага 2 баалуу китеп тартуулады. Алар «Мухибб ад-Дин ваш-шариа ва мукбил ал-хажж ва-л-каъба ат – Таваккулди ал-Булгари». Араб грамматикасы, сарф. Казань: Тип. Б.Л. Домбровского, 1902 (татар тилинде); «Абдул-Фатах Фумани Тари-и Гилан», история Сиб., 1858 (фарс тили). Бул китептер да реставрацияга муктаж болгондуктан лабораторияда оңдолуп-түзөлүп, алардын паспорттору жасалды.

2019-жылы китеп сактоочу жайлардын салыштырмалуу нымдуулугу текшерилди. Сейрек китептерден 8 жана белекке берилген 2 китеп лаборатория аркылуу микрологиялык 2 ыкма жана кошумча рН-метрия ыкмасы менен алардын кычкылдуулугу изилденип, шектүү болгондуктан алдын ала тазалап, бириндеген барактары кылдаттык менен чогултулуп, реставрацияланды. Лабораторияда бардыгы болуп 338 басылмалар калыбына келтирилди.

2019- жылы БИК жана анын 7 филиалы 20050 окурмандарды маалыматтын бардык түрү менен тейленди.

Окурмандардын ичинен 1500 КР УИАнын окумуштуулары менен кызматкерлери, 909 республиканын окумуштуулары, 1909 аспиранттар менен илим изилдөөчүлөр, ал эми калгандары студенттер, жогорку класстардын мектеп окуучулары, ар кандай мекемелердин адистери ж.б. БИКке кайрылган окурмандардын жалпы саны 130 329 болду.

2019-жылы да ай сайын фонддорду чаңсыздандыруу иш чараларын жүргүзүп, бардыгы 105 120 метр текчедеги адабияттар чаңсыздандырылды.

БИКтеги китептерди сактоодогу электр системасын ремонттон өткөрүү үчүн КР УИАнын жетекчилиги тарабынан 500 000 сом өлчөмүндө акча каражаты бөлүнүп берилди. БИКке китеп карыздары бар «ашынган карызкорлорго» алардан китептерди кайтарып алуу максатында, ар кандай эскертүүлөр жана даректүү жүрүштөр жасалды.

Натыйжада китепканага 25 215 басылмалар кайтарылып алынды.

И.Т. Тайчиев
Тораганын м.а., м.и.д., профессор,
медицина илимдеринин доктору

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫНЫН ТҮШТҮК БӨЛҮМҮНҮН 2019-ЖЫЛДАГЫ КЫСКАЧА ОТЧЕТУ

КР УИАнын Түштүк бөлүмү 3 ИИМдин: А.С. Джаманбаев атындагы Жаратылыш байлыктары институту (ЖБИ); Жалал-Абад илимий борбору (ЖИБ) жана Гуманитардык жана регионалдык изилдөөлөр институтунун (ГЖРИИ) илимий жана илимий-уюштуруучулук иш-аракеттерин координациялайт.

ТБ 8 мүчөсүнүн ичинен академиктер – 5, мүчө-корр. – 3. Академиктердин орточо жашы 74 жаш, мүчө-корр. – 72 жаш. Кызматкерлердин жалпы саны – 166, алардын ичинде 81 илимий кызматкер, 19 илимдин доктору, 1 PhD жана 34 илимдин кандидаты.

Түштүк бөлүмдүн илим-изилдөө институттары 4 долбоордун алкагында иш алып барышып, жалпы суммасы 20404,6 миң сомду түздү. 171,500 сом өлчөмүндө илимий-

техникалык продукция сатылган, незизинде ТБ бюджетти - 21268,9 миң сом.

Басмага чыккан илимий иштердин саны 87, анын ичинен 32 чет өлкөдөн чыккан. Индекстелген журналдардан: ИЦБРИ – 67, Scopus – 2, Web of Science – 2. Жарыкка чыккан монографиялар – 4. Тогуз окуу-усулдук колдонмо. Электрондук ресурс – 1, электрондук китеп – 1. Ойлоп табууга 4 патент алынган. Автордук күбөлүк – 1. Эл аралык жана республикалык деңгээлдеги форумдардын саны – 58, форумдарда катышкан кызматкерлердин саны 129.

Жогорку окуу жайларда иш айкалыштырып келген кызматкерлердин саны 41, ошондой эле 14 илимдин доктору, 26 илимдин кандидаты. Аспиранттардын жалпы саны 45 (2 илимий иш ишке ашырылган).

Сүрөт. Баткен областтык администрациясы менен меморандумга кол коюу учур 26-сентябрь 2019-жыл

А.С. ДЖАМАНБАЕВ атындагы ЖАРАТЫЛЫШ БАЙЛИКТАРЫ ИНСТИТУТУ

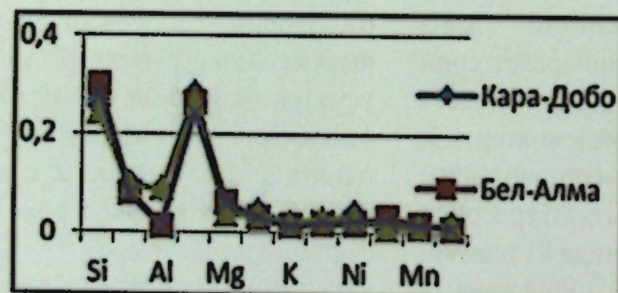
Жалпы кызматкерлердин саны 56, алардын ичинен 30 илимий кызматкер, алардын ичинен үчөө КР УИА академик, 9 илимдин доктору, 1 КР УИА корр.-мүчө жана 12 илимдин кандидаты. 35 жашка чейинки жаш окумуштуулардын салыштырмалуу саны – 35 %.

ДОЛБООР: «Кыргыз Республикасынын Түштүк аймагынын жаратылыш-сырьелук байлыктарын пайдалануу боюнча жогорку натыйжалуу ресурстарды сактоочу технологияларды жана техникалык каражаттарды иштеп чыгуу жана ишке киргизүү» 2019-2021-жж. Бюджет 7552,9 миң сом.

Маанилүү жыйынтыктар

Изилденүүчү көмүрлөрдү массалык күчтөрдүн таасирине негизделген (гравитация) салмактуу чөйрөдө байытуу процесстери изилденди. Гравитациялык процесстер менен байытылып жаткан көмүрдүн чондугу 0,02мм ден 100мм ди түзөт.Кадамжай сурьма комбинатынын базасында көмүргө химиялык анализ жүргүзүлдү. Спектрограф ИВП-28

жана фотомер типтеги ФМ-2, маркасындагы приборлордун жардамы менен көмүргө химиялык анализи жасалды. Бул тажрыйбанын негизинде 50гр. көмүрдө орто эсеп менен 0,851 грамм металлдын аралашмасын болсо, ал эми 1 тоннада 17,51 кг металлдардын аралашмасы бар экен. Мындай көрсөткүч Түштүк регионундагы көмүрлөрдүн күлү көп экендигин көрсөтөт.

Сурет. Көмүрлөрдүн химиялык анализинин графикалык көрсөткүчтөрү

Пиролиздик түзүлүштүн атактуу модели модернизацияланды. Таш көмүрдүн жана күрөң көмүрдүн калдыктары (күлдөрү) боюнча негизги көрсөткүчтөрүн изилдөө баштапкы сырьё менен салыштырмалуу негизги касиеттери көрсөтүлдү: жылуулук берүү 7,9%га жогорулап, тез күйүп кетүү 31,7%га азайган; Кожокелен - жылуулук берүү 6,07%га жогорулап, тез күйүп кетүү 17,8%га азайган; Маркай - жылуулук берүү 10,6%га жогорулап, тез күйүп кетүү 20,3%га азайган; Кызыл-Булак - жылуулук берүү 5,1%га жогорулап, тез күйүп кетүү

48,8%га азайган; Бел-Алма- жылуулук берүү 5,7%га жогорулап, тез күйүп кетүү 62,7%га азайган. Мындан пиролиз процесси аркылуу колдонулган көмүрлөрдүн негизги касиеттери жакшы тарапка өзгөргөндүгүн көрүүгө болот. Өндүрүштүк контролдук вариантка салыштырмалуу, ГОМЖСнин таасири астында гозолордун саны 0,93% дан 6,54% га чейин өскөндүгү такталды. ГОМЖСнын пахтанын өсүүсүнө жана өнүүсүнө тийгизген оң таасирин изилдеп жатып, анын «Кыргыз-5» пахта сортунун түшүмдүүлүгүнүн контролдук вариантка салыштырмалуу өскөндүгүн 1 таблицанда көрсөтүлгөн.

Вариант №	I	II	III	сумма	Түшүмдүүлүгү ц/га	Кабыл албоо
1	32,4	30,7	32,6	95,7	31,9	
2	29,1	27,3	28,8	85,2	28,4	- 3,5
3	30,4	27,9	29,6	87,9	29,3	- 2,6
4	32,3	30,7	31,8	94,8	31,6	- 0,3
5	34,9	33,3	35,0	103,2	34,4	+ 2,5
6	34,7	31,3	33,9	99,9	33,3	+ 1,4

Таблица 1. ГОМЖСнын пахтанын өсүүсүнө тийгизген таасири, ц/ге

1-таблицада көрүнгөндөй, 5 жана 6 варианттар көзөмөлдөгү 1 вариантынан 2,5 жана 1,4 ц/га ашып кетти. Пахтанын түшүмдүүлүгүн көзөмөлдөгү 1-вариантка караганда 5 жана 6- варианттарда жогорулатуу 7,8 жана 4,34 түзгөн.

ГОМЖС пахтанын түшүмдүүлүгүнө гана эмес, пахтанын «Кыргыз 5» сортунун буласынын технологиялык касиеттерине да оң таасирин берет. Анын мисалдары 2-таблицада көрсөтүлгөн.

№ вар.	Буланын чыгышы. %	Буланын бекемдиги. г/с	Метрдик номери	Үзүлүү узундугу, км	Узундугу, мм
1.	36,7	4,8	5580	26,8	32,5
2.	34,5	4,1	5600	25,0	31,4
3.	35,3	4,4	5700	25,6	32,2
4.	35,6	4,2	5500	26,1	32,8
5.	37,3	4,9	5400	27,0	32,5
6.	36,8	4,8	5520	26,6	32,1

Таблица 2. ГОМЖСнын пахтанын буласынын технологиялык касиеттерине тийгизген таасири

2-таблицадан көрүнгөндөй, 5 вариант оптималдуу. Бул вариантта эң чоң: буланын чыгышы-37,3%; буланын бекемдүүлүгү- 4,9 г/с жана буланын үзүлүү узундугу -27,0 км.

Тамырына эмес, үстүнөн азыктандыруу (жер семиткич пайдалануу) бир катар артыкчылыктарга ээ жана үнөмдүү да келет. Тактап айтканда, 1 га аянтка бир топ эле азыраак жер семирткичти пайдаланууга шарт түзөт, анын үстүнө жалбыракка колдонуу анчалык деле чыгымга дуушар кылбайт. Анын артыкчылыгы болуп, өсүмдүк өсүп жаткан өзгөчө учурда кошумча заттарды тез жеткирүү эсептелет. «Береке» гумин-минералдык жер семирткичин пахтанын жалбырагына пайдаланууда гумин-минералдык жер

семирткичтердин өсүмдүктүн өсүшүнө, түшүмдүүлүгүнө, ошондой эле буланын технологиялык касиеттерине таасири пахтанын жалбырак аянтын көбөйтүүгө шарт түзөт. Жүргүзүлгөн талаа тажрыйбаларынын негизинде өсүмдүктүн жалбырагынан азыктандыруу буладан чыгуу боюнча технологиялык касиеттерине оң таасирин тийгизери белгилүү болгон.

Тоо оңор жайынын калдыктарын комплекстүү пайдалануу, технологиялык документациянын пакетин даярдоо жана майда дисперстик калдыктардан капталуучу буюмдарды (жасагаларды) даярдоо боюнча илимий-техникалык көрсөтмө иштелип чыкты.

Илимий-уюштуруу иштери

ЖБИнин ондой кызматкери Ош шаарындагы ЖОЖдордо айкалыштыруучу катары (Ош ТУ- 5 адам, Ош МУ-3 адам, ОГСУ- 3 адам) да сабак беришет.

2019-жылы илимий-изилдөө иштердин жыйынтыгы боюнча 5 монография, 2 окуу-методологиялык курал, 1 электрондук

ресурс, 7 макала (7си чет мамлекеттерде) жарыяланган. Патент алууга 2 арыз берилип, 1 автордук күбөлүк алынган (Р.У. Сулайманов, Р.Э. Асанов, У.К. Абдалиев «Тике турган универсалдык казанды түзүү»). Кыргызпатент, № 3710, 16.09.2019), 14 макала даярдалып, басмага берилген.

ГУМАНИТАРДЫК жана АЙМАКТЫК ИЗИЛДӨӨЛӨР ИНСТИТУТУ

ГАИИде кызматкерлердин жалпы саны 34, алардын ичинен 21 илимий кызматкер, анын ичинен 7 илимдин доктору, 1 phd доктор, 1 академик жана 12 илимдин кандидаты. 35 жашка чейин жаш окумуштуулардын үлүшү - 21,6 % түзөт.

ДОЛБООР: «Ааламдашуу шарттарында Кыргызстандын түштүк аймагынын өнүгүүсүнүн социалдык-гуманитардык аспектери». 2019-2021-жж. Бюджет - 4135,5 миң сом.

Маанилүү жыйынтыктар

«Социалдык көп түрдүүлүк шарттарында тарыхый жана маданий мурастарды изилдөө жана коргоо» теманын алкагында Кыргызстандын түштүгүндө тарыхый жана маданий эстеликтерди изилдөө, системалаштыруу жана коргоо жаатында изилдөө иштери жүргүзүлдү.

«Ош – 2019-жыл түрк дүйнөсүнүн борбору» Ош шаарынын мэриясынын программасынын алкагында Ош шаарынын совет мезгилиндеги тарыхтын негизги

аспекттери изилденип, «Байыркы жана жаш Ош» аталыштагы коллективдик монография даярдалып жатат. Архивдик изденүүлөр жүргүзүлүп жана монографиянын иллюстративдик материалдардын топтому түзүлүп бүттү.

Жаш ишкерлер Ассоциациясы менен кызматташуу жүргүзүлүүдө. Институттун кызматкерлери Ош шаарынын экономикалык өнүгүү стратегиясын түзүүдө эксперт катары катышты.

Сүрөт. «Кыргызстандагы суу ресурстары жана аны пайдалануудагы көйгөйлөр» темасы боюнча тегерек стол

Алымбек Датканын 220 жылдыгына карата ОшМУ менен биргеликте «Кыргызстандын тарыхында Алымбек Датканын Кыргыз мамлекеттүүлүгүн түптөөдөгү орду жана ролу» деген темада илимий-практикалык конференция өткөрүлдү. ОшМУ менен биргеликте мамлекеттик жана саясий ишмер Т. Усубалиевдин 100 жылдыгына карата «Кыргызстандын суу ресурстары жана аларды пайдалануунун көйгөйлөрү» аттуу тегерек стол өткөрүлдү. Сулайман-Тоонун аймагындагы монументалдык скульптуралардын жана байыркы артефакттардын абалына социалдык жоопкерчиликке тарбиялоо максатында ОшМУнун студенттерине «Сулайман-Тоо – Бүткүл дүйнөлүк мурастын эстелиги» аттуу атайын курс иштелип чыгарылды. «Сулайман-Тоонун байыркы артефакттарын сактап калабыз» аттуу мастер-класс Ош Мамлекеттик Университетинин студенттерине өткөрүлдү.

Июнь айында Институттун кызматкери Англиянын Эксетер Университетинде European Society for Central Asia Studies (ESCAS) 2019 эл аралык илимий практикалык конференцияда «Security Practices and the Survival of Cafés in Southern Kyrgyzstan» темада доклад жасады.

Илимий-уюштуруу иштери

Институтта аспирантуранын күндүзгү бөлүмүндө 2, сырттан окуу бөлүмүндө 42 аспирант бар.

2019-жылда Окумуштуулар кеңешинин 9 отуруму өткөрүлүп, 30дан ашуун маселе каралган. Институттун кызматкерлери 15 уюмдар, ЖОЖдор тарабынан уюштурулган конференцияларга жана семинарларга активдүү катышып келүүдө.

2 монография, 4 окуу куралы, жалпысынан 67 публикация, анын ичинен 29 макала, Scopus-2, ИЦББРИ - 5 жарыкка чыкты.

ЖАЛАЛ – АБАД ИЛИМИЙ БОРБОРУ

Кызматкерлердин жалпы саны - 76 адам. Анын ичинен: - илимий кызматкерлер - 30, КР УИАнын академиги - 1, илимдин доктору - 3, илимдин кандидаты - 10. 35 жашка чейинки жаш окумуштуулардын катышы - 10,0%. Бюджет: 8716,2 миң сом.

ДОЛБООР: 1. Түштүк Кыргызстандын тоолуу аймактарындагы жаңгак-момолуу жана ийне жалбырактуу токойлорунун биоэкологиялык өзгөчүлүктөрү жана туруктуулук касиеттери. 2019-2021-жж.

Маанилүү жыйынтыктар

Жаңгактын, мистенин жана бадамдын генетикалык ар түрдүүлүгүн сактоо, селекция жана вегетативдик жолу менен көбөйтүүнүн ыкмалары изилденди.

Жаңы ыкма менен жаңгак, мисте боюнча кыйыштыруу иштери жүргүзүлдү, 200 даанадан ашык тез мөмө бере турган формалар уланды. Алардын ичинен 150 даана көгөрдү же болбосо 75%. Кыйыштырылган көчөттөр күносканада өстүрүлүүдө. Формалардын ар түрдүүлүгүн изилдөөдө бир топ жаңы формалар аныкталды. Иран Ислам Республикасынын аймактарындагы өскөн жогорку түшүмдүү мистенин сорту Акбаринин уруктарын изилдөөлөрдөн өткөрүү максатында алынып келинген. Алынып келинген жогорку сапаттагы уруктар себүүгө

даярдалып, Тоскол-Ата токой чарбасынын территориясына себилди.

– Ачуу бадамдын уруктарынын техникалык мүнөздөмөлөрү (ядросу, жаңгактын олчому, тышынын калыңдыгы) аныкталды.

– 2019-жылы жыйналган үлгүлөрдүн негизинде ширин бадамдын сортторунун техникалык көрсөткүчтөрү (жаңгактарынын өлчөмдөрү: узуну, туурасы, жоондугу жана фенологиясы) аныкталды.

Изилденип жаткан сорттордун маңыздарынын чыгуусун шарттуу түрдө 3 класска бөлүүгө болот:

1. Маңызын чыгуусу 50% жогору. Бул класска Гурзуф – маңызынын чыгуусу 57% жана Нонпарель маңызынын чыгуусу - 50,4% сортторун киргизүүгө болот.

2. Маңызын чыгуусу 40%дан 50%га чейин. Бостандык – 40,1, Прянный – 41,1, Космический – 42,2, Бумажно скорлупый – 43, Никитский – 45,5% сортторун киргизүүгө болот.

3. Маңызынын чыгуусу 30%дан жогору. Бул класска Поздний – 30,2, Техас – 30,8, Выносливый – 37,7 жана F-1710 сортторун кошууга болот.

Формалардын ар түрдүүлүгүн изилдөөдө бир топ жаңы формалар аныкталды. Мөмөсү

Сүрөт. Тамырланып өстүрүлгөн грек жаңгагынын көчөттөрү

Популяцияларда математик моделдөө менен биологиялык процесстердин теориялык иштеп чыгуусунда төмөнкү жыйынтыктар болду:

– Сапаттары өзгөрүүдө жаңы математикалык модель түзүлдү, эволюция процессинде жаңгактын жана башка түрлөрүнүн маңызынын чыгышы %, сырткы кабыгынын калыңдыгы ж.б.

– Дарактын бийиктигинин өзгөрүшү боюнча аллелдик эмес гендердин санына байланыштуу (аа вв..) жана диплоид (2n=32) биргеликте жана организмдин соматик клеткасы менен.

Кара-Булак тажрыйбалык участкасындагы мисте токойлорунда жупсуз жибек курттуна каршы «Бактоцид» биопрепарат менен биологиялык тестирилөө жүргүзүлдү (1 таб.). Таблицада көрүнүп тургандай, 1-концентрациядагы препараттан зыянкечтин курттары биринчи суткада эле 100%ы өлгөн, ал эми кийинки концентрацияларда 2-суткада личинкалар 100%ы өлгөн. Ошондой эле жыйынтыкты талаа шартынан да байкоого

чоң (f maxima): форма ДР – 1936 (1), ДР – 1936 (2), ДР 1936 (3), форма ЗР – 81, МБО – 62: Форма БК-53(1)УА-45, СБП-2012, Пекановидная №2, БКЛ-19, КС- 64, БЖК-95, ШК-74, УК – 60, БЧС-1, СС-24.

Жогорку көрсөтүлгөн плюстук формалар формалык ар түрдүүлүктөрдү изилдөө үчүн, синтетикалык селекцияга, өндүрүштүк жаңгакчылыкка жана филогенетикалык маселени чечүүгө пайдаланууга колдонсо болот.

Сүрөт. Ширин бадамдын сортторунун техникалык көрсөткүчтөрүн аныктоо

болот. Токойдо 10 мисте багын 1:100+10 мл адюмакс концентрациясындагы

Бактоцид препараты менен дарылашкан, мында биологиялык натыйжалуулук 70-85%ды түзгөн.

1:100, 1:200, 1:1000 концентрациядагы «Энтолею» биологиялык препараттын лаборатория-талаа шарттарында былжырак чие таарыгычына каршы колдондук. Тажрыйба Көк-Жаңгактагы «Көлмө» тажрыйбалык участкасындагы долоно токойлорунда жүргүзүлдү

Жаңгак токойлорунда зыянкечтерди азайтуу үчүн активдүү биологиялык препараттын эки түрү колдонулган: жибек көпөлөккө каршы «Бактоцид»; былжырак чие таарыгычына каршы «Энтолею».

Зыянкечтин «Энтолею» препаратына өтө сезимтал экендиги белгилүү болгон. Энтолек Адюмакс менен кошулганда препаратты чачкандан кийинки алгачкы күнү эле талаа шарттарында да, лабораториялык шарттарда да зыянкечтерди 100%га жок кылат (салыштырма таблица 2-3).

Таблица 1. «Бактоцид» препаратынын жупсуз жибек көпөлөгүнүн 3-4 жаштагы курттарына каршы күрөшүүдө биологиялык эффективдүүлүгү

Препараттын аталышы	Иштелүүчү суюктуктун концентрациясы	Жибек көпөлөктүн саны	Күндөр боюнча гусеницанын өлүмү					Бардык өлгөнү	Өлгөнү %
			1-күн	2-күн	3-күн	4-күн	5-күн		
«Бактоцид»	1:100	150	144	6	-	-	-	150	100%
	1:200	150	96	14	19	12	9	150	100%
	1:1000	150	81	28	26	7	-	150	100%
контроль		150	0	1	3	2	5	11	7,5

Энтолек менен дары чачылган дарактардын ар биринде былжырак чие таарыгычынын личинкалары 2-3-күндөн кийин жүргүзгөн каттоо боюнча ар бир даракта 100дон ашык өлгөн личинкалар эсептелди. Тирүү личинкалар ар биринчи күнкү каттоодо 3-4кө жетти, кийинки күндөрдө 100% өлгөндүгү

аныкталды. Препараттын курчап турган чөйрөгө терс таасири жок, жылуу кандуу жандыктар үчүн авируленттүү, уулуктурбоочу зат, организмдин клеткаларына кирбейт жана көбөйбөйт, инфекциялык процессти чакырбайт. Кеңири таралган арпа өсүмдүгү да изилденди.

Таблица 2. Лабораториялык шартта «Энтолек» препаратынын былжырак чие таарыгычынын 2-курактагы курттарына каршы күрөшүүдө биологиялык эффективдүүлүгү

Препараттын аталышы	Концентрациясы	Личинканын саны	Күндөр боюнча личинканын өлүмү			Бардык өлгөн личинканын саны	Өлгөнү %
			1-күн	2-күн	3-күн		
«Энтолек»	1:1000	250	250	0	-	250	100%
	1:2000	250	243	7	-	250	100%
	1:10000	250	215	35	-	250	100%
контроль		250	0	6	-	6	2,4%

Таблица 3. Талаа шартында «Энтолек» препаратынын былжырак чие таарыгычынын курттарына каршы күрөшүүдө биологиялык эффективдүүлүгү

Препараттын аталышы	Концентрациясы	Личинканын саны	Күндөр боюнча личинканын өлүмү			Бардык өлгөн личинканын саны	Өлгөнү %
			1-күн	2-күн	3-күн		
«Энтолек»	1:1000	250	250	0	-	250	100%
	1:2000	250	243	7	-	250	100%
	1:10000	250	215	35	-	250	100%
контроль		250	0	6	-	6	2,4%

ДОЛБООР 2: Жалал-Абад областынын аймагындагы геоэкологиялык коркунчтарды алдын алуу жана альтернативдүү энергия булактарын өнүктүрүүнүн уникалдуу жолдорун илимий камсыздоо. 2019-2021-жж.

Маанилүү жыйынтыктар

Күн элементине күн нурунун интенсивдүүлүгүнүн таасирин изилдеп, р-п өтүүлөрүнүн ПАК тин аныктоо максат кылынган.

Р-п өтүүдөгү тегиздикке тик, р-п контактына контакттык линиясына тегиз (параллель) түшүүчү күн нурунун таасирин аныкталды.

Изилденип жаткан жердин жер кыртышынын физика-механикалык мүнөздөмөсү боюнча маалыматтар даярдалып, керектүү маалыматтар тандалып алынды, ошондой эле каралып жаткан беткейдин туруктуулугу ошол аймакка тиешелүү айрым жер тилкелеринин жана жалпы чыңалган-деформациялык абалын аныктоо үчүн топогеодезиялык маалыматтар алынды:

– Сузак районунун Көк-Арт дарыясынын бассейниндеги көчкү агымдарынын пайда болуу өзгөчөлүктөрү аныкталды, көчкү коркунучу бар беткейлердин туруктуулугун баалоо иш чаралары иштелип чыкты жана Көк-Арт АӨнүн жерлерин коргоо илимий негизде аныкталды;

– Кара-Март айылында жайгашкан Жапарбаев мектебинин каршысындагы

көчкү агымдарынын пайда болуу өзгөчөлүктөрү аныкталып, көчкүнүн топосъемкасы түзүлдү;

– Жер кыртышынын чөгүп кетүүгө карата салыштырмалуу көз каранды коэффициентинин таблицасы түзүлдү;

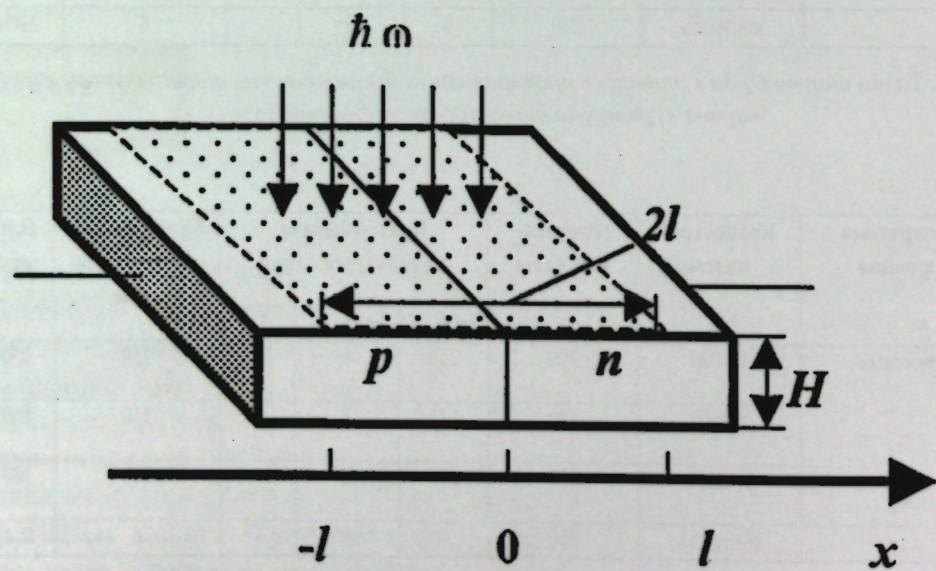
– Жердин өз салмагынан чөгүүсүнүн суммардык чондугун эсептөө таблицасы түзүлдү;

– «Кыргыз Петролеум Компани» компаниясынын аймагындагы жер кыртышынын физика-химиялык касиеттери аныкталып, бүгүнкү күндө анализдерди тактоо жана чечмелөө иштери жүрүп жатат;

– Көк-Арт аймагындагы суунун жана топурактын курамындагы нефти калдыктарынын сакталышына анализ жүргүзүлдү.

Илимий-уюштуруу иштери

2019-жылы илимий-изилдөө иштеринин жыйынтыгы боюнча 1 илимий окуу курал жарыяланып, 1 электрондук китеп иштелип чыкты, 26 макала басылып чыкса, анын 12 чет мамлекеттерде жарык көрдү, 4 патент жана автордук күбөлүк алынды, 9 макала жана 1 тезис даярдалды.

Сүрөт. Күн нурунун р-п өтүүсүнө тик түшүүсү

ЭЛ АРАЛЫК КЫЗМАТТАШУУ жана КООМЧУЛУК МЕНЕН БАЙЛАНЫШ БӨЛҮМҮ

Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын эл аралык кызматташуу жана коомчулук менен байланыш бөлүмү 2019-жылы бардык илимий тармактар боюнча өзүнүн ишмердүүлүгүн жүргүзүп, чет өлкөлүк жетектөөчү илимий борборлор менен илимдин баардык тармактары боюнча эл аралык байланыштарды өнүктүрүүгө багыттады. Баса белгилеп кетүүчү нерсе, КР УИАнын Эл аралык кызматташуу жана коом менен байланышуу бөлүмү 2018-жылдан баштап КР УИАсына алгачкылардан болуп инвестиция тарткан уюм болуп калды.

2019-жылы эл аралык кызматташуу жана коомчулук менен байланыш бөлүмү Президиумга бюджеттен тышкары 18 000 доллар алып келди, ошондой эле бир нече чоң иш-чаралар өткөрүлдү.

1. «2019 жыл региондорду өнүктүрүү жана санариптештирүү жылы» деп жарыяланган Президенттин курсуна ылайык, ошондой эле Кыргыз Республикасынын 31.03.2017 КРнын өкмөт тарабынан бекитилген 2018-2022-жылдары региондорду өнүктүрүү концепсиясына ылайык бул программа региондорду тармактык өнүктүрүү саясат комплекстүү өнүктүрүүгө негизделип өз алдынча болууга умтулууга шарт түзөт. 2019-жылдын 2-июлунда КР УИАнын эл аралык кызматташуу жана коомчулук менен байланыш бөлүмү «Илим жана билим берүү региондорду өнүктүрүүнүн жана санариптештирүүнүн фактору катары» деп аталган биринчи эл аралык илимий инновациялык форумду Ош шаарында региондорду өнүктүрүү жана санариптештирүү жылына арнап өткөрдү.

Сүрөт. «Илим жана билим берүү региондорду өнүктүрүүнүн жана санариптештирүүнүн фактору катары» аталыштагы I эл аралык илимий-инновациялык форуму

Форумдун негизги максаты болуп региондордо илимди өнүктүрүү боюнча мамлекеттик стратегияны аныктоо, академиялык жана регионалдык илимий-изилдөө мекемелердин ошондой эле ЖОЖдор ортосундагы байланышты бекемдөө, Кыргыз Республикасынын чектеш жайгашкан илимий-изилдөө мекемелери менен кызматташууну жолго коюу эсептелет.

2. Кыргыз Республикасынын Президенти С.Ш Жээнбековдун 2017-жылдын 13-декабрында Өзбекстан Республикасына болгон иш сапарынын алкагында КР УИА менен Өзбекстан Республикасынын илимдер академиясынын ортосунда илимий-техникалык кызматташууну өнүктүрүү боюнча келишимге ылайык КР УИАнын эл аралык кызматташуу жана коомчулук

менен байланыш бөлүмүнүн 2019-жылдын 5-9-сентябрында КР УИАнын Ысык-Көлдөгү «Илим» пансионатында эл аралык илимий практикалык семинар өткөрдү.

Бул иш-чара Өзбекстан Республикасынын илимдер академиясынын Президенти, академик Б.С Юлдашевдин демилгеси менен өткөрүлдү.

Сүрөт. Эл аралык илимий-практикалык семинар

Бул семинарга УИАнын илимий-изилдөө институттарынын кызматкерлери, мамлекеттик жана жеке менчик телерадиокомпаниялардын журналисттери катышып, семинардын жыйынтыгында сертификаттар тапшырылды.

Өткөн жылы төмөндөгү келишимдерге кол коюлду:

– Илимий жактан алмашуу программалары боюнча Сикоку университети менен КР УИАнын ортосундагы меморандум;

– КЭРдин Түндүк-Батыш политехникалык университети менен КР УИАнын ортосундагы меморандум;

– Кувейт илимий изилдөөлөр институту менен КР УИАнын ортосундагы кызматташуу боюнча меморандум;

– Монголия илимдер академиясы менен кызматташуу тууралуу меморандум.

Бардыгы болуп 2019-жылы төрт эл аралык келишимге кол коюлду Россия илимдер академиясы, Беларус Республикасынын Улуттук илимдер академиясы, Украинанын Улуттук илимдер академиясы менен кол коюуга келишимдер даярдалды.

КР УИАнын эл аралык бөлүмүнүн тарабынан 7 илимий изилдөө институтунун 8 кызматкери төмөндөгү өлкөлөргө жөнөтүлдү: Кытай, Бангладеш, Таиланд, Белорусия,

3. 2019-жылдын 12-14-ноябрында КР УИАда биринчи жолу «Илимий ишмердүүлүк жана ММК» деген темада мастер-класс өткөрүлдү. Бул иш-чараны КР УИАнын эл аралык кызматташуу жана коомчулук менен байланыш бөлүмү Конрад Аденауэр атындагы фондун колдоосу менен КТРК менен биргеликте өткөрдү.

Монголия, Өзбекстан академияларынын эл аралык ассоциациясынын кеңешинин жыйынына катышууга, эл аралык форумдарга катышууга, илимий инновациялык конференцияга катышууга жана билим алууга жөнөтүлдү. Илимдер академияларынын эл аралык ассоциациясы жана мүчөлөр менен кызматташуунун алкагында КР УИА илимдер академиясы эл аралык ассоциациясынын түзүлгөндүгүн 25 жылдыгына арналган салтанаттуу иш-чарага катышты. КМШнын нанотехнологиялары боюнча эл аралык борборунун мүчөсү, аткаруу комитети академиялар аралык кеңеш, илимдер академияларынын ассоциациясы жана Азия өлкөлөрүнүн илимий коомчулугу менен кызматташууда.

КР УИА ANSOнун негиздөөчүлөрүнүн бири болуп калды. Бул уюм – «Бир алкак – Бир жол» демилгесинин алкагындагы эл аралык кызматташуу уюму. Ал өлкөлөрдүн ортосундагы илимий-изилдөөлөр тармагында кызматташууну кеңейтип изилдөөнүн жыйынтыктарын чогуу колдонуу региондогу мамлекеттердин баардыгына пайдалуу болуп саналат.

Мындан сырткары УИА – академиялар аралык кеңешинин глобалдуу сетинин

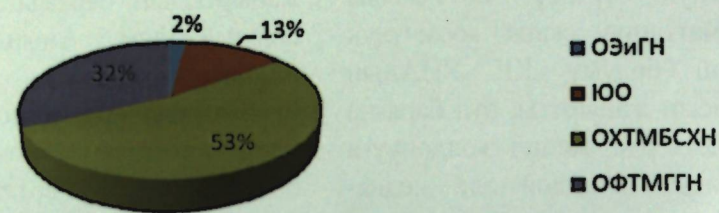
мүчөсү, Азия илимий коомчулугун жана академиялар ассоциациянын, илимдер академияларынын эл аралык ассоциациянын, КМШнын нанотехнологиялары боюнча эл аралык борборунун мүчөсү. 2019-жылы эл аралык кызматташуу жана коомчулук менен байланыш бөлүмү КР УИАнын интернет баракчасын жаңыртты, бул баракча смартфон планшеттерде жеңил колдонууга ылайыкташтырылды, ошондой эле медиа-контент менен толукталды. Жаңылыктар, макалалар, илимий окуялардын обзору

жана презентациялар сайт менен жаңы таанышкандар үчүн маалымат алуунун процедурасы жөнөкөйлөштүрүп, жазылган баракчадагы сүрөттөр жана эпизоддор жаңыртылып, баракча эстетикалуу, заманбап болуп калды. Анын иштөө функциясы жакшырды.

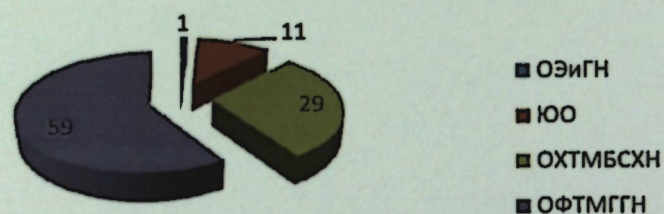
Бул долбоордун негизги максаты илимий маалыматтарды коомчулукка жеткирүү болуп саналат. Эл аралык кызматташуу жана коомчулук менен байланыш бөлүмү 987 катты кабыл алып, иштеп чыгып, кайра жооп берди.

2016-жылдагы бөлүмдөр боюнча эл аралык фонддордун гранттарынын салмактык үлүшү

2017-жылдагы бөлүмдөр боюнча эл аралык фонддордун гранттарынын салмактык үлүшү

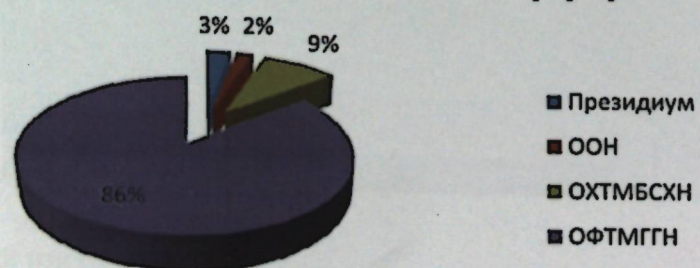

2018-жылдагы КР УИАнын Президиуму тарабынан тартылып келген инвестициялардын көрсөткүчтөрү

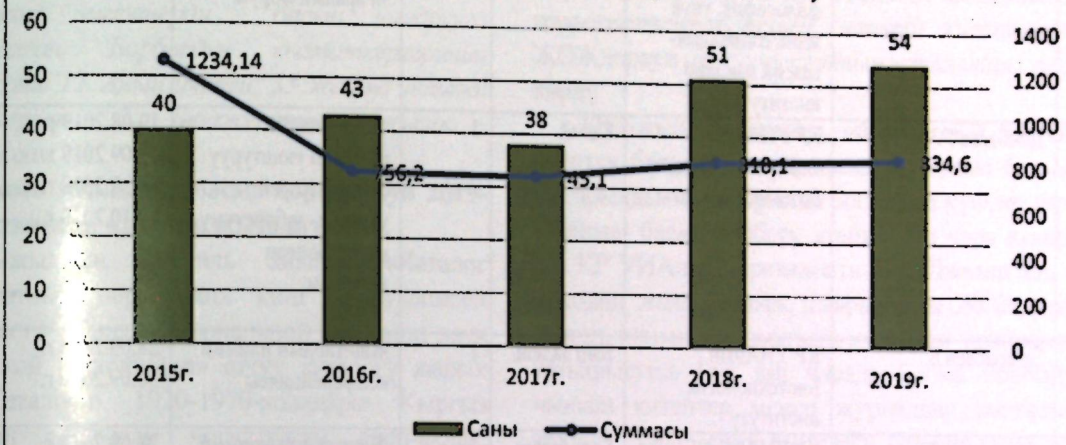
2018-жылдагы бөлүмдөр боюнча эл аралык фонддордун гранттарынын салмактык үлүшү

2019-жылдагы бөлүмдөр боюнча эл аралык фонддордун гранттарынын салмактык үлүшү

КР УИА эл аралык илимий фонддордун долбоорлорунан каржылануу динамикасы (АКШ долл.)

Эл аралык байланыштардын көрсөткүчтөрү

№	ФИО	Институт	Өлкөлөр	Саны	Конференциянын темалары	Дата
1	Саралаев Н.К.	А. А. Алтмышбаев атындагы философия, укук жана социалдык-саясий изилдөө институту	Кытай	2	КНРдин 70 жылдык юбилейине арналган эл аралык форум	05.11.2019 г. 06.11.2019 г.
2	Донбаева Г.Ч.	КР УИАнын Э. Гареев атындагы Ботаникалык багы	Кытай	1	Ботаникалык иштерди уюштуруу боюнча Корей улуттук арборетуму менен болгон келишим	19.08.2019 г. 07.09.2019 г. 16.10.2019 г. 26.10.2019 г.
3	Эрменбаев Б.	КР УИАнын Биотехнология институту	Бангладеш	1	Жаштардын илимий конференциясы	28.09.2019 г. 30.09.2019 г.
4	Алыкулова Г.	КР УИАнын Биотехнология институту	Бангладеш	1	Жаштардын илимий конференциясы	28.09.2019 г. 30.09.2019 г.
5	Курманкулов Н.Ш.	КР УИАнын Эл аралык кызматташуу жана комчулук менен байланыш бөлүмү	Таиланд, Белоруссия	2	ИАЭА (МААН) иш планын түзүү сессиясы	03.11.2018 г. 06.11.2018 г. 31.05.2018 г. 01.06.2018 г. 05.05.2019 г. 06.05.2019 г.
6	Асанканов А.А.	КР УИАнын Б. Джамгерчинов атындагы Тарых, археология жана этнология институту	Япония	1	Эл аралык конференция	январь, 2019
7	Жунусов Г.С.	КР УИАнын тоо физиологиясы жана медицина институту	Бангладеш	1	Суу маселелери	12.09.2019 г. 13.09.2019 г.
8	Канатбекова Н.	Математика институту	Кытай	1	Эл аралык илимий конференция	30.11.2019 г. 07.09.2019 г.

«ИЛИМ» МААЛЫМАТ-БАСМА БОРБОРУ

«Илим» маалымат-басма борбору өндүрүш бөлүмүнөн турат.

Борбордун ишмердиги илимий, илимий изилдөө, окутуучулук эмгектерди басып чыгарууга багытталган. Борбордун кызматкерлеринин жалпы саны 12. Анын ичинен: 35 жашка чейинки кызматкерлер – 7, Бюджеттик каржылоо – 1,913,7 м.сам.

«Илим» маалымат-басма борборунун 2019-жылы аткарган ишинин жыйынтыгы

2019-жылдын февраль айында «Каталог старопечатных персидских книг и рукописей Рукописного фонда Национальной академии наук Кыргызской Республики» аттуу каталогу жарык көргөн. Каталогто 1920-1970-жылдары Кыргыз калкынын арасынан чогултулган адеп-ахлак, билим берүү маселелери боюнча кол жазмалардын илимий баяндамалары кирген. Дагы бир катмары негизинен поэзиялык мүнөздү жана адабий чыгармаларды камтыйт.

Эски кол жазмалар каталогунун КР УИАнын басма борборунда жарыяланып, басылып чыгарылышы фонддун материалдары сакталып, жалпы коомчулукка маалымдалышына шарт болот. 2019-жылдын башында Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер академиясынын 2018-жылдын кыскача жылдык отчетунун мукабасы заманбап дизайн менен жасалып, толугу менен жаңыртылып, илимий изилдөө институттарынын жана илимий кызматкерлердин жетишкендиктерин түстүү сүрөттөр менен чагылдырып басылып чыгарылды.

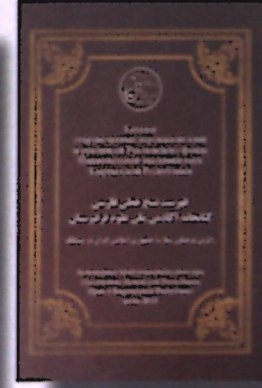
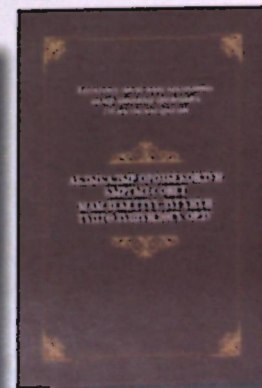
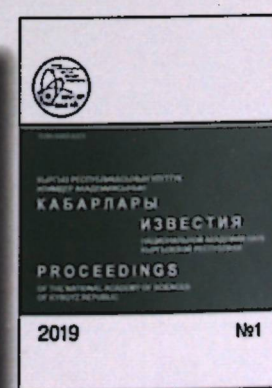
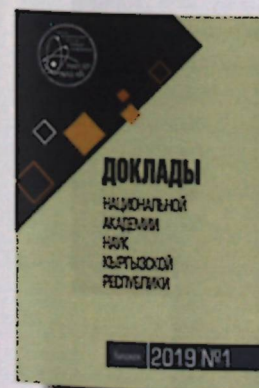
2019-жылдын ноябрь айында жарык көргөн «Доклады НАН КР» журналына илимдин 9 тармагы боюнча, 23 макала жарыяланды. 2019-жылдын март айында жарык көргөн «КР УИАнын

кабарлары» №1 журналына, илимдин 11 тармагы боюнча 21 макала жарыяланды. Журналдын жарыяланган санына КР УИАнын академиктери, корреспондент-мүчөлөрү, илимий кызматкерлер, ЖОЖдордун окутуучуларынын макалалары жарык көрдү.

2019-жылдын октябрь айында «КР УИАнын Түштүк бөлүмүнүн жарчысы» журналы басылып чыгарылды. 6-ноябрьда Басма сөз күнүнө карата «Илим» басма борбору атайын иш чара өткөрүп, ага КР УИАнын Президенти М.С.Джуматаев, чет өлкөдөн жана Бишкек шаарындагы ЖОЖдордон келген илимий кызматкерлер менен аспиранттар катышышты. Бул иш чарада Басма борбордон чыккан китептер менен журналдар көргөзмөгө коюлду. Мекеменин ичиндеги байланышты жана биримдикти чыңдоо, окумуштуулардын илимий шыктануусун жогорулатып, аларга дем берүү, иштерин жайылтуу максатында даярдалуучу «Академ-Пресс» гезити басылып чыкты. Ошондой эле КР УИАнын жетекчилигинин буйрутмалары убагында аткарылып турду.

2019-жылы басылып чыгарылган басылмалар: Б. Джамгерчинов атындагы тарых, археология жана этнология институту тарабынан «Абдыкадыр Орозбековдун Кыргыз Совет мамлекеттүүлүгүнүн түптөлүшүндөгү орду» китеби, Ч. Уметалиеванын «Балет-оратория. «Материнское поле» К. Молдобасанова» монографиясы.

КР Жогорку аттестациялык комиссиянын Илимий чыгарылыш сайттарына төмөнкү журналдардын материалдары жүктөлдү. ИЦББРИ сайтына төмөнкү журналдардын макалалары жүктөлдү.

2019-жылы ЖҮРГҮЗҮЛГӨН ОНДОП-ТҮЗӨП, КАЛЫБЫНА КЕЛТИРҮҮ ИШТЕРИ

А. АЛТМЫШБАЕВ атындагы ФИЛОСОФИЯ, УКУК жана СОЦИАЛДЫК-САЯСИЙ ИЗИЛДӨӨ ИНСТИТУТУ

2019-жылы Институттун корпусу толук капиталдык ондоодон өткөрүлүп бүтүп, бөлүмдөр компьютердик техника менен жана офис эмеректери менен жаңыланды жана жаңы өздүк сайт ачылып ишин алып барууда. Институттун корпусу заманбап өрт өчүрүүчү жабдыктар менен толук камсыздалды.

Келечекте демөөрчүлөрдүн жардамы менен чоң конференц залды толук ондоп-түзөө иштерин жүргүзүп, электрондук окуу залын ишке киргизип, бөлүмдөрдү компьютердик технологиялар менен жабдуу милдети турат.

СУУ КӨЙГӨЙЛӨРҮ жана ГИДРОЭНЕРГЕТИКА ИНСТИТУТУ

2019-жылы Суу көйгөйлөрү жана гидроэнергетика институту тарабынан төмөндөгү ремонттоо-калыбына келтирүү иштери жүргүзүлдү:

1. Институттун имаратынын чатыры капиталдык ремонттон өттү, шифери темир черепицага алмаштырылды, суу өтүүчү түтүктөр орнотулду.

2. Суу көйгөйлөрү жана гидроэнергетика институтунун экинчи кабатына, түштүк жана чыгыш фасадына ремонт жүргүзүлдү.

3. Имараттын айланасы жашылдандырылып, бактар, жалбырактуу көчөттөр

отургузулуп, көрктөндүрүлдү, таштанды үчүн контейнерлер коюлду.

4. Жөө адамдар үчүн кыябанга брусчатка жаткырылды

5. Имаратка жарык чырактары коюлду.

Илимий кызматкерлер үчүн иштөө шарттары жакшыртылып, өркүндөтүү үчүн чаралар көрүлдү.

Институттун административдик-башкаруу курамы жана илимий кызматкерлери үчүн жаңы офистик мебелдер сатылып алынды.

МУРДА

АЗЫР

П.А. ГАНА атындагы ТОКОЙЛОРДУ ИЗИЛДӨӨЧҮ ИЛИМИЙ-ӨНДҮРҮШТҮК БОРБОРУ

3 мекеменин чатырын алмаштыруу иштери бүткөрүлдү (башкы имарат, лабораториялар, казан турчу бөлмө) Жалпы 1 400 000 тыс. сом коромжуланган.

МУРДА

АЗЫР

Э.З. ГАРЕЕВ атындагы БОТАНИКАЛЫК БАК ИЛИМ-ИЗИЛДӨӨ ИНСТИТУТУ

Отчеттук мезгилде Э. Гареев атындагы Ботаникалык бактын оранжериясын, лабораториясын жана М. Горький көчөсүндөгү аң түрүндөгү эки күнөскана лабораторияны оңдоп түзөө жана калыбына келтирүү иштери жүргүзүлдү. Ахунбаев 1а көчөсүндөгү Ботаникалык бактын аймагына видео көзөмөл коюлду.

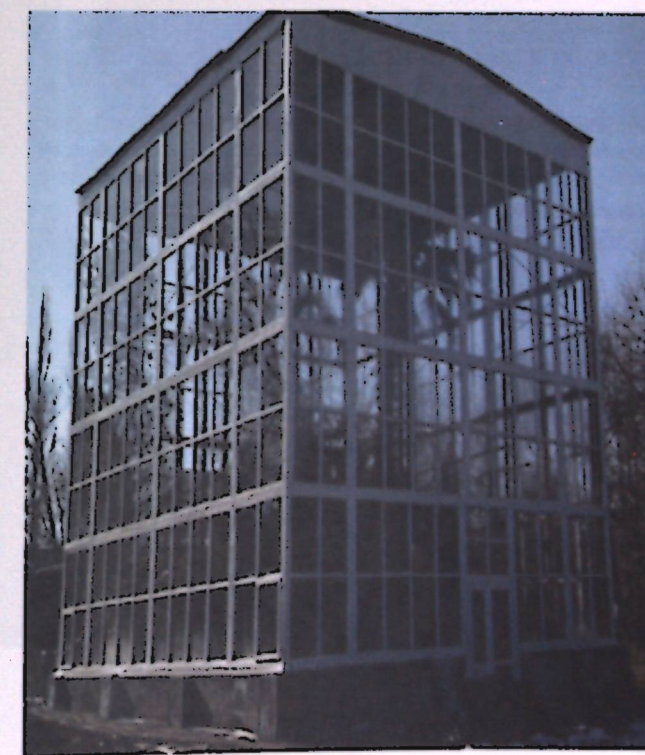
РЕМОНТ УЧУРУ

МУРДА

АЗЫР

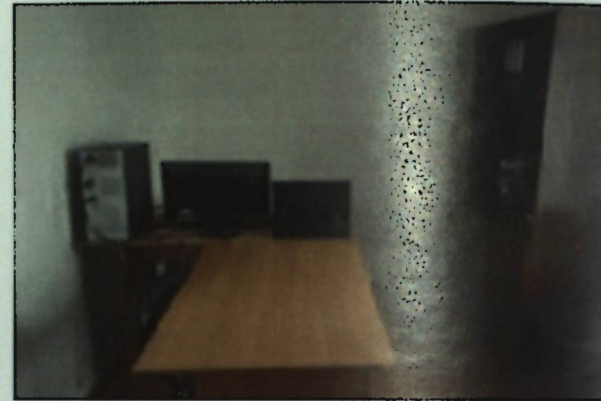
Нарын шаарындагы филиалда аңтүрүндөгү күносканалар ремонттолуп, кабинеттерде ондоп-түзөө иштери жүргүзүлдү

Нарын шаарындагы филиалга эки жумушчу кабинети бөлүнүп, эмеректер, компьютер менен жабдылды, өрткө каршы шаймандар коюлду, айыл-чарба инвентарлары жана башка керектүү шаймандар бөлүнүп берилди. Тегерек чети тосулуп, электр жарыгы киргизилип, телефон, интернет коюлду.

МУРДА

АЗЫР

Б. ДЖАМГЕРЧИНОВ атындагы ТАРЫХ, АРХЕОЛОГИЯ жана ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТУ

2019-ж. ТАЭ институтунда Дирекциянын кабылдамасы, холлу, коридоруна толук ондоп-түзөө иштери жасалды, жарык чырактары жаңыртылды, айнектери алмаштырылды.

Академик ДЖ.АЛЫШБАЕВ атындагы ЭКОНОМИКА ИНСТИТУТУ

2019-ж. Дж.Алышбаев атындагы Экономика институтунда Дирекциянын бөлмөсүнө, кабылдамасына, коридорго жана холлго толук ондоп-түзөө иштери жасалды.

ТБнүн ГУМАНИТАРДЫК жана АЙМАКТЫК ИЗИЛДӨӨЛӨР ИНСТИТУТУ

ГАИИде отчеттук мезгилде калыбына келтирүү иштери ийгиликтүү жүргүзүлдү:
– жыйындар залы жана коридор ремонттолду;
– имараттын терезелери пластикке алмаштырылып, эски шып керилме материал менен алмаштырылып, жаңы линолиум салынды;
– имараттын фасады, кампалары жана короонун дубалдары ремонттон өткөрүлдү;
– кабинеттерге күндөн калкалоочу жалюзилер тагылды.

НЕГИЗГИ КӨРСӨТКҮЧТӨРҮ

Учурдун ишмердүүлүгү менен байланышкан	Кызматкерлердин саны			Каржылоо (млн сом)		Грант саны/суммасы		Лабораторго экспертиза	Басылмалар						Калр даярдоо	ЖОЖдо иштегендер			Конференция уюштуруу / катышуу	Патенттер / он чечим				
	Бардыгы	илимий-изилдоо		Чарбалык келишим (саны / суммасы)	Биол. факт. (саны / суммасы)	Чарбалык келишим (саны / суммасы)	Дарылык фонд (саны / суммасы)		Сатуу (млн сом)	Ондүрүшкө киргизүү	Бардыгы / анын ичинен чет өлкөдө	Макаля / анын ичинен чет өлкөдө	Тезис / анын ичинен чет өлкөдө	Моногр. / анын ичинен чет өлкөдө		Окуу китептери жана окуу куралдары / анын ичинен чет өлкөдө	УИА / ЖОЖ	УИА / ЖОЖ			УИА / ЖОЖ	Бардыгы	Илимий доктору	Илимий катчылары
		Бардыгы	илимий-изилдоо																					
ФТМТЛ ИБ	716	363	74	13/11359	23/11557, 0	5284,05 ж 11,250 евро	6002,6	8	3	423/165	31/122	80/41	13/2	18/0	1/2	6/2	104	39	52	9/150	19/2	1		
ЛТМКАЧ ИБ	472	319	36	5/30299,9	12/717,3	304480,1	1669,7	11	87	275/143	225/121	24/20	12/2	14/0	3/0	7/1	61	14	34	9/159	4/0			
КХИС	239	179	37	5/49300,4	-	171 343 5	-	-	35	277/77	232/70	8/6	19/1	20/0	6/5	15/1	53	19	30	27/185	-			
ТБ	166	81	19	4/23321,5	-	-	288,5	-	-	87/52	74/52	0/0	4/0	9/0	-	2/0	47	14	26	2/56	5/0			
Пресса Борбор аппараты	46 (факс-42)	5	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Чарбалык биология институту	18,5 (факс. 18)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
«ИДИО» ББ	12 (факт. 11)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Жалпы	1669	942	171	326	27/307831,6	36335,443	7960,8	19	125	1062/417	842/345	112/67	45/7	51/0	5/5	30/1	265	86	142	47/550	28/2	1		

Курс \$ - 69,51 с. Еуро - 77,94 на на 01.01.2020

НЕГИЗГИ КӨРСӨТКҮЧТӨРҮ

Учурдун ишмердүүлүгү менен байланышкан	Кызматкерлердин саны			Каржылоо (млн сом)		Грант саны/суммасы		Лабораторго экспертиза	Басылмалар						Калр даярдоо	ЖОЖдо иштегендер			Конференция уюштуруу / катышуу	Патенттер / он чечим			
	Бардыгы	илимий-изилдоо		Чарбалык келишим (саны / суммасы)	Биол. факт. (саны / суммасы)	Чарбалык фонд (саны / суммасы)	Сатуу (млн сом)		Ондүрүшкө киргизүү	Бардыгы / анын ичинен чет өлкөдө	Макаля / анын ичинен чет өлкөдө	Тезис / анын ичинен чет өлкөдө	Моногр. / анын ичинен чет өлкөдө	Окуу китептери жана окуу куралдары / анын ичинен чет өлкөдө		УИА / ЖОЖ	УИА / ЖОЖ	УИА / ЖОЖ			Бардыгы	Илимий доктору	Илимий катчылары
		Бардыгы	илимий-изилдоо																				
МАН	13125	103	66	13/11359	23/11557, 0	5284,05 ж 11,250 евро	6002,6	8	3	423/165	31/122	80/41	13/2	18/0	1/2	6/2	104	39	52	9/150	19/2	1	
МН	51	54	39	1/334,9	-	172,145 ж 11,250 евро	-	-	-	74/23	27/12	4/11	4/11	4/0	-	0/3	15	7	8	1/41	2/0		
ФН	124,5	139	79	2/1895,9	-	1/18,56	-	2	-	7/29	5/22	14/7	14/7	4/0	1/0	-	17	6	9	2/12	5/0		
СЛТЭИ	89	78	52	1/1312,2	1/2421,7	-	-	-	-	4/17	44/17	-	-	1/0	2/0	1/0	7	2	5	2/33	0/1		
ГЖОН	64,5	67	46	3/1465,9	4/734,7	-	-	4	1	46/16	45/15	-	-	1/1	-	-	4/0	16	4	8	1/15	4/0	
СН	176	175	27	13/204,9	-	2/215,9	-	2	-	57/20	4/17	13/13	13/13	1/0	2/0	-	6	2	1	1/24	0/17		
ГН	69	69	54	1/1182,4	4/117,9	1/48,3	-	-	1	61/59	46/20	12/10	12/10	2/0	-	-	0/1	8	4	3	1/16	-	
Жалпы	709,25	716	363	13/11359,6	23/11557,9	5284,05 ж 11,250 евро	6002,6	8	3	423/16	31/122	80/41	45/7	13/2	18/0	1/2	6/12	10	39	52	9/15	19/2	1

Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын
Химия-технологиялык, медицина-биологиялык эсана айыл чарба илимдер болумундогу мекемелердин
2019-жылдагы илимий-изилдоо ишмердүүлүгү тууралуу

НЕГИЗГИ КӨРСӨТКҮЧТӨРҮ

УИАнын илимий-изилдоо мекемеси	Кызматкерлердин саны						Каржылоо (миң сом)	Грант саны/суммасы			Өндүрүшкө киргизүү	Докторлорго экспертиза	Басылмалар							Кадр даярдоо			ЖОЖо иштегендер			Конференция уюштуруу / катышуу	Патенттер / он чечим		
	анын ичинен							Эл аралык фонд (саны / суммасы) миң \$	Эл аралык фонд (саны / суммасы) миң суммасы) миң сом	КР БМ (саны / суммасы) миң сом			Темс / анын нечинен чет өлкөдө	Моногр. / анын нечинен чет өлкөдө	Окуу китептери жана окуу куралдары / анын нечинен чет өлкөдө	УИА / ЖОЖ Илимдин доктору	УИА / ЖОЖ Илимдин кандидатты	Бардыгы	Бардыгы	Илимдин доктору	Илимдин доктору	Илимдин доктору	Илимдин доктору	Илимдин доктору	Илимдин доктору			Илимдин доктору	Илимдин доктору
	Штат боюнча	Бардыгы	Илимий кызматкерлер	Илимдин доктору	Илимдин кандидатты	Бюдж. факт. (саны/ суммасы миң сом)																							
УИАнын	141	141	114	13	34	1/25248,4	.	4/155,8	.	.	.	4	61/30	36/21	13/9	1/0	1/0	1/0	4/1	7	2	5	0/13	1					
ХФТИ	141	141	114	13	34	1/25248,4	.	4/155,8	.	.	.	4	61/30	36/21	13/9	1/0	1/0	1/0	4/1	7	2	5	0/13	1					
БиотII	137,5	137	91	9	32	1/20960,6	12/717,3	17/138,8	.	1245,0	84	2	108/59	95/50	7/7	6/2	0/0	2/0	2/3	23	4	14	3/77	.					
БиотII	69	69	40	6	10	1/11714,0	.	4/139,9	.	.	.	2	22/14	21/14	.	1/0	.	1/0	1/0	4	2	1	2/24	1					
ТФНИ	56	62	45	8	17	1/9378,2	.	1/25	.	.	2	1	57/31	50/27	4/4	3/0	0/0	0/0	0/0	24	6	12	1/17	2					
ББ	63	63	29	.	6	1/12998,7	.	4/20,6	.	424,7	1	2	27/9	23/9	0/0	1/0	3/0	0/0	0/0	3	.	2	3/28	.					
Жалпы	466,5	472	319	36	100	5/80299,9	12/717,3	30/480,1	.	1669,7	87	11	275/143	225/121	24/70	12/2	14/0	7/1	61	14	34	9/159	4						

Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын
Коомдук илимдер болумундогу мекемелердин 2019-жылдагы илимий-изилдоо ишмердүүлүгү тууралуу

НЕГИЗГИ КӨРСӨТКҮЧТӨРҮ

УИАнын илимий-изилдоо мекемеси	Кызматкерлердин саны						Каржылоо (миң сом)	Грант саны/суммасы			Сатуу (миң сом)	Докторлорго экспертиза	Басылмалар							Кадр даярдоо			ЖОЖо иштегендер			Конференция уюштуруу / катышуу	
	анын ичинен							Эл аралык фонд (саны / суммасы) миң \$	Эл аралык фонд (саны / суммасы) миң \$	КР БМ (саны / суммасы) миң сом			Бардыгы / анын нечинен чет өлкөдө	Макала / анын нечинен чет өлкөдө	Темс / анын нечинен чет өлкөдө	Моногр. / анын нечинен чет өлкөдө	Окуу китептери жана окуу куралдары / анын нечинен чет өлкөдө	УИА / ЖОЖ Илимдин доктору	УИА / ЖОЖ Илимдин кандидатты	Бардыгы	Илимдин доктору	Илимдин доктору	Илимдин доктору	Илимдин доктору	Илимдин доктору		Илимдин доктору
	Штат боюнча	Бардыгы	Илимий кызматкерлер	Илимдин доктору	Илимдин кандидатты	Бюдж. факт. (саны/ суммасы миң сом)																					
ТАИ	81	81	42	37	7	16	20614,1	104/22	100/22	.	1/-	3/-	4/2	6/9	11	2	9	13/52	.			
ТАЭИ	42	42	37	7	16	6924,5	.	11.040\$	60/21	48/14	6/6	5/1	1/-	4/-	2/-	12	2	5	8/50	.			
ФУССНИ	50	47	35	15	20	9267,3	35	.	62/10	40/10	.	10/-	12/-	1/-	1/-	16	9	7	5/15	.			
ЭИ	33	33	30	9	15	5996,8	.	2.787,0\$	50/24	44/24	2/-	3/-	3/-	1/3	6/2	14	6	8	1/68	.			
БНК	40	36	38	.	2	6497,7	.	20.260\$	1/-	1/-	.	.	1/-			
Жалпы	246	239	179	37	68	49 300,4	.	71 343\$.	.	35	.	277/77	232/70	8/6	19/1	20/-	6/5	15/11	53	19	30	27/185	.			

НЕГИЗГИ КӨРСӨТКҮЧТӨРҮ

УИАнын илимий-изилдөө мекемеси	Кызматкерлердин саны				Каржылоо (миң сом)	Грант саны/суммасы		Сатуу (миң сом)	Өндүрүшкө киргизүү	Долборборго экспертиза	Басылмалар						Кадр даярдоо		ЖОЖдо иштегендер			Конференция уюштуруу / Патенттер / ой чечим				
	Штат боюнча	Бардыгы	Илимий кызматкерлер	Илимдин доктору		Илимдин кандидаты	Чарбалык келишим (саны / суммасы)				Эл аралык фонд (саны / суммасы)	КР БЭМ (саны / суммасы)	Сатыу (миң сом)	Бардыгы / анын ичинен чет өлкөдө	Макала / анын ичинен чет өлкөдө	Тезис / анын ичинен чет өлкөдө	Моногр. / анын ичинен чет өлкөдө	Окуу китептери жана окуу куралдары / анын ичинен чет өлкөдө	Илимдин доктору УИА / ЖОЖ	Илимдин кандидаты УИА / ЖОЖ	Илимдин доктору		Илимдин кандидаты	Бардыгы	Илимдин доктору анын ичинен	Илимдин кандидаты
ЖЭИ	57	56	30	9	12	17552,9	.	.	12,0	.	.	208	168	0,0	2,0	2,0	2,0	2,0	.	.	12	5	7	1/12	1	
ГАШИ	29,5	34	21	7	12	14135,5	35/12	29/12	0,0	2,0	2,0	4,0	4,0	.	2	.	18	6	12	1/22	.
ЖАНБ	71	76	30	3	10	28716,2	.	.	276,500	2	.	32/12	29/12	0,0	0,0	0,0	3,0	3,0	.	.	10	3	7	0/22	4	
Жалпы	157,5	166	81	19	34	21268,9	(ТБ Аппараты-нын бюджетти кошуп алган)	.	288,5	2	.	87/32	74/32	0,0	4,0	4,0	9,0	9,0	.	2	.	40	14	26	2/56	5

КР УИАнын илимий-изилдөө мекемелеринин аталыштарынын кыскартылган тизмеси

ФТМТКГИБ

Физика-техникалык, математикалык жана тоо-кен-геологиялык бөлүмү

ХТМБАЧИБ

Химия-технологиялык, медицина-биологиялык жана айыл чарба илимдер бөлүмү

КИБ

Коомдук илимдер бөлүмү

ТБ

Түштүк бөлүмү

СКГЭИ

Суу койгөйлөрү жана гидроэнергетика институту

ТШБТИБ

Тянь-Шань бийик тоо илимий борбору

ГИ

Геология институту

ГЖӨИ

Геомеханика жана жер казынасын өздөштүрүү институту

ИМ

Математика институту

МАИ

Машина таануу жана автоматика институту

СИ

Сейсмология институту

ФИ

Ж.Ж. Жеенбаев атындагы Физика институту

ХФТИ

Химия жана фитотехнологиялар институту

БТФМИ

Бийик тоо физиологиясы жана медицина институту

Биотех.И

Биотехнология институту

Биол.И

Биология институту

ББ

Э.З. Гареев атындагы Ботаникалык бак илим-изилдөө институту

ТАИ

Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институту

ТАЭИ

Б. Джамгерчинов атындагы Тарых, археология жана этнология институту

ФУССИИ

А. Алтымышбаев атындагы Философия, укук жана социалдык-саясий изилдөө институту

ЭИ

Дж. Алышбаев атындагы Экономика институту

БИК

Борбордук илимий китепкана

ЖБИ

А.С. Джаманбаев атындагы Жаратылыш байлыктары институту

ГАИИ

Гуманитардык жана аймактык изилдоолор институту

ЖАИБ

Жалал-Абад илимий борбору

ЭАКЖКмББ

Эл аралык кызматташуу жана коомчулук менен байланыш бөлүмү

НИУ

Илимий изилдөө мекемеси

ДК

Диссертациялык кеңеш

ИМББ

«Илим» маалымат басма борбору

Басма борбордун редколлегиялык тобу
директор Шерик уулу Д.
А. Абдыкалыкова, Р. Дунганаева, Ж. Кочкорбаева, Табылды кызы Н.

Басууга кетти 13.02.20. Формат 60×84 1/8.
Офсет кагазы Нускасы 100

«Илим» Басма борбору
720071, Бишкек, ш. пр. Чуй, 265а

